

Naukeurige Beſchrijvinge
DER
AFRIKAENSCHE
EYLANDEN:

ALS

Madagaskar, of Sant Laurens, Sant Thomee,
d'eilanden van Kanarien, Kaep de Verd,
Malta, en andere:

Vertoont

In de Benamingen, gelegentheit, Steden, Revieren, Gewaſſen,
Dieren, Zeeden, Drachten, Talen, Rijkdommen,
Godsdienſten en Heerſchappyen.

Met Afteikeningen der Eilanden, en verſcheide Afbeeldingen, &c.

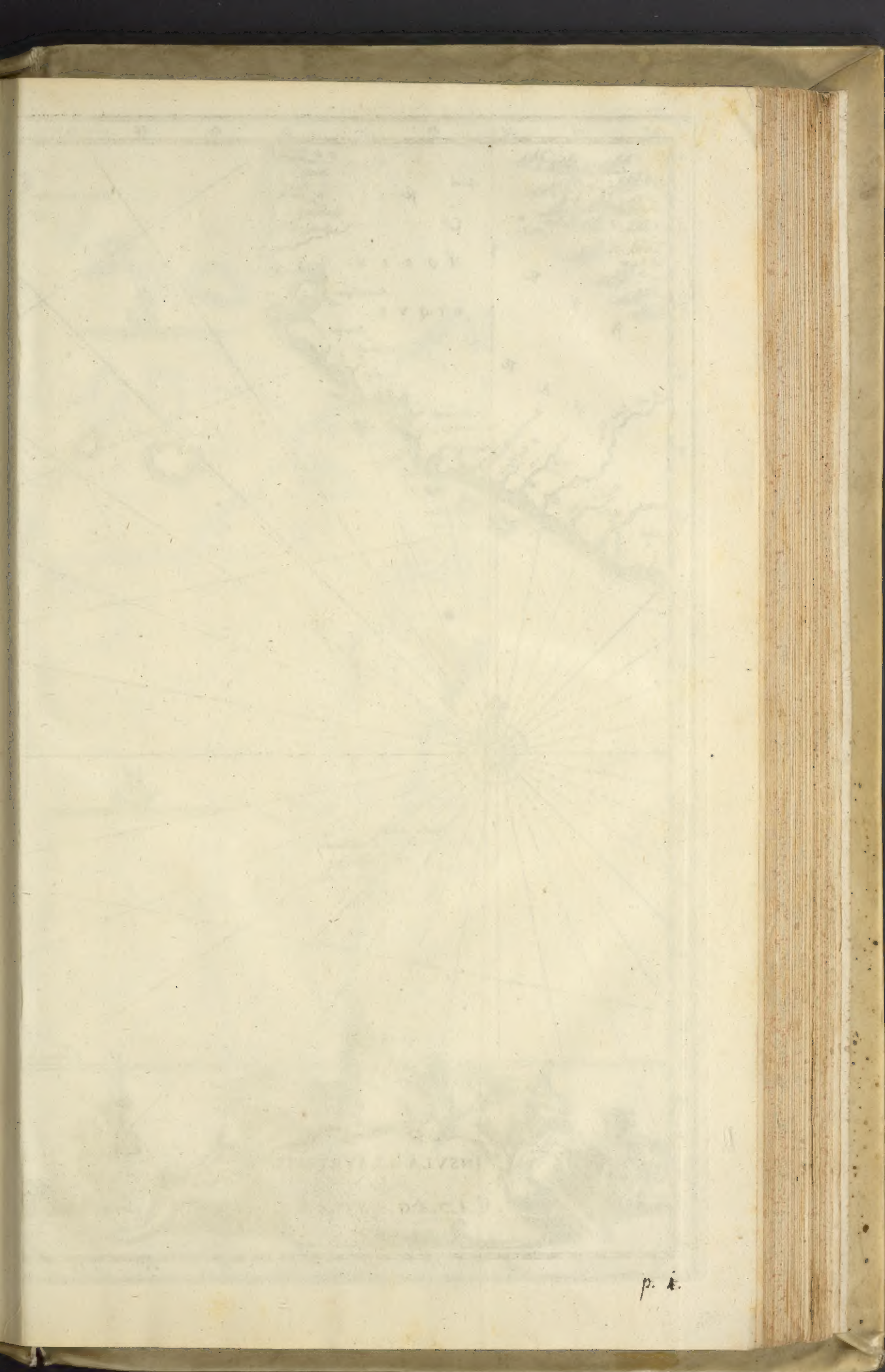
Door

Dr. O. DAPPER.

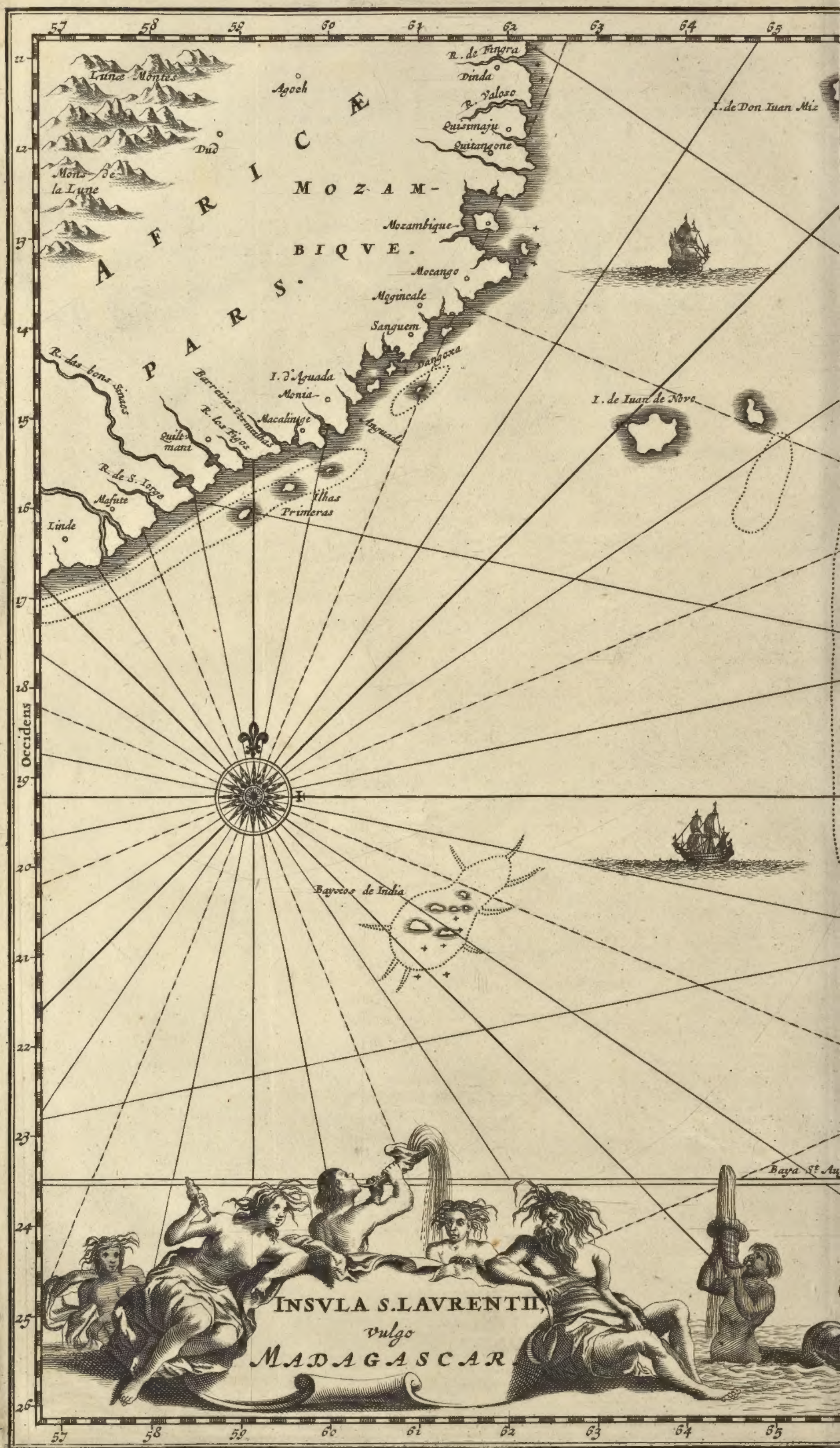

t'AMSTERDAM,

By JACOB VAN MEURS, op de Keyſersgracht, in de Stadt Meurs,
Anno M. DC. LXVIII.

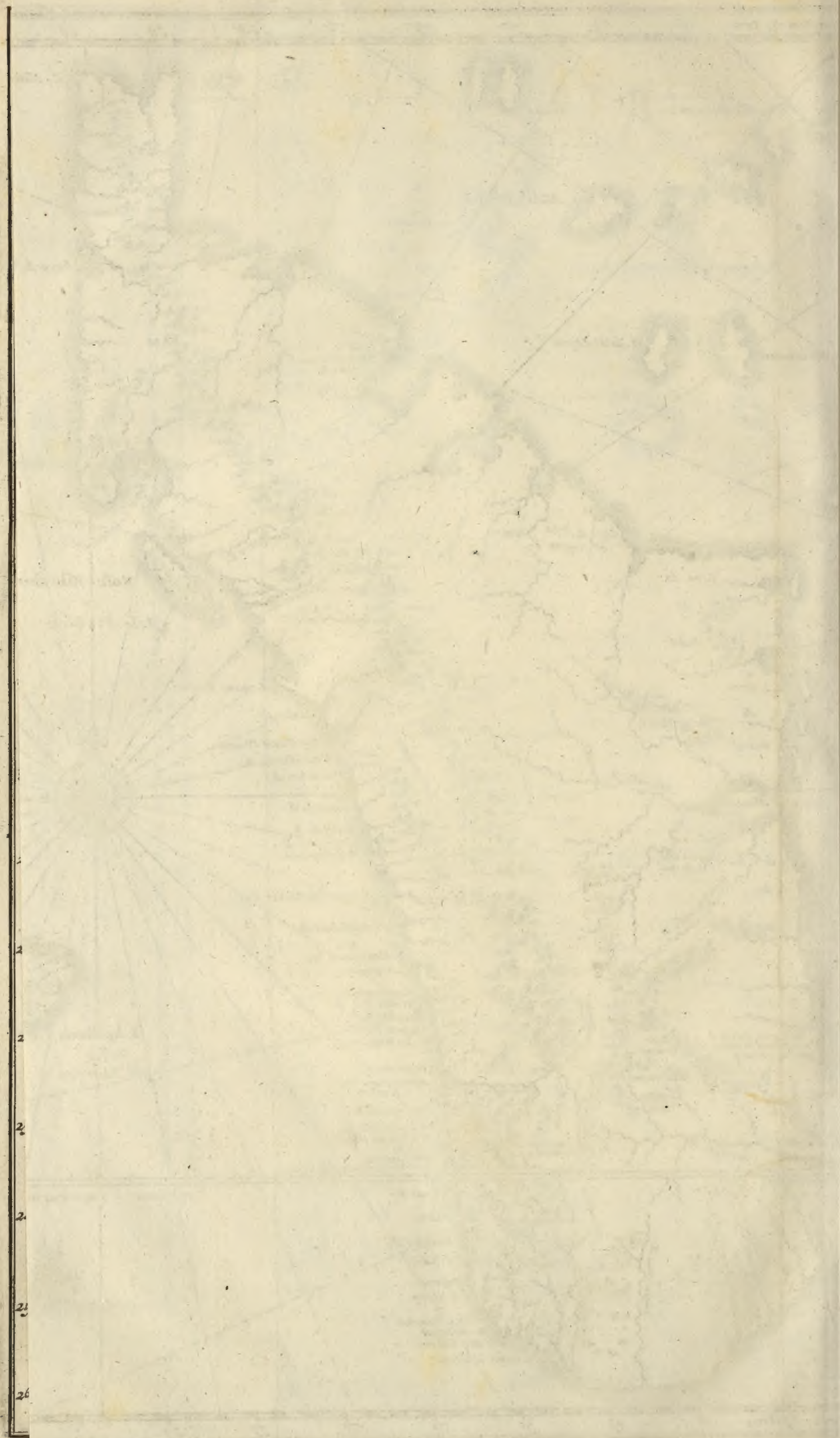
p. 1.

INSVLA S. LAVRENTII, vulgo MADAGASCAR.
AFRICÆ PARS.
MOZAMBIQUE.
Lunæ Montes
Mons de la Lune
Agoch
Dud
R. de Fingra
Dinda
R. Valoso
Quisimaju
Quitangone
Mozambique
Mocango
Mogincale
Sanguem
Dangoxa
I. d'Aguada
Monia
Macalinge
Aguada
R. los Figos
Barreiras Vermelhas
Quilemani
R. das bons Sinais
R. de S. Iorge
Mafute
Linde
Ilhas Primeras
I. de Iuan de Novo
I. de Don Iuan Miz
Bayxos de India
Occidens

Septen 67 trio
Meri 67 dies
Oriens
I. de Don Iuan de Castro al: de Comoro
S. Bracas
I. Aliola
I. du St. Esprit
S. Christovaon
C. St. Sebastien
C. Natal
Pays Incognéu
Vohemaro
Baye de Vohemaro
Diego Soares
Baye d'Antongil
Cap di N.ra de Cugna
Dona
Manangare R.
Angalemboule
Terre de St. André
Baye de Pracel
Terre de Pracel
Noßi Hibrahim ou Isle St. Marie
Longue Pointe
Sahaveh
Port aux Prunes
Marobarats R.
Mansiatre R.
Ance de Mansiatre
M. de Bohitsmenes
Ambahé R.
Sacanile R.
Andrafahé R.
Manghourou R.
Terra de la Gada
Pays riche en bestial
Lamanousi Riu. et Cap.
Mananbabun R.
Mananzari ou Antauares
Mantaeaua R.
Farahon R.
Itapoule R.
F. des Francois
S. Apollonia Gallis Isle Bourbon
Pays tres fertile abandonne et ruine par les guerres
Pays homme
Matatana R.
Mananghare R. a 7. bouches
Massianach R.
Andraghintha R.
Sandraunangha R.
Anboule
Onghlahé R.
Zafe
Lauatangha
Same R.
Fautac
Manafiaf R.
S. Luce
Itapere
S. Claire
Fort Dauphin
G. Ranefate
Ance aux Galions
Estang d'Amgona
Tropicus Capricorni

EILANDEN
van
AFRIKA.

Na het beschrijven der gewesten van het vast Lant van *Afrika*, verdiené ook desselfs onderhorige Eilanden vervolgens plaetse te hebben; al welke zich bevinden eensdeels in den groten Oceaen; eensdeels in de Middellantsche Zee, eensdeels in het Roó Meir.

De Eilanden, in den groten Oceaen gelegen, te beginnen in 't oosten van *Afrika*, zijn deze: het eilant *Zokotora*, *Madagaskar* of *Sint Laurens*, beneven de rontom gelegen Eilanden, als het Eilant *Nossihibrahim* of *Sant Marye*, *Bourbon* of *Maskarenhas*, of *Maskareigne*, *Almirante*, *Sint Francisko*, *As Sete Irmanas*, *Os tres Irmanas*, *Roque Piz*, *do Natal*, *do Arko*, *Ilhadra*, *Don Jan* van *Miz*, *Pemba*, *Monfia*, *Zanzibar*, *Anisa*, *Querimba*, *Mozambike*, *Don Jan van Kastro*, *Kosmoledo*, *As Doze Ilheos*, *Jan da Nova*, *Ilhas Primeiras*, *Angoxas*, Eilant van *Galega*, *Komoro* of Dieven-Eilant, *Aliola*, *Sint Spirito*, *Sint Christovano*, *Mazare*, *dos Gorajos*, *Sint Brandaon*, *Sint Apolonie*, *Mauritius* of *do Cirne*, *Diego Rois*, *Jan van Lixboa*, Eilanden *dos Romeiros dos Kastellianos*: by de kaep van goeder hope, 't eilant *Sint Elizabeth*, *Kornelie*, of *Robben* en *Dassen-eilant*: Zuid-westwaerts van de kaep van goeder hope, het eilant van *Tristano Kunha*, het aller zuidelijkste, 't eilant *dos Pikos*, *Martijn Vaz*, *Sint Maria de Agosta*, *de Trinitad*, *Ascension*, *Sint Helene*, *Nieu Sint Helene*, *Annobon*, *Sint Thomè*, *Rolletjes*, Princen Eilant, *Karakombo*, *Ferdinand do Po*, *Sint Matthijs*, *Ferdinand Noronho*, *Penedo de Sint Paulo*, de *Soute* of *Kapovertsche* eilanden, eilanden van *Kanarien*, eilant *Borodon*, *Madera*, *Porto Santo*.

d' Eilanden in de Middellantsche zee; zijn 't eilant *Galita*, *Tabarka*, *Pantaleree Malta*, *Goze* &c. In 't Roo Meir, d'eilanden *Primeiras*, *Delakka*, *Masuan*, *Magot*, *Mirt*, *Suachem*, &c. Het staet aen te merken, dat eeniger dezer eilanden, dicht aen 't vast lant van Afrika gelegen, te vore, om eenige over-eenkominge met elkandre, of nabyheit, onder de beschrijvinge des nabygelegen vasten lants gestelt zijn, als daer zijn het eilant *Zokotora*, *Quirimba*, *Zanzibar*, *Mozambike*, *Robben* en *Dassen* eilant, *Korisko*, eilanden *Amboises*, *Bisegos*, *de los Idolos*, *Bravas*, &c.

Het Eilant van *Madagaskar* of
Sint Laurens.

Het Eilant, gemeenelijk by d'onzen en de meeste Lant-beschrijvers *Madagaskar*, en in de tale des lants *Madekase* of, volgens *Theuet*, *Albargra*, en by de Persianen en Arabers *Sarandib* geheten, hebben de Portugesen den naem van *Ilha de Sam Lourenço* gegeven, (gelijk het ook met dien, na de Neerduitsche spellinge gesmeet, by de Neerlanders bekent is;) alzoo genoemt, of na den den eersten ontdekker, *Laurens Almeide*, zoon van *François Almeide*,

eerste onderkoning van Oost-indien, van wegen den Koning van Portugael, die des jaers vijftien hondert en zes, met acht schepen dit eilant allereerst aendeed; of liever, 't geen waerschijnelijk is, na den dagh der ontdekking van dien Heiligh; gelijk de Portugesen en Spanjerts een nieu gevonden gewest met den naem van eenen hunner heiligen, op wiens dagh zy dat ontdekken, gewonelijk beschenken. *Gaspar de Sant Bernardino*, in zijn reize door Indiën te lande, wil dat het des jaers vijftien-hondert en acht van buiten, volgens *Damiano de Goez*, ontdekt wierde, en een weinig tijdts daerna door eenen *Ruy Pireira* de *Koutinho* van binnen, en daerna door *Tristano da Kunha*, gansch rontom gezeilt is, door bevel van *Alfonso de Albuquerque*.

Merkat. Magin Ortel. Men vint'er die willen dat dit eilant den ouden bekent zy geweest, en *Plinius* dat *Cerne*, *Ptolomeus Menuthias*, en *Diodoor* het eilant van koopman *Jol* genaemt hebben; daer nochtans d'ouden, van de gewesten, zuidwaerts boven de *Serre-lions*, geene kennis altoos gehad hebben.

Gelegentheit. Het leit gestrekt in de lengte Noord-noord-oost en Zuid-zuidwest, bezuiden de middagh-lini, en *a* begint met zijn noord eind van d'elfde graet, of *b* van de twalefde graet en eenige minuiten, en volgens *Pyrard* van de veertiende graet, en eindigt met zijn zuid-eind op de zesen twintighste graet, te weten van de kaep van *Sint Sebastiaen*, tot aen de kaep van *Sint Marye*. Het leit hondert zes-en-twintigh mijlen volgens Linschoten van *Cabo das Corrinthas*, op de vaste kust van Afrika gelegen, hondert en tien mijlen van de kust van *Sofale*, en vier en veertigh mijlen van *Mozambike*.

a Flakkourt. b Fransois Cauche.

Het is een der grootste eilanden van de gansche werelt: want zijne lengte zuid en Noord-waerts wort gerekent op twalef hondert Spaensche, of twee hondert duitsche, en volgens Linschoten op twee hondert twintigh mijlen; de brete op zeventigh en zijn omtrek op negen-honhondert. *Francois Kauche* begroot zijnen omtrek op acht hondert, de lengte op twee hondert en zestigh, en de brete, op zommige plaetsen, op hondert Fransche mijlen.

De Zee, tusschen dit eilant en het vast lant, na de zijde van de kaep van Goeder hope, valt met sterke stromen en een geweldigh gety van eb en vloet; makende een kanael of doorvaert, breet, aen den westelijken ingang, vijf en tachtigh mijlen; in 't midden, daer hy enger is, tegen over het eilant *Mosambike*, vier en veertigh mijlen; doch maekt weder meer na 't oosten, wijder opening, daer dit kanael met vele eilanden bezet is. De schepen die uit Europe naer Indiën, en van daer herwaerts komen, neemen 't gemeenelijk binnen deze kanael deur, ten zy storm en onweer haer een andere koers dwingen te nemen.

Het eilant van *Madagaskar* begrijpt verscheide gewesten, lantschappen en lantstreken; als daer zijn het lantschap van *Anossi* of *Karkanossi*, *Manatenghi* of *Manapani*, 't dal van *Amboulle*, 't lant van *Vohitsbang*, *Itomampo*, *Ikondre*, *Vattemahon*, *Manamboule*, *Anachimoussi*, *Eringdrane*, *Vohitsanghombe*, *Manakarongha*, *Matatane*, *Antaware*, *Ghalemboulou*, *Tametavi*, *Sahaveh*, *Vouloulou*, *Andouuouche*, *Manghabei*, *Adcimou*, *Mandrerei*, *Ampatre*, *Karemboule*, *Mahafalle*, *Houlouwe*, *Siveh*, *Ivoronheok* en *Machikore*. Al deze lantschappen zijn zeer groot, het allergrootste is Machikore, te weten zeventigh Fransche mijlen lang en veertigh breet. De volkrijkste zijn *Vohitsanghomb*, en *Erindrane*. *Verd lantschappen.*

Meest al de lantschappen voeren met haere revieren, daer zy door bevochtight worden, een en dezelve naemen, 't zy de lantschappen die van de revieren, of de revieren van de lantschappen bekomen hebben. Vervolgens zal ieder lantschap in 't byzonder ten tone gestelt worden, t'effens met het geen in dezelve byzonderlijk merkwaerdigh is; daerna 't geen ieder en hen allen in 't algemeen betreft; namelijk te beginnen, met 't lantschap *Karkanossi*, en van daer

Noord-

Noordwaerts op te ſpringen, tot aen de bay van *Antongil*; en kerende van daer weder na 't zuiden, van *Karkanoſſi*, tot aen de reviere van *Onghelahé*.

Benoorden dit groot eilant, leggen twee of drie kleine eilanden dicht daer onder in zee, als het eilant *Noſci Ibrahim*, dat's eilant van Abraham, by de Françoiſen *Sant Marye* genaemt, en een ander klein eilant ten zuiden, het eilant *Maskarenhas*, of *Maskareigne*, anders het eilant van *Bourbon* by de Françoizen genaemt.

rekking r kuſte. De ganſche kuſt dezes eilants, aen d'ooſt-zijde, ſtrekt recht Noord-noord-ooſt en Zuid-zuid-weſt, te weten van den uit-hoek of kaep van *Ita-Pere*, anders genaemt *Fitorah*, gelegen op de zuider brete van vijf en twintigh graden en zes minuten, tot aen de bay of inham van *Antongil*, en van daer tot aen het einde des eilants, recht noordwaerts: van de kaep van *Itapere*, tot aen het lant van *Karemboule*, loopt de kuſt weſt-waerts, in vorm byna van een vierendeel ronts.

Van *Karremboule* tot aen den mont der reviere *Sakalite* ſtrekt de kuſt noord-weſt, en van *Sakalite* tot aen de zeventiende graet zuider brete, byna Noorde, doch een weinigh na het Ooſten; van daer tot aen de veertiende graet, recht Noorde, welk is het einde des eilants.

De ganſche kuſt wort deurſneden met zeer ſchone en grote revieren, welke haeren oorſprong uit het lant en uitwatering in zee hebben; desgelijx met zeer ſchone bayen of inhammen, daer veilige havenen en reen zijn.

Aen de zuid-zijde, van de kaep van *Itapere* tot aen het lant van *Karemboule*, is de kuſt van dit eilant by de volken van Europe inzonderheit by de Franſoiſen het meeſte bekent: want aldaer leit de bay of inham van *Daufijn*, alzoo by de Fanſoiſen na hun bygelegen krijghsveſting *Daufijn*, en by d' inwoonders *Tolonghare* genaemt, tuſſchen twee hoeken, d'een genaemt *Itapere*, gelegen op de zuider brete van vijf en twintigh graden en dertigh minuten; en d'andere de hoek van de baye van *Tolongare* of *Daufijn*, gelegen op de zuider brete, van vijf en twintigh graden en tien minuten. Daerna volght d'inham van *Ranoufouthi*, by de Portugeſen de bay der Gallioenen: dan de bay van Karemboule dertig mijlen van 't fort van Daufijn, by d'onzen met den naem van 't Hollantſch Kerk-hof bekent, alzo genoemt, van wegen den neerlaegh der ſchripbreukelingen van zeker gebleven Ooſt-indiſch ſchip, die in het lantſchap van *Karemboule* meeſt door de inwoonders doot geſlagen wierwierden. Op de zuid-hoek van *Madagaskar* leit een baye, op de ſchipvaert naer ooſt-Indien, onder *Steven Verhage*, de *Sonne-bay* genaemt.

d'Ontdekking der landen en plaetſen, aen den zeekant gelegen, te weten van de baye van *Antongil*, zuidwaerts neer, tot aen de baye van *Sant Auguſtijn*, ſchrijven zich de Franſoiſen toe, die zich ſedert ontrent het jaer veertigh in het lantſchap van *Karkanoſſi*, aen de zuid-ooſt zijde inzonderheit, met een ſterkte Daufijn genaemt daer op te werpen, geveſtight hebben; van gelijken het ontdekken der binnen of middel-lantſche geweſten, te weten van het lantſchap *Vohits-Anghombe*, gelegen op de zuider brete van negentien graden, tot aen het zuider eind des eilant; daer onder begrepen leggen het lantſchap van *Vohitsanghombe*, *Eringdrane*, *Anachimouſſi*, *Matatane*, *Antaware*, of *Mananzari*, *Ambohitsmene*, *Ghall Emboulou*, het eilant *Noſſi Hibrahim* of Sant Marye, *Maskareigne*, het lantſchap *Lamanouf*, *Ivourbon*, *Itomampo*, *Anamboule*, *Ikondre*, *Alhſſak*, het Druif-lant, het dal van *Amboulle*, het lantſchap *Anoſſi* of *Androbeizaha*, *Ampatre*, *Karemboule*, *Machikore*, *Mahapalle*, *Ivoronheok*, *Houlouwe*, en *Siveh*. Wel is waer de Portugeſen ſedert het jaer vijftien-hondert en zes geduurigh dit eilant op hunne ſchipvaert naer Ooſtindien hebben aengedaen, en verſcheide aenzeegelege plaetſen ontdekt, en na hen de Hollanders, dan zijn beide noit zoo verre te lande ingeboort, als de Franſoiſen.

 Het

Het Lantſchap van *Anoſſi* of *Karkanosſi*, anders *Androbeizaha*.

Grens-palen.

Et lantſchap van *Anoſſi*, of *Karkanoſſi*, anders *Androbeizaha* genaemt, gelegen op vijf en twintigh graden, en achtien minuiten, ſtrekt van het Lantſchap van *Manatengha* tot aen de reviere *Mandrerei*; welke op zes en twintigh graden leit.

Revieren.

Het wort doorſneden met vele revieren, als de *Franshere*, *Akondre*, *Imanhal*, *Manambatou* M*anghafia*, *Haraugazavak*, *Fautak* en *Sama*, welke meeſt alle haer water op wegh in de reviere Franshere ſtorten, en dezelve zeer waterrijk maken.

Reviere Fransbere.

De reviere *Franshere*, anders *Ranevatte* of *Imours* genaemt, neemt haren oorſprong uit den berg van Manghaze, en valt op de zuider brete van vijf en twintigh graden en achtien minuten, twee kleine mijlen van het Fort Daufijn, in zee, vergroot met het water van vele klene beken, als de Akondre, Imanhal, Manambaro, Andravoulle, en meer andere, die uit vele bergen dezes lantſchaps neerſtorten, en haer water op wegh in haer plengen. d'Uitwatering dezer reviere is den meeſten tijdt van't jaer geſtopt, en krijght gene opening dan door groten regen, of liever by hoogh zee-gety. Haer water is een mijle te landewaerts in altijts brak, uitgezondert wanneer zy opening in haeren mont heeft. Aen haeren mont maekt zy een meir of poel A*mboue*, van een groot halve mijle breet, en zoo diep, dat een ſchip daer zou vlotten kunnen, indienze altijts uitwatering had, 't welk door kunſt zou kunnen geſchieden.

Zy voet vele Krokodillen, gelijk ook al d'andere revieren van dit eilant.

Een halve mijle van den mont der reviere *Franshere*, leit een kaep, *Sant Romain* by de Franſoiſen, en by de zwarten de kaep van *Ranevatte* of *Hehohale* genaemt, welke haer zes of zeven mijlen uit zee vertoont, wanneer men langs de kuſt, uit den noordweſte komt gevaren.

Na deze kaep maekt de kuſt een grote bay of inwijk, in vorm van een kruize, tot aen den hoek van de reviere, genaemt D*ian Panrouge* of *Fitorah*: in het midden der welke vertoont zich de gedaente van een hangend eilant, genaemt *Tolanghare*, daer benoorden het fort of de veſting Daufijn gelegen is, gelijk daer achter tegen over de haven van Daufijn.

Deze bay of inwijk, van *Tholangare* tot aen de reviere D*ian Panrouge*, wort by de Franſoiſen genaemt de bay van Daufijn, en de ſtreke, van de kuſt van *Tholangare* tot aen de kaep van S. Romain, de bay van *Siuoure*, na zeker meir, dat overvloeit by grote regen, en door vijf of zes kleine beken gemaekt wort, die hun water daer in ſtorten.

d'Andere hoek der baye van Daufijn wort de kaep van *Itapere* genaemt, daer neven een grote bay of inwijk volgt, de bay van *Loukar* en *Itapere* genaemt, na de reviere, welke in zee daer in valt, op de hooghte van vijf en twintigh graden, en uit de nabygelege bergen haeren oorſprong neemt, en bevaerbaer voor een ſloep. Deze bay is goet voor ſchepen en berken, dewelke genoech daer kunnen vlotten, maer het inkomen is gevaerlijk, ter oorzake van de blinde klippen. Daer by leit een klein eilantje, Sant Klare by de Franſen genaemt, achter het welk de haven is.

Daer na volght de reviere M*anghafia*, welke haer water door een baye, mede M*anghafia* genaemt, daer grote ſchepen vlotten mogen, in zee ſtort. Deze reviere, gelegen op vier en twintigh graden en een halve, is bevaerbaer een ſloep, en neemt haeren oorſprong uit den bergh *Stliva*

Een halve mijle noord-weſtelijker leit

leit een andere kleine reviere, *Harangazavak* genaemt; en anderhalve mijle van de reviere *Manghaſia* de reviere M*anambatou*, vermaert door haere rotſen, in den mont gelegen.

Twee andere revieren, *Fautak* en *Sama* genaemt, hebben gene uitwatering, 't en zy by groten regen, als wanneer zy in zee uitlozen.

...re des ...nts. Men heeft onder dit lantſchap zeer veel eilanden, en ſchier of hangende eilanden, met veel fraie gras-rijke Landouwen, om beeſten te weiden, desgelijx is het lant rontom zeer treffelijk, tot planting van allerlei lijftocht.

Het is een zeer pleizierigh lant, omringt met hooge bergen en vol kleine heuvelen en zeer vruchtbare vlakten.

Langs den oever der reviere *Franshere* en van andere, die in dezelve ſtorten, leggen vele dorpen der groten 's lants; de voornaemſte der welke zijn *Frans here*, *Imanhal*, *Kokombes*, A*ndravoulle*, A*mbonnetanaha*, M*aromamou*, *Imours*, M*aroſoutouts*, *Fananghaa*, behalve een groot getal van andere vlekken en gehuchten dezes lantſchaps.

Zeven mijlen van het fort Daufijn, leit een dorp *Hatere* genaemt, onder het gebiet van eenen Divan M*andonbouk*.

...bits-maſ... Acht mijlen van het fort Daufijn, leit een plaets of lantſtreke, genaemt *Vohitsmaſſin*, dat's gelukkige bergh gezeit, by den welken de Portugeſen weleer op het hoogh der kuſte, rontom ſcherp, een veſting gehad hebben, met verſcheide woningen beneden, en tuinen met allerhande lijftocht, doch wierden eindelijk door de gebuurvolken doot geſlagen.

...ergen. Het lantſchap van *Anoſſi* heeft vele boſch-rijke bergen. Vier mijlen van het fort Daufijn leit een bergh, ganſch kael, gelijk ook de nabygelege heuvelen, daer de Franſen, op hope van gout of zilver te vinden, dikwils doen graven hebben, inzonderheit by een plaets, daer zeven lopende bronnen by elkandre leggen, en eenen beek maken. In dezen beek vondenze vele ſtenen, vermengt met een leemachtige gele aerde, vol witte en zwarte klompjes, van glans gelijk zilver, doch de ſtoffe dezer geſtampte en afgewoſſen ſtenen wiert te licht bevonden. Ontrent dertigh vadem boven de bronnen is het gras en ander groente geel en half verwelkt, tot aen den top des berghs, miſſchien ter oorzake van de metalachtige zwavel, die de groente dus doet veranderen: maer tot aen den top des berghs is overal friſche en aengename groente. Men zeit de Portugeſen voorhene aen den voet van dezen bergh, na 't Noorden, met in den zelven te graven, gout gevonden hebben; maer ſedert 't uitroien der Portugeſen, door de Groten 's lants, de plaets, daer zy gegraven hadden, toegemaekt is.

In dit lantſchap van *Anoſſi* zijn tweederlei ſlagh van menſchen, te weten, blanken en zwarten, d'eerſte zijn van driederlei ſtaet, als *Rhoandrians*, A*nakandrians* en *Ondzatſi*; de laetſte vierderlei, als *Voadziri*, *Lohavohits*, *Ontſoa*, en *Ondeves*: de blankē, die op dit eilant zedert hondert en vijftigh jaren gekomen zijn, noemen zich *Zafferahimini* of *Rahimina*, na de moeder van Mahometh, genaemt I*mina*, of, gelijck andere willen, *Zaffaramini*, dat is gezeit, de ſtam van *Ramini*, dien zy zeggen tot voorzaet gehadt te hebben, of na *Ramnania*, gemalin van *Rahourod*, vader van *Rahazi* en *Rakouuatſi*. *Verſcheiden Volken.*

De *Rohandrians* der blanken of *Zafferamini*, die van driederlei ſtaet zijn, als *Rhoandrians*, A*nakadrians* en *Ondzatſi*, zijn de genen, daer uit zy hunnen Koning of opperheer maken, dien zy *Ompiandrian* of *Dian Bahoüache* noemen, en gelijk Prinſen, gelijkze by hen ook onder den rang der Prinſen gerekent worden.

De A*nakandrians* zijn afkomelingen der Groten, maer ontaerdt, gelijk baſtaerden der groten, of geſproten uit een *Rohandrian* en een Vrouwe, welke is of onder de zwarten, of onder de A*nakandrians*, of *Ondzatſi*. Deze worden ook genoemt *Ontampaſſemaka*, dat is, luiden van het zant van Mecha, daer van zy zeggen met de R*oandrians* gekomen te zijn.

zijn. De Anakandrians zijn root van vel, hebben lang hair, flecht of weinigh gekrult, gelijk de Rhoandrians. De Anakandrians, desgelijx de Rohandrians hebben vryheit van den beeften de ftrot te mogen afsteken.

De *Ondfatfi*, de flechtfte en laeghfte, zijn afkomelingen der bafterts van Anakandrians, en van den ftam der boots-gezellen, die de *Zafferamini* of hun voorzaet, *Dian Rakoube* of *Rakouvatfi* in dit lant gebraght hebben. De *Ondzatzi* zijn mede root van vel, met hair gelijk de Rohandrians en Anakandrians, dan mogen geen ander beeft, dan een hoen den ftrot af fteken. Zijn alle Viffchers.

Gods-dienft. Al deze volken hebben geenen Gods-dienft nochte tempels, maer onderhouden eenige gewoonte van beeften op t'offeren, wanneer zy ziek zijn, of Ignames en Rijs willen planten, of die vergaderen, of hun kinderen befnijden, of oorlogh aenvangen, of d'intree in nieu geboude huizen doen, en hun vrienden ter aerde beſteden. d' Eerftelingen des beefts offeren zy aen den duivel, en aen God, met den duivel eerft te noemen, *Dianbilis Aminnan-habare*, gelijk als of men zeide: Heer duivel met God. Zy hebben deze waengeloven van hunne voor-ouders over geërft, die Mahometanen waeren, en van hunne Schrift-geleerden, die zy *Ombiaffa* noemen, en grote bedriegers en leugenaers zijn.

De zwarten, *Oulon Mainthi* en *Marinh* in de lant-tale genoemt, zijn vierderlei als *Voadziri*, *Lohavohits*, *Ontfoa*, en *Ondeves*.

De *Voadziri* zijn de grootfte en rijkfte onder de zwarten, en meefters van een of meer dorpen, afkomelingen van de meefters van dit lant, eer de blanken of *Zafferamini* daer gekomen waeren, maer zijn daerna hunne voorzaten onder gehoorzaemheit der volken *Zafferamini* gebragt. Zy hebbẽ de vryheit van den beeften, die hen of hunnen onderdanen of flaven toekomen, den ftrot af te fteken, wanneer zy verre van de blanken of *Zafferamini* zijn, en geen *Rohandrian* nochte *Anakandrian* in hunne dorpen is.

De *Lohavohits* zijn mede Groten onder de zwarten, en afkomelingen der *Voadziri*; maer het onderfcheit tuffchen hen beide is dat d'een gebiet over een lantftreke, en d'ander flechts over zijn volk en in zijn dorp, en vermagh een beeft den ftrot af te fteken, dat hy wil eeten, wanneer hy verre van de blanken is, of gelijk andere willen, vermagh geheel en al geen koei of os den ftrot af fteken; fchoon die hem eigen toekomt; maer moet een *Roandrian* of *Anakandrian* gaen halen, om zulx te doen, hoewel'er zijn, die over d'achthondert beeften rijk zijn.

De *Ontfoa* zijn onder de *Lohavohits*, en hun bloet-vrienden.

De *Ondeves*, de flechtfte van allen; gelijk hun naem mede brengt; (want *Ondeve* betekent een verloren man,) zijn flaven van vader en moeders zijde, gekocht of gevangen in den oorlogh. Wanneer de *Anakadrians*, *Ondzatfi*, of *Voadziri* en *Ontfoa* komen te fterven, kunnen zy hunne kinderen niets nalaten, naerdien de groten, daer zy onder ftaen, al de beeften en wat zy bezitten, weghnemen, latende hunnen kinderen niet dan de blote gront, om lijf-tocht te planten, en rijs-velden behouden.

Het is den *Voadziri*, *Lohavohits*, en *Ontfoa* geoorloft, na hun believen, zich eenen der groten t'onderwerpen, by affterven van hunnen Heer of Koning, voor welke onderwerping onder hen, zy zeker gefchenk van den Heer ontfangen; waer voor de groote weer na hun doot, uit kracht van dit gefchenk, al het geen erft, dat zy bezitten. Dan de *Ondeves* mogen hunne meefters niet verlaten, ten zy hy in dieren tijdt of hongers-noot, weigert hen na behoren by te ftaen, in welken geval zy vryelijk zich mogen onder andere meefters begeven.

Het lant van *Anoffi* ftaet onder het gebiet, en ten believe der Franfen en aenzeegeel heeren. Het lantfchap van *Anoffi* wiert beftiert door de *Zafferamini* of *Rahimina*, eer de Franfoifen dat in bezitting genomen hadden, *Bef...*

den, onder en een Prins, dien zy eere bewezen, niet als eenen Koning, maer zelf als eenen Godt, 't geen hy toeliet. Hy wiert genoemt *Andian Ramach*, en na zijne doot *Andian Marovarive*. Hy was Christen geweest, en gedoopt in *Choa*, opgevoet by de Jesuiten, en gehouden by den onderkoning van *Goa*, daerna overgebraght in zijn lant, en gegeven in handen van zijnen vader, genaemt *Andian Thianban*. Hy was onderwezen in de Roomsche leere, kon lezen en schrijven na d' Europische wijze, sprak goet Portugees, en wist reden van zijn geloof te geven; dan begaf zich, zoo dra hy by zijnen vader quam, tot zijn oud heidendom. Hy quam te sneuvelen aen een musket kogel, in het bespringen des dorps Franshere, door de Fransen, daer hy zijn verblijf had.

Het Fort van DAUFYN,

In het Lantschap van *Anossi*.

OP den uittersten hoek der zuid of zuid-oost zijde, dicht aen strant, hebben de Fransen in het lantschap van *Anossi*, ontrent des jaers zestien hondert vier en veertig zich begonnen te vestigen, met een krijghs-vesting, het fort *Daufijn* genaemt, en een volk-planting op te rechten, en 't gansch lantschap door de wapenen t' hunnen bevele byna gebraght.

Des jaers zestien-hondert twee en veertigh verkreegh zeker Fransch zee-kapitein *Rikault*, voor hem en zijne meestanders, van den Kardinael Richeljeu, toen opperhooft der Fransche zee-zaken, verlof en privileedje, alleen na het eilant Madagaskar, en na d' omleggende eilanden schepen en volk te mogen zenden, om aldaer een Kolonie of volk-planting en den koophandel op te rechten; gelijk by hen, ten dienste des koophandels, geoordeelt wiert, bezitting van dit eilant te nemen, uit den naem van den Koning van Vrankrijk. Dit wiert hen vergunt voor den tijdt van tien jaren, met uitsluiting van allen en een iegelijk, zonder verlof der medestanders: by wien ten dien einde een kompanjie of maetschappy, onder den naem van d' Oost-indische Franse Kompanjie, opgerecht, en vergunningh by den Koning toegestaen wiert, met verlenging des volgenden jaers van privileedje, tot aen het jaer een en zestigh.

In Lente-maent des zelven jaers, wiert by de Kompanjie voor d' eerste mael uitgezonden een schip, onder Kapitein *Koquet*, die voor zijn eigen rekening en eenige byzondere koopluiden, uitging om te halen Ebbenhout van het Eilant Madagaskar. Met hem wierden door de Kompanjie ook gezonden twee Kommisen of bevelhebbers, *Pronis* en *Foukkenburg*, met twaelf Fransen, om daer te blijven, afwachtende midlerwijle een schip, dat in Slacht-maent uit Vrankrijk zou afvaren. *Koquet* lande aen het eilant van Madagaskar ontrent in Herfst-maent, en deed in het voorby varen d' eilanden van *Maskareigne*, en *Diego de Rois* aen, welke *Pronis*, uit den naem van zijnen Koning, in bezitting nam, en trok over na het eilant van S. Marye, en na de Baye van Antongil, in de lant-tale *Manghabé* genaemt, daer zy het zelfste deden. Dan *Fokkenbergh* en *Pronis* bleven in de haven van Sant Luçie, anders *Manghafia* geheten. Den eersten van Gras-maent, quam aen Madagaskar het schip Sant Laurens, afgezonden door de Kompanjie, onder Kapitein *Gilles Rezimont*; midlerwijle Kapitein *Koquet* lading in het lantschap van *Anossi* en *Matatane* was gaen zoeken. *Rezimont* braght met zich zeventigh man versch volk, voor *Pronis*, die ontrent een maent alle te Manghafia ziek lagen, door d'ongezontheit der plaetse, daer een derdedeel

deel van te sterven quam. Daer by spanden de zwarte inwoonders, door aenhitsing der blanken, tegen de nieu aengekomen Fransen aen, doch wiert d'aenslagh door geschenken van *Pronis* aen den *Dian* R*amach*, Heere des lants, in zijne geboorte gesmoort. Daerna zond *Pronis* twaelf Fransen hun verblijf te nemen in het lantschap van M*atatane*, om aldaer een woon-plaets te maken: deze daer komende, ging een gedeelte, ontrent achtien mijlen benoorden het lantschap van M*atatane*, na een plaets genaemt M*ananzari*, eensdeels om rijs en andere lijfbehoeften te handelen, eensdeels om 't lant t'ontdekken. Dan in het trekken over eene reviere, wierden'er zes door de grooten 's lants, als daer was *Zaze* R*amihina*, na bloet-verwant van *Dian* R*amach*, desgelijx door de groten des lantschaps van *Anosfi* gedoot; van gelijken wierden in het lantschap van *Bohitsmene* zes bootsgezellen van Kapitein Rezimont, beneven zijnen zoon, onder het laden van Ebbenhout ter neer gematst. Al het welk geschiede door opruing der groten van A*nosfi*, die zulx opentlijk in hun lant niet wilden doen, uit vreze van dat namaels weder te zullen moeten bezuuren.

Rezimont eindelijk lade zoo veel Ebben-hout, als hy kon, en braght de zes andere Fransen na het lantschap van A*nossi* over, by *Pronis*: want *Pronis* was midlerwijle van woon-plaets verandert, en uit de haven Sant Luçie of M*anghafia* na het lantschap van Anossi vertrokken, om zijn verblijf met al zijn volk te nemen in zekere plaets, of Baye *Tholanghare* genaemt, daer een sterkte opgeworpen wiert, by hem het fort van Daufijn geheten, gelegen op de zuider brete van vijf en twintigh graden, en zes minuten. Want deze oordt wiert by hem voor de bequaemste geoordeelt, eensdeels om de veiligheit der haven, beschermt voor de quaedste winden, eensdeels om de gevoeghelijke aenkomste, niet alleen voor sloepen, maer ook voor schepen.

Dit fort of sterkte van Daufijn, alzoo by het eerst Fransch Opperhooft *Pronis* genoemt, leit nevens d'eene hoek van de baye of inham van *Tholangare*, gelegen op de zuider brete van vijf en twintigh graden en zes minuiten, tegen over de kaep van *Itapere*, een andere hoek, welke vier graden hoger gelegen is.

Achter de vesting zijn verscheide woningen gesticht, daer by het huis van den Fransen stede-houder komt te leggen, beneven een grote tuin, beplant met allerlei moes-kruiden en boom-vruchten. Dan des jaers zestien-hondert zes-en-vijftigh brande deze vesting by ongeval af; doch wiert aenstont herbout. Daer leit een tamelijke krijghs-bezetting op, onder het opper-gezagh van eenen stee-houder, van wegen den Koning van Vrankrijk.

De Fransen voeren grote oorlogen, gemeenelijk tegen d'omleggende inwoonders der gebuur-lantschappen, inzonderheit tegen de volken *Lohavohith*, met tochten in 't gebergthe te doen, de hutten en dorpen af te branden, en het vee wegh te slepen.

Des jaers zestien-hondert een en vijftigh, deed *Flakourd*, toen operhooft, van wegen den Fransen Koning, door veertigh Fransen en zoo veel Negers, gewapent met Rondassen en Asagayen, het lant van *Franhere* verwoesten, en al de huizen en hutten in kolen leggen, t'effens met het wegvoeren van veel koeien en ossen, en het neermatsen van mannen en vrouwen; zulx daer door al de roem dezer volken, genaemt Roandrians, in d'assche raekte, die voornamelijk in hunne huizen en spijs-kamers bestont. Desgelijx zijn d'inwoonders tegen de Fransen, met een zonderlingen haet ingenomen, ontstaen (naer men zeit) voor eenige jaren, over het verkopen van eenige slaven en slavinnen, door het Fransch opper-hooft *Pronis*, aen zeker Neerlantsch opper-hooft van het eilant Mauritius, dat aldaer quam om slaven te handelen. Te meer naerdien onder deze wegh-gevoerde slaven, wel zestien dochters van de volken *Lo-*

Haet ... inwo... tegen ... Fran...

Lohàvohits waeren; doch quamen meest alle in 't overvaren op zee te sterven, en d'andere, die te lande traden, vluchten na 't geberghte en leefden aldaer in 't wilt.

Het Lantschap van *Manatengha*, of *Manampani*; en Dal van *Amboulle*.

Het lantschap van *Manatengha* of *Manampani*, alzoo na de grote reviere *Manatengha* genoemt, daer het door bevochtight wort, leit op de zuider brete van drie en twintigh graden, zijnde een zeer pleizierige lantstreke.

Een weinigh meer na 't Noorden, leit aen den mont der voorzeide reviere het dal van *Amboulle*.

Reviere Manampani. De reviere Manampani, gelegen met haeren mont op de zuider brete van drie en twintigh graden en een halve, of onder de Steen-boks Zon keer-kring, neemt haeren oorsprong uit het dal van Amboulle, en ontfangt uit de bergen *Enkalida*, *Hiela* en *Manghaze* vele bronnen. Zy bevochtight dit gansch dal, en ontfangt vele beken en revieren, die uit de hoge bergen neerstorten, daer zy dwers doorvloeit, en zet daerna haeren loop na 't Oosten.

In het dal van Amboulle leit een groot dorp, mede Amboulle genaemt.

Het dal van Amboulle, is zeer rijk van plantsoenen en gewassen, inzonderheit van witte Ignames, die weligh daer voortkomen. Daer groeit ook zeker kruit, *Sesamos* hier te lande genoemt, daer d'inwoonders oli uitslaen, die zy *Menachil* noemen.

Men heeft'er zeer vette ossen en koeien, met smakelijk vleesch. Daer zijn yzer en stael mijnen.

By 't dorp Amboulle is een bron met heet water, gelegen vier vadem van een kleine reviere, die op den gront zulk warm zant heeft, dat men zijne voeten daer niet op kan houden. Het water van dezen bron, wort gezeit zoo heet te zijn, dat een ay binnen vier en twintigh uuren daer in kan hert worden en gaer koken; en wort by d'inwoonders voor een krachtigh genees-middel tegen de koude jicht gehouden.

d'Inwoonders smeden van stael, en yzer, uit de mijnen gehaelt, zeer deftige Asagyen of schichten, en ander fraei yzerwerk. *Erneringe.*

Het volk des dals van Amboulle, wort bestiert door eenen *Voadziri*, (dat groot Heer gezeit is,) *Rabertau* genaemt, die het opperhooft, en oudste der voornaemste des dals is. Hy is rijk van vee en allerhande nootwendige levens-middelen, doch heerscht met geen volkomen maght: want by behoefte van lijftocht schoien bywijlen vijf of zes hondert zijner onderdanen t'zamen, rontom zijn huis, knevelen hem en zijne vrouwe, met dreigementen van hem te doden, zoo hy hen geen vee tot lijfs onderhout wil byzetten, daer hy hen aenstonts, om uit hunne handen te komen, in te willeis. Dan wanneer daerna d' oogst der veltgewassen komt wel te slagen, doet hy hen het uitgereikte vier dubbelt betalen. *Bestieringe.*

Al de volken des dals van Amboulle leven in grote vryheit en ongebondenheit tegen hunne overheit, en is dit lant een toevlucht en schuilhoek voor schelmen en lantlopers.

Bewesten het Dal van Amboulle, leit een klein lantschap *Izame* genaemt. Daer wort allerlei frai yzerwerk gesmeet, en Menachil of oli in groten overvloet uit het zaet van Sesamos geslagen. *Lantschap van Izame.*

d'Inwoonders, ten getale van ontrent acht hondert, zijn d' onverzaeghste, en strijdbaerste van het gansch eilant. De bestiering staet mee aen eenen *Voadziri* of opperhooft, een bloet-vrient van den voorzeiden *Rabertau*.

Het Lantſchap van *Vohitsbang*.

Grens-palen.

HEt Lantſchap van *Vohitsbang* ſtrekt van de reviere *Manatengha*, gelegen op de drie-en-twintighſte graet en een halve, tot aen de reviere *Mananghare*, ſpringt te lande in tot aen de reviere *Itomampo*, en paelt aen het lant van *Anradſahok*, by den hooft-bron van de reviere Mandrerei, en aen het lant van *Fanghaterre*. Het begrijpt noch zeker ander lantſchap, *Manakaronha* genaemt, gelegen aen de reviere *Manambondrou*.

Revieren.

Vohitsbang, wort bevochtight door verſcheide revieren, als daer zijn, de voorzeide reviere Manatengha, welke door vier monden Vinang-adſimo, Manamaza, Sagandakan en Vinangauarats in zee ſtort; *d'Aviboule*, by de Franſen de reviere van Sint Gilles genoemt, gelegen vier Franſche mijlen van de *Manatengha*, welke altijts uitwatert en bevaerbaer voor berken is; *d'Andraghinta*, twee mijlen hoger opwaerts; de geſtopte Sandriuinangha, een mijle verder, welke uit de bergen van Viboullė ſchiet; de geſtopte Manambondrou, drie of vier mijlen van daer; de Maſſianach, gelegen vijftien Franſche mijlen van de reviere Aviboulle, daer een goede baye voor barken is, by de Franſen *Ançe de Borgne* genoemt, dat's baye van den ſchelen, na zekeren Heer des lants, *Ontanhalera* geheten, die ſcheel was. Het lant om en by deze reviere wort *Manakaronha* genoemt. Vier mijlen noortweſtelijker leit de reviere *Mananghare*, die zeven monden heeft, doch alle geſtopt en vol klippen. Zy valt uit het lant van *Itomampo*, na 't weſten gelegen, en ontſtaet uit drie fraeie andere revieren, als de Jonghaïuou, Itamampo, en Mangharak, al welke drie revieren te zamen vereenigen, en haere namen verliezen en de reviere Mananghare maken.

De kuſt, van de reviere Manhafia, tot aen de Sandravinangha, is geboort met zeer hoge bergen, de bergen van Viboulle of Vohitsbans genaemt: zijn boſch, dal en honighrijk. Men zeit daer ook veel gout uit te halen is.

Het ganſch lant van *Vohitsbang* is zeer berghachtigh, en kan van verre uit zee gezien worden. Daer is overvloet van honigh, oſſen, zuikerriet, Ignames, rijs en andere lijftocht: Daer zijn veel yzer en ſtael-mijnen.

Wezen.

d' Inwoonders zijn alle zwart van verruwe, met dik en lang gekrult hair op 't hooft; leven met elkandre geduurigh in twiſt, over eenige oude krakelen, die zy noit vergeten, maer t'elkens van d'ouders tot de kinderen herophalen. Zijn grote dieven en rovers, ja zullen bywijlen de kinderen en ſlaven hunner gebuuren en naeſte bloetverwanten weghnemen, om die in andere verre gelege plaetſen te verkopen.

Zeden.

Zy dragen den blanken van het lantſchap van *Matatane*, te weten, den Zafferamini, een groten haet toe, uit een inbeelding, vaſt in hun gedachten geprent, dat die door hunne wetenſchap van ſchrijven en zekere ſchrijfmerken en letteren hen kunnen betoveren, ziekten aenbrengen, en eindelijk doen ſterven. Aen de monden der reviere *Manatengha*, wonen niet dan *Ompizees*, of arme viſſchers.

Kleding.

Hun kleden zijn gemaekt van ſchorſen van bomen, die zy *Fautaſtranou* noemen, of krijgen die uit het lant van Matatane over, gemaekt van een andere ſchorſſe, *Auo* genaemt; of gaen katoene kleden kopen in het lantſchap van *Karnosſi* of *Ampatre*.

Wapenen.

De Wapenen dezer volken, is een houte rondas, of ſchilt, overtrokken met een oſſen-huit, en een zware Aſagay.

Godsdienst.

Het lant wort beſtiert door vele Heeren. Zy hebben genen Godsdienſt; doch eten evenwel uit een oude gewoonte geen Verken-veeſch, en zijn beſneden.

Het

Het Lantschap van *Itomampo*, *Ikondre*, *Vattemanahon*, *Manamboulle* en *Anachimoussi*.

Itomampo. HEt Lantschap van *Itomampo*, is gelegen in een dal, omringt met hoge bergen, ontrent drie kleine mijlen groot. In dit lant wort het beste stael gemaekt.

Ikondre. Het lantschap van *Ikondre*, een klein en berghachtigh gewest, gelegen op de zuider brete van twee en twintigh graden en dertigh minuiten, wort in 't Oosten en Oost-noord-oosten door hoge bergen van het lant van *Itomampo* gescheiden, paelt in 't Zuiden aen het lant van *Vattemanahon*, en dat van *Machikore*, heeft in 't Noorden en noord-noordwesten het lant van *Manamboule*, in 't noorden de bergen, gelegen tusschen *Jong-ainou* en *Itomampo*.

Vattemanahon. Het lantschap van *Vattemanahon* paelt met d'eene zijde, oost en noordoostwaerts, aen Ikondre, en aen de hooft-bronnen van de reviere Itomampo, en Mandrerei, daer uit de reviere Maropie schiet, in 't westen en zuiden aen het lant van Machikore. Het is een woest lant, en bedorven door den oorlogh.

Manamboulle. Het lantschap van *Manamboulle* grenst in 't oosten en oost-noord-oosten aen de reviere Itomampo, in 't noorde aen het lant van *Anachimoussi*, in 't weste aen dat van Alfissach, in 't zuiden aen grote bergen, die den hooft-bron van de reviere Yonglahé, die na 't Westen in de zee van Mozambike loopt, besloten houden.

Anachimoussi. Het lantschap van *Anachimoussi*, ontrent vier kleine dagh-reizens lang, leit in 't oosten aen de reviere Jonghaiüou, welke dit lant dwers deurklooft, in 't zuiden aen het lant van Manamboulle, in 't westen aen grote bergen, in 't noorden aen de reviere Mangharak, en het lant van *Eringdrane*.

Revieren. Verscheide revieren hebben deur deze landen haeren loop, als de reviere Itomampo, Jonghaiüou, Maropia, en Mangharak.

De reviere Itomampo bevochtight het lantschap van *Itomampo*, komt neerdalen uit de bergen van Viboulle, uit eenen der welke zy met de reviere Sandraviangha haeren oorsprong neemt, vloeit dwers deur dit lant, en schiet van daer in een lantstreke *Houdra* genaemt, boven het lant van *Iuourhon*, welke langs de reviere van Mananghara leit.

De reviere *Jonghaiüou*, dat's de middel-reviere gezeit, om dat zy tusschen Itomampo en Mangharak gelegen is, daelt uit de bergen des lants van *Ikondre*, en doorklooft het lantschap van *Manamboulle*, en dat van *Anachimoussi*. Daerna neemt zy haeren loop recht noordwaerts, wel zoo noordwestelijk, en, gekomen in 't westen, een dagh reizens van de reviere Itomampo, keert haer, na drie of vier dagh-reizens dus gelopen te hebben, en loopt recht na 't westen, een daghreizens, om haer met de reviere Mangharak te vereenigen, een kleine mijle lager gelegen, welke beide haer met de reviere Itomampo vereenigen, en maken de reviere van Mananghare, welke recht oost en zuid-oostwaerts loopt, acht grote dagh-reizens, en eindelijk door zeven monden in zee valt.

De reviere Maropia is een tak van de reviere Itomampo, en valt in de reviere Mandrarei.

De reviere Mangharak besproeit de noortzijde des lants van *Anachimoussi*.

Het lant van *Itomampo* is zeer vruchtbaer van rijs, Ignames, Zuiker-riet, plukgranen en vee; desgelijx het lant van *Manamboule*, hoewel berghachtigh, en heeft daer en boven yzer en stael-mijnen. *Manamboulle* Aerdt des lants.

boulle is zoodanigh bebout, gelijk ook al de volgende landen, dat het hout daer schaers is, en van de hoge bergen moet gehaelt worden. Rijk is ook *Anachimoussi* van rijs, Ignames, vee en anderen lijftocht en ook van volk.

De *Vouadziri* van *Manamboule* is genaemt *Dian Panohahè*, groot gemaekt door d'oorlogen tegen zijne geburen, met bystant der Fransen.

Het Lantschap van *Eringdrane* en *Vohits-angghombe*.

Grens-palen. HEt lantschap van *Eringdrane*, leit in 't Oosten bepaelt met grote bergen, daer door het van het lant van *Antavare* en *Ambohitsmene* gescheiden wort, heeft in 't westen drie grote revieren, die haere uitwatering in een grote baye hebben, gelegen op de zuider brete van twintigh graden, na de zijde van *Mozambike*, als Manatangh, Zoumando en Sahanangh, welke uit de voorzeide bergen schieten, en het gansch lant deurkloven. Het lant van *Eringdrane*, een vlak en groot lant, wort verdeilt in groot en klein *Eringdrane*; klein *Eringdrane*, daer uit de Reviere Mangharak haeren oorsprong heeft, leit na 't zuiden; en groot *Erindrane* na 't noorden, en eindight aen het lant van *Vohits-anghombe*, daer het door de reviere Mansiatre gescheiden wort. Uit de bergen, beoosten *Eringdrane* gelegen, stort de Mangharak, leggende met haren hooft-bron ontrent op twintigh graden en een halve, loopt recht westwaerts ontrent drie daghreizens, maekt daerna een half ront, en vloet na 't oost, en oost zuid-ooste, ontrent vier dagh reizens, en vereenight haer in het lant van *Houtre*, met de reviere *Tonghaiüou*.

Vohits-anghombe. Het lantschap van *Vohits-anghombe*, wort gescheiden van *Eringdrane*, door de reviere Mansiatre, en heeft in 't noorden het lant van *Ançianakte*, in 't oosten dat van *Sahavez*, gelegen op de zuider brete van negentien graden en een halve, en de hoge bergen van *Ambohitsmene*, strekt west-waerts tot aen de zee van *Mozambike*, en paelt in 't zuiden aen het lant van *Eringdrane*.

Reviere Mansiatre. De reviere Mansiatre, een zeer grote reviere, byna als de Loire in Vrankrijk, neemt uit het lant van *Eringdrane*, op de hooghte van negentien graden, haren oorsprong, vloeit tusschen 't lant van *Eringdrane* en *Vohitsanghombe* deur, en stort in de voorzeide baye, gelegen op twintigh graden.

't Lant van *Eringdrane* is zeer volkrijk, en kan, des noot zijnde, over de dertigh duizent man op de been brengen. De bergen, aen d'oost-zijde gelegen, zijn veerijk. Mede is *Vohits-anghombe* volkrijk, en kan hondert duizent man in tijdt van noodt uit-leveren. Daer zijn veel schoonder dorpen, dan in eenige andere lantstreke dezes eilants, met fraei geboude huizen. Veel rijs groeit'er op de vlakte; en 't lant is rijk van vee, yzer en stael.

In *Vohits-anghombe* worden kleden van de draden van den Bananas-boom gemaekt, zoo fijn als zijde; desgelijx kleden van zijde, beide voor een geringen prijze te bekomen.

De *Vohits-anghombers* zijn gezwoorne vyanden van de *Eringdraners*, welke laetste met bystant der Fransen tegen hunnen vyant oorlogen.

Het

Het Lantſchap van *Manakarongha*, en *Matatane*.

BEide deze landen, *Manakarongha* en *Matatane*, zijn gelegen tuſſchen de revieren Mananghara en Mananzari, aen den zeekant, belent in 't weſten met de bergen, die de landen van *Anachimouſſi* en *Eringdrane* van elkandre ſcheiden: in dezelve leggen ook de kleine lantſtreken van *Iuourhon* en *Saka*.

Reviere Mananghara. De Reviere Mananghara wort gemaekt door verſcheide revieren, als de *Itomampo*, *Onthaïuon* en *Mangharak*, beneven vele andere klene ſcheuten, die uit de bergen ſtorten; welke drie haer daer na vereenigen en haere namen verliezen en dien van *Mananghara* aennemen: zy braekt haer water door zeven monden in zee, ieder ontrent vier Franſche mijlen van elkandre gelegen, met namen, Kaloumanga, Mananghiuou Mananbatou Mananpatran, Onghamiri, Manansingha en Rentofoa; welke niet bevaerbaer zijn, om de meenighte der klippen, gelijk de gehele reviere niet, ſchoon zy wijd genoech is.

Al het lant, dat om en by deze monden en de reviere Mananghara leit, wort Manakaronha genaemt.

Lantſchap Matatane. Aen de reviere Matatane leit het lantſchap van Matatane, welke uit de bergen van het lantſchap van *Vattebei* haeren oorſprong neemt, en ſtort door twee monden in zee, gelegen zeven Franſche mijlen van elkandre, met grote landouwen tuſſchen beide, die een vruchtbaer eilant maken, een woonplaets der volken Ontampaſſemaçi, of Zafferahimina, of Ramin.

Het lant van *Matatane* is vlak, zeer vruchtbaer van zuikerriet, honig, Ignames, en vee, en wort doorſneden met vele viſchrijke revieren. Het zuiker-riet waſt'er in zulk eenen overvloet, daer jaerlix van daer vele ſchepen met Zuiker zouden kunnen bevracht worden, indien'er bequaem gereetſchap was, en 't volk de zuiker daer wiſt uit te trekken.

De groten 'slants hebben vele vrouwen, ieder ten getale van vijftien en twintigh, welke afzonderlijk in een beſloten plaetſe wonen, omringt met tuinſtaken, gelijk een groot dorp. Ieder heeft daer een klein huisje tot een woonſtede, en derft geen neger, op verbeurte van zijn leven, in dezelve komen.

Zy hebben geen Moskeen of Kerkerken; doch zijn alle geneight tot groten waengeloof, en wichelarye; en gevē groot geloof aen papiere briefjes, met Arabiſche letteren beſchrevē, die zy *Hiridzi*, *Maſarabou*, en *Taliſſimou* noemen. Zy houden dat eenigen dezer tot voorkoming zijn van den donder, regen, winden, wonden in den oorlogh, van niet vermoort te worden; desgelijk goet tegen het vergif, tot behoudenis en afwering van het beroven en verbranden der huizen en dorpen; in't kort, goet tegen alle ongevallen. Al deze briefjes worden by d' *Ombiaſſen* (dat zijn de Prieſters, Artzen, Sterre-kijkers en waerzeggers) gemaekt en aen d' arme en ſlechte zwarten, en noch veel meer aen de blanken verkocht, die dezelve met grote meenigte aen den hals dragen, genait in de riemen, of in doekjes van zijde of andere ſtoffe. Zy ſnijden dezelve letteren ook op gout, zilver en kleine platte ſtukjes van riet, ten zelfſten einde. Gods-dienſt.

Die van *Iuourhon* en *Saka*, gebuuren van *Matatane*, onderhouden met hen een en dezelfſte zeden, en zijn grotelix mede tot deze wichelarye en waengeloof genijgt, uit onderwijs der Matataners, die aen hen dusdanige briefjes ten dienſte verkopen.

d' Inwoonders dezes lantſchaps zijn twederlei; *Zaffekaſimambou* of *Kaſimambou*, d' opperſtē; en *Zafferahmina*, beide blanken; doch zijn d' eerſte

ſte lelijker dan andere blanken; maer alle Ombiaſſen of prieſters en ſchriftgeleerden.

De Zafferahimina zijn door de Zaffekaſiambou der mate verlaeght, dat zy heden niet meer dan hunne ſlavé zijn; ja wierden voor dertig of vijf en dertigh jaren al de Zafferahimina, wanneer zy de meeſter wilden ſpelen, by hen doot geſlagen, uitgezeit vrou en kinderen, dien zy zekere eilanden en landeryen gaven te bewonen, daer zy op planten, vee weiden, en worden heden Ontampaſſemaçi genaemt; 't welk zeggen wil, luiden van de zanden van Mecha, om dat zy Arabers van het Roo Meir zijn.

De Kaſimambou hebben dit eilant met grote Kanoos aengedaen, derwaerts gezonden, volgens hun zeggen, door den Kalif van Mecha, om d'eilanders in de lere van Mahometh t'onderwijzen, geleden niet boven de hondert en zeſtigh jaren. De voornaemſte en 't opper-hooft nam ten wijve een dochter van zekeren grooten Heere, en Prins des lants van *Matatane*, een negerinne, met verding van de kinderen, die van hen quamen, na deze dochter, met name Kaſimambou, te noemen; gelijk op dit ganſch eilant aen de Zuid-zijde gebruikelijk is, de kinderen na de moeder te noemen; desgelijx in het lantſchap van *Machikore*.

De Zaffekaſimambou, maghtigh ſedert in getale toegenomen, leren heden lezen en Arabiſch ſchrijven, en houden ſchole in al de dorpen voor de jeught.

Heden ſpelen de Zaffekaſimambou den meeſter over d'andere blanken, als d'Ontampaſſemaçi, en vermagh geen hunner een beeſt den ſtrot afſteken; maer zulx moet een Zaffekaſimambou doen.

d' Ontampaſſemaçi erneren zich met de viſſchery, daer zy zeer vaerdigh in zijn.

Na de reviere Matatane leggen langs de zeekuſt, noortwaerts, meer andere, en de volgende revieren, als de Manghaſiouts, Manangkare, Mananhane, Itin, Itapaulobei, Itapouloſirire, en Itapaulomainthiranou, Fonara, Lomahorik of Morombei en de Mantarauen.

De reviere Manghaſiouts of Manghaſies, is een middelmatige reviere, drie kleine mijlen van de reviere Matatane gelegen, aen welks oever de Franſen een woon-plaets hebben. Het is gevaerlijk met een boot dezelve aen te doen, om haer klippen en banken.

Vier mijlen van daer leit de reviere Manangkare, mede van middelmatige grote.

De Mananhare, dat veel leefrocht betekent, is een zeer viſch-rijke vliet.

Itin, anderhalve mijle van daer gelegen, is een kleine poel.

De Itapoulobei, Itapouloſirire, en Itapau-Lomainthiranou, zijn drie kleine revieren, twee mijlen van elkandre gelegen, en nemen haeren oirſprong uit het nabygelegen geberghte.

De Faraon, gelegen drie mijlen van de Itapaulominthiranou, is een groote reviere en kan met een berk bevaren worden. Aen deze reviere hebben de blanken van Manouffi hun verblijf genomen. Zy valt uit de bergen, gelegen in 't weſten, tuſſchen Eringdranou en dit lant.

Lamahorik of Morombei, een grote reviere, leit drie kleine mijlen van de Faraon, en komt uit het hooge lant, zes of zeven mijlen na 't Weſten gelegen.

Mantaraven is een kleine reviere, en leit ontrent zes mijlen van Morombei.

Het

Het Lantſchap van *Antavare*, *Ma-nouffi* en *Vohitsmene.*

BEnoorden het lantſchap van *Matatane* volght het lantſchap van *Antavare*, gelegen op de zuider brete van ontrent een en twintigh graden en een halve, en eindight aen het lantſchap en de kaep van M*anouffi*. Het wort voornamelijk bewatert door de Mananzari, een grote en zeer ſchone reviere, welke uit de bergen van Ambohitsmene (dat's gezeit rode bergen, in 't noorden en weſten gelegen, ontrent twalef mijlen van daer), haeren oorſprong neemt en vloeit zuid-ooſt en ooſt-waerts.

Een kleine mijle noordelijker, vloeit een kleine reviere in zee, Harangazavak genaemt.

Het lantſchap van *Manouffi* ſtrekt zich van de kaep *Manouffi*, daer 't den naem van heeft, en van de Mananzari tot aen de reviere Mananghourou, 15. Franſche mijlen noordelijker gelegẽ, welke uit de hoge bergen van Ambohitsmene, met de reviere Mananzari, komt neerſtorten. Tuſſchen de kaep *Manouffi* en de reviere Mananghourou leggen drie andere revieren, als Andraſadi, Tentamamou, en Tentamami: daer na volght de Mananghourou.

Het lant van *Antavare*, is zeer vruchtbaer van rijs, Ignames, Banannes, Zuiker-riet, honigh, (daer van wijn gemaekt wort) oſſen, bokken, allerlei gevogelt en lijf-tocht. De Franſen hebben in dit lant by eenige Negers ſtof-gout gevonden, die hen dat aenboden te verkopen.

Het lantſchap van *Ambohitsmene*, leit benoorden en weſten het lantſchap van *Antavare*, en wort alzoo genaemt na de voorzeide hoge rode bergen, *Ambohitsmene*, gelegen op de zuider brete van negentien en een halve, of twintigh graden, die vijftien mijlen uit zee kunnen gezien worden, en den Tafelbergh aen de kaep van Goeder hope verbeelden. Dit lant grenſt dicht aen dat van *Vohits-anghombe*, of is miſſchien een en het zelfſte.

Deze bergen ſpringen ontrent vijftien mijlen te lande in, leggende tuſſchen dezelve en de zee, laegh lant, vol poelen en moeraſſen. Daer is ook een meir van over de vijftien mijlen lang en breet, vol kleine eilanden.

Op deze bergen hebben in 't lant van *Famantara* de volken *Zafferahongh* hun verblijf, die rijk van gout, yzer, vee, rijs, zuiker-riet, Ignames, zijde kleden en andere lijfs-behoeften zijn.

Twalef mijlen ontrent van de reviere Mananghourou ſtort een andere reviere in zee, Auibahè genaemt, daer een berk in kan, en wort noit in haeren mont geſtopt. Is miſſchien een uitwatering van de voorzeide poelen. Tuſſchen deze en de Mananghourou leit de reviere Sakaville. *Reviere Auibahè.*

Drie mijlen van daer, ſtort de reviere Tſatſak, en drie andere, de Foutchuaro, en anderhalve mijle verder, de reviere Ivorhon in een bay of zeeboeſem, by d'inwoonders *Tametavi*, en by de Franſe zee-luiden *Port aux prunes* genaemt, dat 's Pruim-haven. Daer kan een ſchip in vlotten.

De

De Lantſchappen van *Tametavi*, tot aen de baye van *Antongil*; als 't lant *Voulouilou*, de Lange-hoek; het lantſchap van *Andouuouche*, de baye van *Manghabei* of *Antongil*.

DEze landen beginnen aen de bay of haven van *Tametavi*, anders de Pruim-haven genaemt, gelegē op achtien graden en een halve, en ſtrekken langs de zee-kuſt tot aen de baye van Antongil, in de tale des lants *Manghabei* genoemt, op de zuider brete van vijftien graden, leggende aen de lant-zijde beſloten met de bergen en lantſchappen van *Vohits-anghombe*, en *Antſianach*.

Na de Pruim-haven krijght men langs de kuſt vier klene revieren vervolgens, als de Fautak, Faha, Faho en Maroharats, een kleine mijle van elkandre gelegen: daer na de Anacchinquets, welke haere uitwateringe in een baye heeft, genaemt *Sahauez*, welke vry diep is, en goeden zantgront heeft; maer leit op d' ooſte en zuid-ooſten, en ooſt noord-ooſte winden.

Lantſchap van Voulouilou. Drie kleine mijlen noordelijker leit een lange uit-hoek, in 't Franſch *Longuepoint* genaemt. Het lant om en by, is in de lant-tale *Voulouilou* geheten, het welk door een gelijknamige reviere bevocht wort. Daer is een zeer veilige haven of baye, gelegen op achtien graden, achter de ſteenrotſen, die een vierendeel mijls in zee ſchieten.

Reviere Ambato. Vijf mijlen verder, leit een grote reviere, doch watert niet uit in zee, vermaert door hare rotſen en blinde klippen. s'Is genaemt *Ambato*.

Twee kleine mijlen noordelijker leit de baye van *Gallemboulou*, op zeventien graden en een halve, is zeer groot, en heeft goet leggen voor de berken, achter een eilantje; maer 't is'er zeer gevaerlijk door de blinde klippen, en d'ongeſtuimheit der zee. In *Ghallemboulou* leit aen zee een dorp *Ratſimelone* genaemt, en by de Franſe boots-gezellen *Sant Mala*.

Drie mijlen ontrent van *Ghalemboullou*, aen 't einde van dezelve bay, ſtort de *Mananghourou*, een zeer fraie en grote reviere, in zee, daer een berk kan inkomen.

Men zeit in dezelve een klein eilant leit, *Amboulnoſſi* genaemt, daer uit eenen van deſſelfs bergen, gelegen in het lant van *Antsianach*, een andere gelijknamige reviere vloeit en recht na 't weſten in een grote baye valt, welke door de eilanders van *Komoro* bevaren wort.

Reviere Mananghourou. De reviere *Mananghourou*, loopende van 't weſten na 't Ooſten zeewaerts, ſpliſt haer ontrent den zeekant in vier vermaerde revieren, daer zy zelve eene van is, welke haeren naem blijft behouden, van haeren oorſprong, tot haeren mont; d'een der drie anderen is *Mananſatran*, drie mijlen van daer gelegen; d'andere *Marinbou*, drie mijlen van de *Mananſatran*, doch heeft geene uitwatering; gelerecht tegen over het eilant *Noſſi Ibrahim*, of *Sant Marye*; en eindelijk de *Simiame*, drie kleine mijlen van de laeſte gelegen: is een grote en ruime reviere, heeft haere uitwatering in zee, en in haeren mont altijts zeven of acht voeten waeters, en kan wel zes of zeven mijlen opwaerts met een berk bevaren worden. Na deze volght de reviere *Mananghare*, gelegen recht tegen over de Noord-hoek van het eilant Sant Marye en de zuid-hoek van de baye van *Antongil*. Het is een zeer ſchone reviere, heeft haere uitwatering in zee, en kan in haeren mont een grote berk komen.

Lantſchap Andouuouche. Vervolgens langs de weſtkuſt, komt het lant van *Andouuouche* te leggen, dat baye of zee-boeſem gezeit is, van wegen de meenighte der grote bayen, als onder andere de baye van Antongil, by d'inwoonders eertijts *Manghabei*

bei genaemt: want *Antongil* is een Portugese naem, herkomstigh van zekeren zee-kapitein, een Portugees, die de zelve ontdekte, en *Antonio Gillo* genoemt wiert.

Zy leit op de zuider brete van vijftien gradē, ſtrekt noortwaerts op, en is ontrent zes mijlen wijdt. Aen het einde, in het diepſte der baye, leit een eilant, zeer hoogh uit 't water, daer aen de voet van 't zelve niet meer vlakte is als de ſtrant. Het is groot twee mijlen in 't ronde, zeer ſchoon groen, vruchtbaer van allerlei lijftocht, rijk van verſch water, hoenderen, honigh en Banannes; zulx het een bequame ververſch-plaets voor den zee-man is.

Te midden, in 't inkomen van de baye, aen de Noord-ooſt-zijde, leggen eenige klippen, met drie of vier andere kleine eilandekens; eenige met rijsbezait, en andere boſchrijk.

Aen d' afwateringe, ontrent ten halven wege der baye, leggen aen den Noortwal drie volkrijke dorpen, met verſcheide andere langs het ſtrant, tot aen een reviere (want verſcheide revieren hebben haere uitwatering in dezelve) welke noortwaerts oploopt; waer na een andere grote reviere volght, verdeilt in twee armen of takken, een der welke na 't noorde, en d'andere na 't weſten opſtrekt, daer in 't midden op de verdeiling een eilant leidt.

Aen de Noortzijde leit een groot dorp, *Sint Angelo* by de Portugeſen genaemt, omringt met een ſterke Palliſſade; en aen de linke hant in 't inkomen een ander, *Spakenburgh* by d'onzen gehetē op d'eerſte ſchipvaert naer Ooſt-indien, des jaers vijftien hondert vijf en t' negentigh; verrijkt met ontrent hondert en tachtigh huizen. Weſt-zuidweſt van 't voorzeide eilant loopt een andere reviere, op de welke een dorp gelegen is.

De zee-kuſt van *Galemboulle*, ontrent twee mijlen verre, ſtaet bewaſſen met hoge bomen, en het binnenlant met bamboeſen, zeker ſlagh van dikke rieten, *Bambu-voulou* genaemt.

Aerdt des Lants. De landouwen zijn'er wonder goet en vet, en geen drooghte onderwarigh; ter oorzake van de veelheit der regen; desgelijx zijn de weiden grasrijk; hoewel d' inwoonders niet zeer veerijk zijn; want de rijkſte heeft naulix vier en twintigh beeſten. De bergen zijn zonderling vruchtbaer.

De dorpen hier te lande zijn beter gebout, dan op eenige andere plaets, en voordeligh gelegen, namelijk op het hoogh der bergen, en langs de revieren, omheint met tuin-ſtaken, en verzien ſlechts met twee ingangen of deuren, d' een om in en uitgaen, en d'andere na de zijde van 't boſch, om derwaerts daer uit te vluchten, wanneer zy, door den vyant aengerant, zich te zwak bevinden.

Al de volken, van de Pruim-haven tot aen de baye van *Antongil*, onderhouden een en dezelve zeden, en noemen zich alle, verſta de groten, onder elkandre *Zaffehibrahim*, dat's geſlacht of ſtamme van Abraham, of na den naem van het bygelegen eilant *Noſſi Abrahim*, dat's eilant van Abraham, daer zy van geſproten zijn. *Zeden.*

Door het vieren van den Zaterdagh, blankheit van verruwe, boven die van *Matatane*, en andere, en door 't verſchil in het ſtuk van andere zeden, dunkt *Flakourt*, dat al *Zaffehibrahims* herkomſtigh zijn uit den ſtamme der Joden of Arabers, die voor vele jaren derwaerts komen vluchten zijn.

De mannen, vrouwen en kinderen zijn'er veel blanker, als na de zijde van *Matatane* en *Androbeiſaha*, en hebben ſlecht neerhangend hair: zijn goedt van inborſt, milt en gaſtvry, niet geneight tot moorden noch roven.

Hun danzen en gezangen, gaen ook anders dan in *Androbeiſaha*; en wort daer onder eenige maet beſpeurt; desgelijx geſchiet hun danzen by paren, pozinge en uitgeſtrekte armen.

Zy hebben al hunne gezangen op de vryaedje gepaſt, en maken onder het zingen dertele lijf-gebaren, daer al d' inwoonders met hantgeklap de maet op houden, welk hantgeklap by hen *Mangharak* genoemt wort; dat bewaring betekent, als of men maet-bewaring wilde zeggen.

Mannen en vrouwen beſtrijken,

wanneer zy ziek zijn of eenigh gebrek aen d'oogen en 't hooft hebben, hun aengezicht bywijle met witte, en bywijle met zwarte, rode of gele verruwe; daer zijn'er ook, die zulx doen, inzonderheit oude vrouwen, om een levendige kleure te houden.

De vrouwen en dochters zijn'er zoo ongebonden nochte wulps niet, als aen de kust van *Androbeisaha* en *Matatane*; want bezwaerlijk kan een mans-perzoon tot haer toegang krijgen; naerdien de ouders haer zorghvuldelijk bewaren.

Ernering. Zy zijn alle zeer naerstige huishouders, zoo mannen, als vrouwen en dochters. Des morgens voor zonnen opgang gaen zy na de rijsvelden, en komen daer niet weer van daen voor zonnen ondergang.

De mannen houwen't riet, *Bambu* by d'Indianen, en hier op 't gansch eilant *Voulou* genaemt, in de bosschen af, welk meest groot riet is, en steken het droogh zijnde in brant, en mesten met d'assche het lant. De verdere arbeit komt op de vrouwen en dochters aen, welke in d' assche der afgebrande bosschen, getempert door de regen, en na een wijle leggens, de rijs, graen voor graen, al zingende en danzende, neven elkandre, op een vreemde wijze planten; te weten zy maken een gat in d' aerde met de punt van een stok, smijten daer twee granen in, en treden het gat, met aerde daer over te smijten, met de voet weer toe. 't Welk alles met een verpozing geschiet; zoo dat zy alle t'effens, een zelfste werk in een oogenblik doen, al danzende en zingende, met het hooft voor uit, niet zonder grote vaerdigheit. Ook wieden zy de rijs van 't onkruit, en halen den rijpen oogst van 't velt in de schuuren. Midlerwijle de vrouwen in dien arbeit bezigh zijn, beginnen de mannen weer op andere plaetsen af te houwen, en branden; want zoo dra zy d'eene rijs zien opgaen, wort aenstonts weer andere gezait; zoo dat zy geduurigh in arbeit zijn, en hebben 't geheel jaer deur rijs in loof, bloem en airen. Het zelfste doen zy met al hun andere plantsoenen en gewassen.

Het staet aen te merken, dat het riet *Bambu* of *Bamboes*, onder het branden, een zulk groot geraes maekt dat d'aerde een mijle in de ronte dreunt en davert, niet anders als of 'er een ontallijke meenighte van geschut, roers en pistolen te gelijk afgeschoten wierden.

De koopmanschappen, die de Franssen aen die van *Ghalemboule* verkopen, strekken hen niet tot cieraet, maer bewarenze zeer dierbaer en kostelijk, en kopen daer voor in het lant van *Antsianakte* en in de bergen van *Ambohitsmene* beesten. Rijkd[om]

Men vind weinigh gouts by die van *Galemboule*, en besteden al dat zy hebben, aenstonts aen beesten; en houden meer van zilver, dan van gout; en meer van root, dan van fijn zilver.

De volken van *Galemboule*, en al de *Zaffehibrahims* vieren den Zater-dagh, op den welken zy niet op hun rijsvelden werken, met bybrengen van gequest te zullen worden, of eenige ziekte krijgen, indien zy zulx deden. Zy erkennen Mahometh niet, en noemen al de Mahometisten Kaffers, ja ook al de genē, die met hen van een zelven landaert niet zijn: zy erkennen Noach, Abraham, Mozes en David, maer dragen gene kennis van d'andere Profeten, nochte van Christus, en houden de besnijdenis. Zy houden gene vasten, nochte hebben gene wet nochte Gods-dienst, nochte weten niet wat het zy, Godt aen te bidden, dien zy evenwel eeren en offerhande doen, met ossen, koeien en bokken. Zy hebben gene tempels, en niet dan *Amounouques*, of graf-steden hunner voorouders, wier geheugenis zy, (gelijk ook al d' inwoonders van dit eilant,) grote eerbiedigheit bewijzen; doch schijnen echter een weinigh van 't Jodendom te hebben. Zijn grotelix geneight tot allen waengeloof, en zouden liever van honger willen sterven, dan van een viervoetigh dier, of vogel eeten, dat van een Christen, of van iemant van de zuidkust de strot is afgesteken. Dat meer is, geen ander dan een *Filoubei* (zoo veel als een Heer of grote des lants) vermagh by hen eenigh gevogelt of vee, Gods[dienst]

den

den ſtrot af ſteken; 't welk hy met het prevelen van eenige woorden over het mes, en het opheffen van zijne oogen ten hemel, als of het beeſt zou opgeoffert worden, volbrengt.

Al de kinderen, die op eenen dingsdagh, donderdagh of vrydagh geboren worden, leggen zy neer, en brengenze in de boſſchen, als vermaledijde vruchten, om aldaer van koude en honger te vergaen, of van het wilt gedierte verſlonden te worden; hoewel bywijle eenige by d' eene of andere vrouwe uit deernis, met weten van de moeder of vrienden, opgenomen en gezooght worden.

Beſtiering. Want de beſtiering belangt, al de dorpen worden ieder beſtiert door eenen meeſter of Heere, *Filoubei* in de lant-tale geheten, (want zoo worden al de groten aen dien oordt genoemt) die recht doen, ieder in zijn dorp. Uit hen allen wort een van d'oudſten des ſtams gekoren, tot beſlechter over de geſchillen, die onder elkandre komen t' ontſtaen. Zy doen elkandren byſtant in 't oorlogh, tegen de genen, die van een anderen ſtam zijn; maer zoo eenige *Filoubei* onder elkandre oorlog hebben, d'andere ſtellen zich als middelaers daer tuſſchen om hen te bevredigen: willen zy daer niet na luiſteren, dan zy laten hen geworden.

De ſlaven zijn by deze volken in groter achting, dan by die van het lantſchap van *Androbeiſaha* of of *Karkanoſſi*, en ſtaen niet by hen in den graet van ſlaven; want de meeſters noemen hen hunne kinderen; van gelijken de ſlaven hunne meeſters, vaders; eten met hen aen tafel, en krijgen dikwils hunne dochters ten wijve.

De hollanders hebben voorhene deze baye bevaren, om rijs en ſlaven te handelen, en bevonden voor eenige jaren daer te lande zich twalef hunner, waer van acht door ongezontheit des lants geſtorven waeren, en d'overigen wierden door den Heere des lants, met name *Rabekon*, (niet tegenſtaende zy eenen anderen Heere zijnen doot vyant, in een veltſlagh ter neer geſchoten hadden,) verradelijk om 't leven gebraght.

Dit is al 't geen men tot noch toe van dit eilant aen de zuid-ooſt en ooſt zijde, heeft kunnen bekomen: want van de baye van *Antongil*, tot aen het Noord-eind, daer van is heden noch weinigh by de volken van Europe ontdekt. Alleen heeft men kuntſchap van zeker lantſchap *Vohemaro* genaemt, en in de Portugeeſche zeekaerten met den naem van *Boamaro* geſpelt, bewoont by blanke volken. De rijs wort'er gewonnen gelijk in het lantſchap van *Gallemboulon*. Volgens verklaring van zekeren Goutſmit, wiens voorouderen geſproten waeren van *Vohemaro*, woonachtigh in *Vohemaro*, van *Agnoſſi*, wort in dit lantſchap veel gouts gevonden, en hebben van dit lantſchap al de Goutſmits van *Agnoſſi* hun herkomen.

Aen d'ooſt-kuſt van dit lantſchap is een Bay, gelijknamigh met het lantſchap *Vohemaro* of *Boamaro*, gelegen op de zuider brete. De kuſt, van *Antongil*, tot aen het noord ooſteind des eilants, kaep *Natal* genaemt, ſtrekt recht Noorden.

Daer is noch overigh te beſchrijven de kuſt, en 't omgelege lant, van den mont der reviere *Franshere*, te trekken na 't Weſten en Noorden, (want zoo loopt de kuſt in 't ront) tot aen de reviere en baye van *Tonghelabè*, (alzoo by d'inwoonders, anders by de Chriſtenen de reviere van *Sant Auguſtijn* genaemt,) en *Manſiatre*.

De kuſte des Lantſchaps van *Karkanoſſi*, tot aen de reviere *Mandrerei*.

NA den mont der reviere Franshere tot aen de kaep van *Monkale*, leit een zant-ſtreek van vier grote Franſche mijlen; en van de kaep van *Monkale* tot aen de baye van *Ranoufoutchi*, anders de baye der Galioenen genoemt, is twee mijlen. Langs deze zandige kuſte ſtaen eenige boſſchen, tuſſchen twee meiren of poelen, genoemt de poelen van *Ambouue*, langs de welke te landewaerts in overvloet van Aloë groeit, daer te lande *Tetech* genaemt.

Na *Monkale* tot aen *Ranoufoutchi*, leit een lantſtreke, *Mozambike* genaemt, maer het voornaemſte dorp van *Ranoutfoutchi*, heet *Italie*.

De baye van *Ranoufouthi* heeft goet inkomen voor een berk, en niet voor een groot ſchip, leit op de zuidooſte en zuide winden; de quaetſte winden van deze geweſten, die noit dan met donder en onweer ontſtaen.

Vijf mijlen ontrent van de baye van *Ranoufoutchi*, vloeit de reviere *Mandrerei*, daer tuſſchen beide poelen leggen, *Anghong* genaemt, daer meenighte van zout gemaekt wort, doch met klene naerſtigheit.

In deze ganſche lant-ſtreke wort geen rijs gezait, ter oorzake van d'overgrote zandigheit des aertrijks; maer katoen in overvloet gequeekt, en oli geſlagen van zeker gewas *Ricinus* genaemt, dienſtigh tot vele ziekten, en om't hair en hooft te beſmeren.

Ontrent vier hondert en twalef jaren herwaert, hadden de Portugeſen aen de baye van *Ranoufoutchi* eene woning of huizinge, onder zekeren Portugees *Macinorbei*, alzoo by d'inwoonders genaemt, na het Portugees *Mio Signor*, en het inlantſch woort *Bei*, dat Heere gezeit is.

Het Lantſchap van *Ampatre*, *Mananghare* en *Karemboule*.

HEt Lantſchap van *Ampatre*, heeft in 't ooſten het lantſchap van *Karkanoſſi*, met de reviere *Mandrerei* tuſſchen beide, ſtrekt in de lengte, langs de kuſt, twintigh Franſche mijlen, en in de brete twalef, van de zee tot aen het lant van *Machikore*. Het lant is van binnen revier en waterloos, tot aen *Manambouue*, uitgezeit dat hier en daer eenige moeraſſchen zijn. Het is evenwel zeer vruchtbaer, vol boſſchen, daer d'inwoonders hunne dorpen in maken, vaſt omringht met ſtaken en doorne bomen, zulx onmogelijk daer in te komen is, dan door de deuren. De kuſt loopt geheel recht, zonder eenige baijen, tot aen het lant van *Karemboulle*.

d'Inwoonders zijn zeer genegen tot hunne nabuuren te beſtelen en beroven, niet alleen van goederen, maer ook van hunne vrouwen; waer uit onder elkandre grote haet ontſtaet, en geduurigh tot de vlam van een oorlogh uitſlaet.

Het ganſch lant van *Ampatre* kan ontrent drie duizent man te velde brengen.

Ieder dorp wort beſtiert, door een byzonderen Heer; onder welke een van allen het opper-gebiet over d'andere heeft.

De reviere van *Mandrerei*, welke het lantſchap van *Karkanoſſi*, en dat van *Ampatre*, van elkandre ſcheit, is gelijk een ſnelle beek, vloeit gezwint, doch is meeſten-tijds geſtopt. Zy neemt haren oorſprong uit een zelven bergh, met de reviere van *Itomampo*, vloeit

vloeit een lange wijle na 't Zuid-weste, en valt eindelijk in 't zuiden in zee. Vele revieren ſtorten haer water in dezelve, als de Maropia, Manamboulle en Mananghare. De Maropia leit dicht by de reviere Ikondre: de Manamboulle ſtort uit den bergh Hiela, vloeit door het lant van *Machikore*, noord-waerts, en valt eindelijk in de reviere van Mandrerei: de Mananghare daelt uit den zelven bergh, aen de zuidweſt-zijde, en ſtordt mede in de Mandrerei.

Het lanſchap van *Mananghare*, gelegen aen de reviere Mananghare, is aen haeren oever zeer vruchtbaer, en pleizierigh; maer onbewoont, om den oorlogh, alzoo ieder grote of Heer der gebuuren landen zich eigent, daer meeſter van te zijn: waer over niemant, uit vreze van den krijg, dat durft bebouwen; Maer blijft woeſt leggen, en dient tot een ſchuilhoek van wilde zwijnen en oſſen, die beide daer in grote meenighte zijn.

De bergh Hyela, is een zeer hoge bergh, daer uit ook de reviere Manampani komt ſtorten, welke het dal van *Amboulle* bevochtight. Hy is zeer volkrijk, en ſcheit het dal van *Amboulle*, *Machikore*, en het lant van *Karkanoſſi* van elkandre. Beweſten het lantſchap van *Karkanoſſi*, leit een lantſchap *Enkalidan*, en tuſſchen *Enkalidan* en het dal *Amboulle*, het lant van *Karakarak*.

Lantſchap van Karemboulle. Het lantſchap van *Karemboulle*, een klein lant, van ontrent zes mijlen in de lengte, en drie of vier in de brete, paelt in 't zuiden aen de zee, begint weſt-waerts aen de baye of zee-boeſem van *Karemboulle*, en eindight in 't ooſte aen *Ampatre*, daer de reviere *Manambouue* een ſcheit-pael verſtrekt.

De reviere *Manambouue*, een diepe reviere, gelegen ontrent dertigh Franſche mijlen van de reviere *Mandrerei*, neemt haeren oorſprong uit het lant van *Machikore*, en loopt na *Karemboulle*, een wegh van ontrent vijftien of twintigh mijlen.

Twintigh Franſche mijlen weſtelijker vloeit de kleine reviere *Manamba* in zee, welke uit het lantſchap van *Machikore* haeren oorſprong neemt, en na 't zuiden loopt, en eindelijk in zee valt.

Menerandre is een andere kleine revier, twee mijlen van de Manamba, die uit het lant van *Machikore* neerſtort, en loopt na 't zuid-zuid-weſte.

Vier mijlen van de *Menerandre*, leggen twee andere kleine revieren, een halve mijle van elkandre, welke uit de nabygelege kleine bergen haeren oorſprong nemen. De kuſt des lantſchaps van *Karemboulle*, d' uitterſte zuidzijde van het eilant *Madagaskar*, ſtrekt ooſt en weſt; maer begint van de reviere Manamba weſt-noordweſt te lopen, tot aen de reviere Menerandre, en van daer tot aen de reviere Manomba en Machikora noordweſt. Het lant van *Karemboulle* is dor en droogh, doch heeft zeer goede weilanden, en diensvolgens meenighte van oſſen. Daer wort, desgelijx t' *Ampatre*, grote meenighte van boom-wol gewonnen, om kleden van te maken, en zijde.

Langs den oever van de reviere Manambouue houden grote meenighten van wilde oſſen; hoewel men zeidt zy voorhene tam geweeſt zijn, maer door het in 't wilt lopen ter oorzake van den geduurigen oorlogh onder d' inwoonders, ſedert vijftigh jaren herwaert, dien aerdt hebben aengenomen.

De Lantſchappen van *Mahafalle*, *Houlouue*, *Siveh*, en *Youronhebok*.

HEt lantſchap van *Mahafalle*, verder na 't noordweſten gelegen, aen den zeekant, ſtrekt tot aen de zoute reviere Sakalite in 't Portugées genaemt, gelegen ontrent vijftien Franſche mijlen van de reviere Manomba, en Machikora.

De reviere Sakalite, gelegen op de zuider brete van vijfen twintigh graden, komt uit het lant van *Houlouue*, en valt aen zee in zekeren zeeboeſem, by de Franſen tot noch toe noit aengedaen, maer wel by de Portugeſen.

Het lant *Houlouue*, ſtrekt van den mont der reviere Sakalite tot twee dagh reizens te lande in. Het lant van *Siveh* ſtrekt langs den zee-kant, die geheel recht loopt, tot ontrent vier mijlen in de lengte.

Na het lant van *Sivech*, volght dat van *Tuouronhebok*, of lant van de baye van Sant Auguſtijn, gelegen aen de reviere Yong-lahé.

Reviere Yonghlahé. De reviere Yonghlahe is een grote reviere, gelijk de Loire in Vrankrijk, en ontfangt aen haere Noort-zijde, behalven veel andere beken, het water van drie revieren, te weten, van de Ranoumainthi, Onghehahemaſſei en Sakamare. Zy neemt haeren oorſprong uit de bergen van *Manamboulle*, en loopt na 't weſten; wel zoo zuidelijk, hebbende haer uitwatering in zee, in een zeer ſchone baye of inham, by de Portugeſen voor vele jaren Sant Auguſtijn genoemt, maer by d' inwoonders noch heden *Onghelahé*. s'Is gelegen op de zuider brete van drie en twintigh graden, beſchut voor quade winden, en van het zuid, tot het noord-weſte, bevaerbaer voor grote ſchepen, doch heeft eenige klippen ter weder-zijde leggen, gevaerlijk voor d' inkomende ſchepen. De zee loopt in deze bay meer dan zes of acht voeten hoogh op. Aen de zuid-zijde der baye leit een fort of krijghs-veſting, door de Franſen eertijts opgeworpen: is vierkant, in vorm van vier kleine bolwerken, en omringht met ſtaken en een watergracht, van drie vadem breet, en twee voeten diep, zonder eenige muuren of eenige aengehooghde aerde; gemerkt de plaets niet hoger is, dan 't omgelegen lant. Aen d' eene zijde leit in de gracht een wegh van over de tien voeten breet, daer over men in de ſterkte gaet.

Ontrent des jaers zeſtien hondert vier en veertigh braghten d' Engelſchen hier vier-hondert man te lande; doch ſtorven wel drie hondert, en zelf de kapitein, door de quaetaerdigheit der lucht en hongers-noot: want d' inwoonders, uit haet ontſtaen over 't afſlaen van byſtant, op hun verzoek tegen hunne vyanden, hadden hen noit ſedert het minſte willen verkopen. Eindelijk wierden d' overgebleve uit doots kaken geredt, door middel van een ſchip, dat deze plaets aendeed en hen van daer voerde. Zy doen gewoonelijk, op hunne ſchipvaert naer Ooſt-indien, deze plaets aen, om te ververſchen, en brengen hun kranken daer te lande, om genezen te worden.

Het Lantſchap van *Machikore*.

HEt lantſchap van *Machikore*, een groot lant, ſtrekt zich zo verre, als de reviere Yonghelahé lang is, te weten, ooſtnoordooſten weſt zuidweſtwaerts, tot zeventigh Franſche mijlen verre, en even verre van 't ooſte tot het weſte; maer van 't Noorde tot het zuiden, tot ontrent vijftigh, te weten van de reviere Yonghelahé tot aen het lantſchap

ſchap van *Ampatre*, en *Mahafalle*.

Al het lant van *Machikore*, leit geheel verwoeſt door den oorlogh. d' Inwoonders leven by wortelen van groente en wilt oſſen-vleeſch, en houden zich uit vreze voor hunne vyanden in de boſſchen verborgen.

Al het lant van *Machikore*, desgelijx dat van *Koncha*, *Manamboulle Alfiſſach*, en *Mahafalle* ſtont voorhene onder de beſtiering van een eenigen Heer, genaemt *Dian Baloualen*, dat's meeſter van hondert duizent perken. Toen zat al dit omleggend lant in vrede, en bloeide in weelde en rijkdom tot dertelheit toe. Dan na de doot van *Baloualen*, die veel mannelijken oir naliet, raekten d'erfgenamen der mate tegen elkandre in 't oorlogh, dat zy alle verdelght wierden.

Na den mont der reviere *Onghelabè*, recht Noord-waerts op, komen twee grote revieren te leggen, d'een genaemt *Ranoumainthi*, daer te voore afgeſproken is, die twaelf mijlen van haeren mont in de *Onghelabè* ſtort, en uit het lant van *Alfiſſach* neerdaelt; en d'andere, de reviere *Ranoumene*, die uit het lant van *Anachimouſſi* komt, en aen zee in een bay, op de zuider breete van twee en twintigh graden, haer water ſtort. Daer is noch een andere reviere, mede *Ranoumainthi* genoemt, die na 't weſt-zuid-weſten loopt en in een bay vloeit, op de zuider brete van twintigh graden. Het lant, om en by deze reviere gelegen, wort in 't Portugees *Terra del Gada* genaemt, dat's vee-lant, om zijne vee-rijkheit.

Daer zijn drie andere revieren, die na 't weſten loopen, d'een wort genoemt *Sahavianh*, d'andere *Soumaudo*, en de derde *Manatargh*, die alle drie in een grote bay, uit de landen van *Eringdranou*, *Sinaipati*, en *Sinaivalalles* vloeien, en op negentien graden, beweſten een eilant, in een bay of kom haer water uitbraken.

Daer na volght de grote reviere, *Manſiatre*, die in dezelve bay haer uitwatering heeft, en uit het lant van *Vohits-anghombe* komt vloeien.

Hoger na 't noorden, hebben de Franſen mede tot noch toe weinigh kuntſchap van dit eilant bekomen; en de Portugeſen ſlechts eenige plaetſen aen den zeekant al voór vele jaren ontdekt; als het lant en de baye van pracel, het lant van Sint Andreas, *Cabo di Donna noſtra Kunha*, *Rio de Sint Andreas*, *Rio de Diego Soares*, en eindelijk de kaep van Sint Sebaſtiaen, d' uitterſte noord-weſt hoek dezes eilants. Dus verre van de verſcheide aenzee-gelege en binnenlantſche geweſten dezes eilants in 't byzonder; vervolgens zal ik ten toon ſtellen, 't geen het zelve in 't algemein betreft.

Het ganſch Eilant over, vintmen yzer en ſtael in groten overvloet, 't welk aldaer lichter, en met minder-moeite gemaekt of gezuivert wort, dan hier te lande: te weten, de ſmitten nemen een korf vol van het mineral, gelijk zy dat vinden, en ſmijten dat geſtoten op gloeiende kolen, tuſſchen vier ſtenen, beſtuwt rontom met kleiaerde, en blaezen het met een blaes-balk op, gemaekt in vorm van een houte pomp; door welk blazen de mineral na verloop van een uure geſmolten is, en wort dan het geſmolten afgetapt, en daer van, in 't vuur gloeiend gemaekt, ſtaven van drie of vier pont geſmeet. Daer zijn ook fijne ſtael-mijnen, maer niet in alle lantſchappen; te weten in het lantſchap van *Mahafalle*, *Anachimouſſi*, *Iuourhon*, *Ikondre* en *Manamboulle*, is overal ſtael; in *Amboulle*, *Anoſſi*, *Matatane*, en *Manghabei* over al goet yzer, dat na by het ſtael komt. Het zilver is zeer gemeen in deze landen, maer het grootſte gedeelte is gekomen van zeker Hollantſch Ooſt-indiſch ſchip, dat in het lantſchap van *Ampatre* ſchip-breuk quam te lijden; desgelijx van andere ſchepen, die dit eilant voorhene hebben aengedaen. Daer zijn geene zilver, koper, loot nochte tin mijnen.

Mineralen of bergh-werken.

Men vint by d' inwoonders ook gout, doch niet van buiten over zee daer op gebraght, alzoo het daer in al te grote veelheit, en met ons Europiſch gout van een zelven aerdt niet is; het welk zy in de lant-tale *Voula*

la

lamene Voutrouwa noemen. Daer is driederlei gout, te weten, een, hun inlantsch, dat zy gout van *Malakasse* noemen, 't welk bleekachtigh is, en zoo licht gesmolten wort, als loot; daer van een onçe niet boven de waerdye van tien kronen heeft. Het twede is gout van *Mecha*, *Voulameneraka* genaemt,'t welke de volken *Roandrians* uit hun lant met zich gebraght hebben: is schoon, zeer fijn en goet dukaeten gout. Het derde is dat, 't geen de Christenen derwaerts gebraght hebben, 't welk op hun maniere het hertste is, om gesmolten te worden, en wort by hen genoemt *Voulamene Voutrowa*, gelijk gezeit is. Het gout van *Malakasse*, is het geen eertijts daer te lande gevonden is, daer van noch mijnen in het lantschap van *Anossi* zijn, en door het gansch lant, volgens verhael der zwarten. Dit inlantsch gout is driederlei; een dat zeer fijn is, *Litteharongha* genoemt; dat ander het geen minder fijn is, *Voulamenefoutchy*, en een derde middelbaer, *Ahets-lauau* genaemt.

Gesteenten. Wat belangt Eedel-gesteenten; men vint'er, in de revieren en beken, meenigerlei slagh, als Kristal, Topazen, Granaten, Amethisten, Aerentsstenen, Smaragden, Safiren, Hyacinten, Jaspis, Agaten en anderen, ook veel bloet-steen, by d'inwoonders *Rahamanghe*; en by d'Artsen in 't Grieks *Hemathites* genaemt; Kornalijn, Toetsteen en dergelijke steen.

Wateren. Men vind in verscheide lant-streken dezes eilants byzondere wateren, die onder en boven d'aerde deur-lopen, en met zich eenigh zap slepen, waer door het water een verscheiden smaek en hoedanigheit aenneemt, na den verscheiden aert des berghwerks, in d'aerde besloten.

In het dal van *Amboulle*, is een Springbron met zeer heet water, een krachtigh genees-middel tegen ziekten, die in zenuachtige delen uit koude ontstaen. Het zelfste water gedronken, geneest d'aemborstigheit en alle borst-ziekten, opent de verstoppingen van nieren en milt, en drijft den graveel-steen af.

Men heeft op vele plaetsen springbronnen met water, dat yzerigh smaekt; gelijk by het Fort Daufijn, in het lantschap van *Anossi*, een beek is, die de Fransen en zwarten het yzerigh water noemen. Op een hogen bergh, in het lantschap van *Amboulle*, zijn bronnen met zout water, daer d'inwoonders zout van maken; daer nochtans deze bronnen wel dertigh mijlen van zee gelegen zijn, en dit water uit de nabygelege bergen daelt.

By *Manghasia*, is op zekeren berg een bron, waer uit met zijn water Joden lijm voort-komt. In de lant-streke van *Fanghaterre*, bewesten den bergh *Hiëla*, zijn beken met wit water, dat eenighzins zwavelachtigh smaekt en riekt. In de lantschappen van *Houloune* en *Vourouhehok*, zijn rijke zalpeter-kuilen. Waer uit niet duisterlijk te besluiten is, dat dit eilant allerlei bergh-werken in zich besloten hout.

Vierde Honig. Vierderlei honig, *Tentele* in de lant-tale genaemt, wort'er gevonden; te weten honigh van Byen, *Voatentelen*, genoemt; honigh van groene Meskiten, met name *Sih*; en twederlei honigh van mieren, namelijk van gevleugelde, vergadert in holle bomen, en van andere, een weinigh groter, die hun honigh in de *Vontantames* maken, dat zijn grote aerthopen boven spits, doorboort met gaten vol mieren. Al deze vierderlei honigh is zeer zoet van smaek.

Daer is noch zekere andere herde en zoete honigh, of liever zuiker, *Tentele Sakondre* genaemt, welke zekere Meskiten, *Sakondre* geheten, op de bladen van zeker klein boomtje maken, die daer na in gele, groene en rode witjes of scabelletjes veranderen. Eenigen houden dees honigh, welk beter een zuiker schijnt te zijn, veel meer voor het *Tabaxir* der Arabers, dan het *Sakar-Mambu*, of zuiker van het *Bomboes* riet, welk niet anders is dan een slagh van stijffel, veel meer onsmakelijker, dan zoet.

Noch is'er een ander honigh, die gezeit wort vergiftigh te zijn, en gemaekt te worden van byen, die de bloe-

bloemen uitzuigen of eeten, van zekeren boom, die ſterk vergif voortbrengt, en in de lant-ſtreke van *Karakarak*, in het lantſchap van *Anoſſi*, of *Karkanoſſi* gevonden wort.

Daer wort driederlei wijn by d'inwoonders op dit eilant gemaekt, d' eerſte is wijn van honigh, de gemeenſte; de twede wijn van zuiker, dien zy *Touach* noemen, of *Touapare* noemen, dat wijn van zuiker gezeit is Hy is een weinigh bitter, van ſmaek, als ſterk bier of als de kern van een Aprikoos, en wort veel gemaekt in de landen van *Manamboulle*, *Matatane*, en *Manghabei*, namelijk het zuikerriet wort met water op twee derde delen gekookt, en daer na het afziedſel in grote kalbaſſen gedaen, dat ten derden dage wijn is. Deze wijn heeft een zulke kracht by zich, dat hy, gegoten in een ayren ſchale, dezelve binnen den tijdt van eenen nacht zal deurbijten.

De derde wort van de grootſte *Banannas* vruchten by zommigen gemaekt, met de zelve in een vat te zetten en, vier of vijf uuren langte koken, daer een zuurachtige wijn af komt, gelijk d' appel-drank, die veel in Vrankrijk gemaekt wort.

Men heeft'er velerlei olien, daer mede, beide mannen en vrouwen, hun hooft en lichaem ſmeren; hoewel ook, by gebrek van olie, met oſſe ſmeer, gemengt met waſch. De bekenſte en gemeenſte zijn: *Manachtanhe*, (*Menach* is oli gezeit) *Menachil*, *Menachouivau*, *Menachmafoutra*, *Menach Voaraue*, *Menach Apokopouk*, en *Menachvintang*, M*enach Arame*.

M*enach Tanhetanhe*, is een oli gemaekt van zeker gewas *Tanhetanhe*, in de lant-tale genoemt en hier te lande wonder-boom en in 't latijn *Ricinus*, M*enachil* is een oli, welke veel in het dal van *Amboulle* gemaekt wort, van zekere vrucht of zaet *Voankaze*. en hier te lande *Seſamus* genaemt. M*enachouivau* wort gemaekt van een vrucht, zoo groot als een amandel. Is goet van ſmaek om t'eten en drinken. M*enachmafoutra*, is een oli gemaekt van de kernen der vruchten, die aen den draken-boom groeien. Zy is van een zelve dikte met d' oli van Notemuskaet, maer riekt niet: geneeſt ſchurfte, en droge krawaſie. *Menachvouraue* is een oli gemaekt van de vrucht *Fontſi*. M*enach Fouraha*, is oli, gemaekt van de vrucht *Apokapouk*, welke zeer vergiftigh is. Menach *Vintang*, is een oli van grote ekelen. M*enach Arame*, is een oli, welke getrokken wort uit de kern van de vrucht des booms, daer van de Gom *Takamahaka* komt.

Daer is verſcheide ſlagh van aerde, een rode, zoo goet of de zelfde, als zekere aerde, Armeniſe Bolus in d' Apteken geheten; en een andere, *Terra Sigillata*, dat 's Segel-aerdt, welke van het eilant *Lemnos* gebracht wort; doch wort by *Flakourt* de *Madagaskarſe* niet ſlechter gehouden. De rode wort in de lant-tale *Tamene*, en de zegel-aerdt *Taveliſſe* genoemt. Noch is'er een andere witte aerde, gelijk krijdt, welke zeer treffelijk is, om daer mede in plaets van zeep, het linnen goet te waſſchen. 's Is vet en kleiachtigh, gelijk d'aerde van *Malta*, welke gezeit wort een kracht van ſlangen te doden, en verjagen, desgelijx hun vergif te wederſtaen, by zich te hebbē. Zy wort genaemt *Tanefoutchi*.

Men heeft'er verſcheide gommen, *Lite* genaemt; eenige welriekende of riekend, en andere zonder reuk: als daer zijn *Litementa* of *Benjoin*; *Literame*, dat's de gom *Takamahak*; *Lite Fimpi*, een zeer welriekende gom van den boom *Fimpi*; *Lite-enfouraha*, is een gom of groene hers van den boom *Fouraha*, met een balzemachtige reuk; *Quizomainthi*, een zwarte Gom, om de hechten aen de Azagayen te lijmen; *Hingue*, is zwarte welriekende gom; *Litiminthſi*, is een zwarte gom, gelijk ink, t' zaemtrekkend, en wort zeer droogh: zy komt van eenen boom, die in het lantſchap M*anghabei* groeit, den Akatieboom gelijk, en is dienſtigh voor de vrouwen om het aenzicht daer mede te beſtrijken, om het lacchen te beletten, en heelt wonden en zweren. *Litin-Bitſik*, is een zeker ſlagh van gomme, welke door de mieren in het lantſchap van *Ampatre* gemaekt

Gommen.

maekt wort. z' Is wit, en hangt aen een klein takje van een boom, of hout, en heeft van binnen klene mieren. Met de gemene worden de hechten aen d'Asagayen gelijmt: *Falanoue* dat is Moskes, die van zeker dier komt, zoo groot als een kat; *Vaharanga*, is een gomme, van reuk als wierook; *Litiurha*, is draken-bloet. *Litin Barenkoko*, is een ander slagh van draken-bloet. *Litinpane*, is een gomme, of gele zeer wel-riekende hers, van den boom *Fane*. *Vahonlitintang*, is een zap van het gewas of den boom *Vintang*, of Aloë. *Litinharonga*, een gele gomme, gelijk de Gutta Gamba, komt van eenen boom, uit welks bloesem de beyen een zeer zoeten honigh trekken.

Rijk is ook dit eilant van velerlei gewassen, zoo wel van eetbare, al heelzame, als daer zijn (te beginnen met d'eetbare)

Rijs, welke tweederlei is; d'eene genoemt in de lantale *Varemanghe*, en d'andere *Vatomandre*. d'Eerste is vierderlei; waer van twederlei gebaert en zeer wit is; en d'andere twederlei ongebaert, met rode schel, welke rosverwigh in het koken wort. De rijs *Vatomandere* groeit niet dan 's winters, is kleinder dan d'andere, en zuurachtigh van smaek.

Noch is'er een ander slagh van rijs, geheten *Varehondre*, welke een en dezelve met de rijs *Varemanghe*, is en slechts van name verandert, ter oorzake deze in den zomer geplant wort, om in den winter af te maien. Doch geeft zoo veel niet, nochte wort niet geplant dan by gebrek van rijs, of als de springhanen de rijs hebben opgegeten.

Wortelen. Men heeft'er velerlei slagh van wortelen Ignames, die zy alle met een gemenen naem *Ouüi* noemen; als daer zijn *Ouuiharen*, *Soabei*, *Kambares*, *Ouuifouthi*, *Offeque*, *Mauondre*, *Valeue*, *Randre* en *Damborn*. De *Ouifoutchi*, zijn de beste en dierste: naest deze volgen de *Soabei*, die blank zijn, gelijk ook de *Kambares*, violetverwige en andere witte, zeer aengenaem van smaek. d'*Ouifoutchi* worden in vette aerde zeer dik; zommige tot de dikte van een mans middel, daer aen eenige twee negers, aen een Fakon gehangen, genoech hebben te dragen. Dan de gemeene hebben de dikte van een been. Zulke hondert, of hondert en vijftigh gelden een os. De *Soabei* zijn niet half zoo dik. De *Kambares* en *Ouuihare* zijn van een zelve dikte, welker hondert en vijftigh voor hondert *Ouufoutchi* gegeven worden. Een stuk of klaeu van een *Ouuifoutchi*, in d'aerde geplant, brengt bywijlen twee andere voort, doch gewonelijk slechts een eenige; maer een stuk van de *Kambares* en *Ouuihare*, drie of vier andere jongen. De *Ouuihare* zijn de kleinste en onderste doch evenwel goet van smaek; maer planten weliger voort, dan d'andere en worden den slaven t'eeten gegeven. Zy worden, om voort te planten, in een grip in d'aerde gestoken, gesmeten op vier, zes, tien of twalef stukken, en zijn om de acht maenden volkomen rijp.

De wortel *Offeque*, mede een slagh van *Ignames* of *Ouui*, is zeer bitter van smaek, dien d'eilanders weiken en koken, tot weghneming der bitterheit, en dan zoo verkopen. De Negers zijn'er zeer lekker op, en zommigen, na die van hunne bitterheit berooft hebben, drogenze in de Zonne, tot datze zoo hert als hout worden, die zy dan een jaer of twee zonder bederving of rottinge kunnen houden.

De wortel *Mauondre*, mede een slagh van Ignames, is zeer aengenaem van smaek; daer van een eenige plantsoen dikwils tien of twalef wortelen heeft, doch niet groter als een hennen Ey, smaken als Kastanien, maer geuriger, en met minder bezwaernis van de mage. Zijn overdekt met een dunne schel, welke boven bitter is: worden heel in d'aerde gestoken om voort te planten, en niet op stukken gesneden.

De Ignames of *Ouui*, *Valeue* genaemt, heeft weinigh verschil van de *Soabei* en *Ouuiharen*. Daer zijn velerlei andere *Ouui*, of Ignames, die van zelfs voortkomen, als Ouui-en-Passo, Ouui-randre, Ouui-dambou, Fanghits

Fanghits, Vahalaye, Fandre, Hombouk, en verscheide meer andere, die by hen gegeten, en in hongers-noot op de velden en in de bosschen opgezocht worden.

De Ouuienpasso zijn wortelen van een arm dik en lang, en zoo goet van smaek, als de Karembarcs, wanneer zy rijp gegeten worden. Zy groeien in de bosschen, aen den zeekant. De Ouuirandres zijn kleine wortelen, van een duim dik, mede zeer goet van smaek. Het loof of blat is een hant lang. Zy wassen in poelen.

De Ouuidambou, is een wortel als die van een wijngert, draeght zwarte beziën en smaekt na Muskel-jaet. Het hout gaet alle jaers uit: de bladen zijn die van den wijngert gelijk. Deze wortel is zeer onsmakelijk en zwaer om te verteren, zoo dat hy niet dan in groten hongers-noot gegeten wort.

Vahalaye, is een wortel die voortkruipt, zoo dik als een mans hooft, aschverwigh van schel, en wort raeu en gekookt gegeten. Hy groeit veel in de landen van *Ampatre*, *Machikore*, en *Mahafalle*.

Al deze wortelen, worden by de volken Ompilampes *Machikores*, en *Maafalleris*, die d'aerde niet bebouwen, voor daghelixe spijze gegeten.

Fanghits, zijn wortelen van een ongemene grote, met een rosverwige schel; zommigen zoo groot als een mensch, zeer zoet van smaek, doch onaengenamer, als de Vahalaye en veel vochtiger. Zy stillen honger en dorst t'effens, worden raeu gegeten, doch zijn licht te verteren, en zetten het water af. Zy groeien onder kleine doorn-heggen.

De wortelen Fandre en Hombouk zijn goet van smaek, en worden by de volken *Ompilampes* en *Ompeezees* gegeten, die niet zaien nochte planten.

Sonzes zijn kolen met ronde bladen, doch zoo breet, dat iemant daer onder, als onder eene zonne-scherm, voor de regen kan schuilen. De bladen, gekookt met zekere spijze, hebben de smaek van kool. De wortel smaekt zoo goet als de stoel van een Aertjesjokke.

Houmines, anders Voamitsa genoemt, zijn kleine wortelen van een duim dik, als een raep. Zy telen maghtigh voort; want een plant geeft in een jaer meer dan hondert wortelen. Men heeft'er driederlei waterplompen, met violette, witte en gele bloemen; de wortels van al deze drie worden gekookt en gebraden gegeten, tot voetsel gelijk hier te lande de Kastanien. De wortel van de violetverwige, Tantamou genaemt, is zeer zoet van smaek, en wort by 't man en vrou-volk, met grote begeerte gegeten, om de lust van byslapen te verwekken; daer nochtans de wortel van de witte water-plompen, *Lazelaze* in de lant-tale genaemt, en de gele *Talifouk*, dezelve doet vergaen.

Geirst, *Ampembe* genaemt, groeit'er tot de hooghte van een piek, en wort in groote meenighte gezait. Is in de Somer-maent rijp, maer valt zwaer om te verteren. *Vruchten.*

Voanghembe, zijn kleine boontjes, die groen en rijp aengenaem smaken; maer leggen hert in de mage. Zy worden in Zomer-maent gezait, en zijn na drie maenden rijp.

Voandsourou, zijn klene erweten, niet grooter dan wikken, groeien weligh, en worden gezait, gelijk de bonen *Voanghembe*.

Antak is een zeker slagh van goede Roomsche bonen.

Voandrou, is een slagh van bonen, die weligh voorttelen, maer dragen hun vruchten onder d'aerde, houdende ieder peule een bone besloten. Misschien het *Arachidna* van *Theofrast*. De bladen zitten by drien neven malkandre, gelijk die van de klaver, doch heeft gene takken noch stelen, uitgezeit die van de bladen.

Varuattes, anders *Ambaruatsi*, is een boom of gewas, gelijk de Spaensche brem-kapper, en bloeit op een zelve wijze, dragende eene peul, daer in een klene graen besloten leit, gelijk een wik, zoo goet van smaek, als de *Voandsourou*. Dit gewas geeft vele vruchten en groeit tot de hooghte van eenen Kerse-boom. De bladen worden den zijd-wurmen t'eeten gegeven in het lantschap van *Alfissach*.

 Daer

Daer groeien ook op vele plaetsen *Banannassen*, die den inwoonders geweldigh in hunne spijze stijven, als in het lantschap van *Manamboulle* en *Ikondre*. Men heeft'er die dikke vruchten krijgen, zoo lang en dik als eenen arm, *Ontsi* genoemt, en in *Manghabei*, *Fontsi*. Andere hebben vruchten zoo dik als een halve arm; andere vallen niet dikker dan een duim: andere zijn kleinder, en worden *Akondre* genaemt, waer van eene tros of bos wel hondert zulke heeft, groene van kleur, 't zy jong of oud. De wortelen verstrekken dezen volken in hongers-noot en t'allen tijde spijze. De Banannas is een goet eeten daer te lande, en voedsaem, wanneer zy rijp zijnde gebraden wort, gelijk een appel. Dikwils worden d'onrijpe trossen van den boom geplukt, en aen den zolder gehangen, daer zy in vijftien dagen rijp worden. In het lantschap van *Eringdrane* worden draden van den stam of schors van dezen boom getrokken, en daer kleden van gemaekt.

Ananassen, by d'eilanders van Sint Marye, en by die van de baye van *Antongil*, Manassi genaemt, groeien-'er in overvloet, doch zijn die op dit eilant groeien, veel beter, dan in de lantstreke by het fort Daufijn.

Water meloenen, *Voamanghe* genaemt, zijn'er tweederlei; een met zwarte, en een met rode kernen, tot grote verquikking der inwoonders, om hunne dorst in die grote hitte te lesschen. Desgelijx Meloenen, gelijk hier te lande, *Vontanghe* genaemt, en Citrullen, doch is het zaet allereerst uit Vrankrijk overgebraght; maer tieren'er weligh.

Kawoerden, *Voatane* geheten, zijn'er tweederlei, lange en ronde. De lange, doch niet volkomen rijp, worden daer te lande gekookt en met andere spijze of melk gegeten; maer gedrooghde dienen hen in stede van flesschen.

Het zuikerriet, Fare daer te lande genaemt, groeit'er in groten overvloet, inzonderheit in de lantschappen van *Matatane*, *Manamboulle*, *Antavare*, *Ghalemboule*, en op het eilant Sint Marye; daer veel zuikers by d'inwoonders zou kunnen van gemaekt worden, indien zy zich op de kunst van de zuiker daer uit te koken verstonden; maer maken slechts daer een sterken wijn van, onaengenamer van smaek, dan mede, blijvende niet boven de drie dagen goet. Dan is zoo sterk dat hy, van den avont tot den morgen in een stene kop bewaert, dezelve allengs zal deurbyten en verteiren; 't welk het sterkste limoen-zap niet zal doen.

Voanato is een vrucht van eenen dikken boom, die aen den zee-kant groeit. Het vleesch van de rijpe vrucht is pappigh, doch echter voedsaem, en wort by d'inwoonders of alleen of met melk en zout gegeten. Het hout van dezen boom is zeer vast, treffelijk tot den bou, zeer schoon van polijst, root, onvergangkelijk; maer zeer zwaer.

Vontaka, is een vrucht van grote als de Queé-appel, met een schel van een zelve hardigheit, als een kawoerde, van binnen vol platte keernen. Het rijpe zap en week vleesch van binnen is zeer aengenaem van smaek, en welriekend; maer onrijp, onaengenaem en schadelijk voor de mage. Deze vrucht wort by *Garzias* Queé-appel van Bengala, en by *K. Durant* *Marmelos de Bengala* genoemt. Van deze vrucht kan een wijn gemaekt worden, die als bier smaekt, en kamergang maekt, doch met eenige perssing. De rijpe vrucht is een voetsel voor verkens.

Voarots, is een vrucht van een groten boom, die, door zijne hooghte en uitgespreide takken na d'aerde, zeer çierlijk staet, met bladen, die van den olijf-boom gelijk. De vrucht is zeer zuur, van grote als een kers, met een dikke note-schael. Daer zijn driederlei, witte, rode en zwarte.

Voaverone, is een vrucht, violetverwigh, klein gelijk een rode bezië, zeer zoet en aengenaem van smaek. Zy verft zwart en violet.

Men heeft'er witte moer-beziën, *Voahelats* genaemt; maer zoo zuur en amper van smaek, dat zy het vel van

van de tonge doen gaen. De bladen zijn die van onzen Moer-bezien boom niet gelijk; maer hebben alleen de vruchten eenige gelijkenis met elkandre.

Azonualala, is een kleine rode vrucht, aengenaem van smaek, dik gelijk een rode beziën, dan niet zappigh: wast aen een klein boomtje, onder doorn-bosschen.

Voatsoutre, is een kleine dikke vrucht, gelijk een notemuskaet, van smaek, gekookt of gebraden, als een Kastanie.

Tokanhoha, is een vrucht van eenen boom, eenen kleinen peere-boom gelijk, welke de honden doet sterven.

De Boom, daer aen zy groeit, schiet hoogh op, heeft hout zoo hert, als geen boom daer te lande, dat musverwigh is, en zeer glat zich laet polijsten. De bladen zijn lang, gelijk die van den Amandel-boom, maer geschaert met vijf of zes insnijselen, ieder insnijdsel met een bloem beladen, van een zelve kleur en gestalte, als de bloem van de rosmarijn, doch zonder reuk, die daer na in een vrucht komt te veranderen: 't geen wonderlijk staet, de vruchten rontom aen d' einden der bladen te zien.

Voanane, is een vrucht van een halve voet lang, bestaet uit vier delen, en smaekt gelijk een steenige peer. z'Is een krachtigh genees-middel tegen den buikloop.

Entsasakale, is een vrucht van een groten boom, die recht opschiet, met weinigh takken, die van den notenboom gelijk. Deze vrucht is lang gelijk de vrucht of kokers van de pijpkassie-boom, en mede verdeilt in kleine huisjes of laetjes, dan tengerder; desgelijks de schel. z'Is van binnen en van buiten geel, vol zaet, en weinigh welriekend zap: groeit niet aen de takken, nochte aen de bladen, maer aen de schors, rontom den stam, van onderen tot bovenen, aen kleine stelen: een wonderlijk vertoon. Deze vrucht is driederlei; te weten, de voorzeide; een andere boven zwart, en een derde asverwigh wit, die alle vierderlei aederen of zenuwen langs den schel hebben lopen.

Fonti, anders *Dourou* genaemt, is een gewas, dat in de gedaente van een bos-pluimen opschiet, met bladen van een vadem lang, en twee voet breet, hoewel'er van over d' acht en tien voeten lang zijn, zonder de steel, die by wijlen twee voeten lang is.

De vrucht *Voatfonsi*, of *Voadourou* genaemt (want *Voa* is vrucht gezeit) groeit in vorm van een tros, gelijk de Dadel of Banannas, die lang is, gelijk d' air van de Tursche Terruwe; maer leit besloten in een herde schel of schede. Ieder graen of Bezië is gelijk een dikke ert, omgeven met zeker blaeu vleesch; daer oli van gemaekt wort, gelijk van de bezië meel, om met melk t' eeten, deze vrucht wort met het blat Betel en een weinig kalk by d' inwoonders gestadigh geknaut, gezontheitshalve, en om een lieffelijken aedem te hebben.

De droge bladen worden *Rattes* genoemt; de stelen *Falaffes*, daer de wanden der huizen van gemaekt worden, die beide zes jaren kunnen duuren zonder te vergaen. De groene bladen dienen hen voor matten, teljoren en drink-kroezen.

Alamoutou, is een zeker slagh van zwarte pruim, van smaek, wanneer zy rijp is, als een Pruim. Zy is zonder steen, maer heeft, in plaets van eenen steen, tien of twaelf kernen; in vorm van platte stenen, zeer klein: groeit aen een klein doorn-boomtje, met bladen die van onzen pruimboom gelijk. Zy valt in grote menighte ontrent zekere haven, by de Françoisen, na deze vrucht, *le port aux Prunes* genaemt, dat Pruim-haven gezeit is. Noch is'er een ander slagh van Alamoutou, die zy *Alamoutou Issaye* noemen: is gelijk grote sleen of wilde pruimen; maer heeft de smaek van vijgen, met eenige kleine kernen van binnen, zonder steen. Door het veel eeten van deze vruchte, ontstaet in den mont der mage pijne.

Zoete en zuure Granaten, *Voa Romani* geheten, zijn'er by menighte, en worden in Slacht en Wintermaent rijp; desgelijx velerlei Oranje-appelen, als kleine, onder andere, *Voang Gissaye* genaemt, zoet en tref-

felijk van smaek, niet groter dan een pruim, schoon van kleur, hangen by tien en twalef aen eene steel.

Citroenen, met een algemeenen naem *Voasara* geheten, zijn'er zevenderlei; zommigen zoet, zeer groot en schoon, die zy *Voasaremami* noemen: een ander gemeen slagh, *Voasekats* geheten, is zuur en klein, als een pruim. Noch zijn'er twederlei andere, beide Moskeljaetachtigh van smaek, en lang, genoemt *Voatoulong*, d'een groot, en d'ander klein. Een ander slagh *Voatrimon*, met een dikke schel, groeit tot de groote van een kints hooft. De schors van deze, desgelijkx die van *Voatoulong*, is goet om te konfijten.

Ravensara is een grote en hoge boom, gelijk een laurier, met bladen, die van den laurier gelijk, doch kleinder. De vrucht, *Voarvensara* geheten, is gelijk een groene walnoot: van smaek, zoo wel de schors als het binnenste, den kruit-nagel gelijk: van een zelve smaek zijn de bladen. De bloeisem heeft de gedaente van een Giroffel-nagel, desgelijks de smaek, reuk en kracht. De boom krijght gene vruchten, dan om het derde jaer. Wanneer d' inwoonders deze vruchten en bladen, die zy met Genber en look by visch koken, willen hebben, klimmenze niet by den boom op, maer hakken hem by den wortel af. Hy wast op hoge bergen. Daer is een mannetje en wijfje.

Oprechte witte peper, wast'er in zulken overvloet, dat jaerlix van daer een grote scheeps-lading zou kunnen gevoert wort: want de bosschen, ontrent *Manghabei*, staen overal vol peper, en verstrekken den tortel en wilde duiven voetsel: zy is'er in Ooghst, Herfst en Wijn-maent rijp.

In grote meenighte groeit na de zijde van het lantschap *Ghalemboullou*, grote Kardemon, *Longouze* in de tale des lants, anders Mellegette en Grein genaemt. De vrucht is root, gelijk scharlaken, heeft wit en aengenaem scherp vleesch, met zwarte granen. Desgelijx is'er oprechte en zeer schone Gember, *Sakaviro* genaemt, doch in genen groten overvloet, volgens *Flakkourt*; hoewel *Fransois Cauche* wil dat zy overal deur het gansch eilant wast, en dit gewas alleen by d' eilanders rontom de huizen geplant wort, om de regen t' ontfangen, die op de takken valt; desgelijx rontom de bykorven, tot voetsel der byen. Noch groeit'er een ander slagh, op 't geberghte, *Sakaviro d'Ambou* genaemt, dat Verkengenber gezeit is, welke by *Flakkourt* voor de *Zedoaria* gehouden wort. Kokes-noten, daer te lande *Voaniou* geheten, zijn'er schaers, nochte, volgens zeggen der inwoonders, by hen eertijts bekent geweest; maer voortgekomen uit de vruchten van andere plaetsen, door de zee aen strant by geval opgeworpen, sedert vijftigh of zestigh jaren herwaert, 't welk niet zonder grote waerschijnelijkheit gesproken is; aengezien men van tijdt tot tijt aen strant eenige kokes-noten vint.

Daer groeit ook Indiaensche Safraen, *Tametavee* daer te lande, en by *Linschoten* in 't Malays *Kunhet*, en ook *Kurkuma* genaemt. De wortel is die van de Genber gelijk, van binnen geel, heeft de smaek van Genber, doch niet zoo scherp. z' Is dienstigh om te verven en de spijze geurigh te maken.

Voatzatre, is een vrucht, welke groeit aen een middelmatigen boom, met brede bladen, in maniere van een tros of rist uyen, ieder zoo groot als een ey, met veel zaps van binnen, gelijk een kokes-noot. De droge schel is goet om t'eeten en smaekt kruidigh. Van de bladen maken d'inwoonders matten, touwen en korven.

Achith, is een voortkruipend gewas, en zeker slagh van Wijngert, met ronde, spitse, en geschaerde bladen, gelijk die van de Klim-op, blijven altijts groen, en vallen noit af. De vrucht, *Voachits* genaemt, is van grote gelijk een onrijpe druif, en in Winter, Lou en Sprokkel-maent rijp. Door al het lant van *Alfissak*, groeit veel oprechte wijngert, en geeft rijpe druiven in Loumaent.

Anboutou, is een klein kruit, ons Linarie of Vlasch-kruit gelijk, een weinigh wrang van smaek, met eenige *Kruiden*

ge

gebitterheit. d'Inwoonders kauwen dit kruit, om hun tanden, lippen en tantvleesch zwart te maken, en een lieffelijke adem te hebben. Het is een hertsterkend kruit, en wort in tijdt van hongers-noot tot versterking der krachten gegeten.

Lengou is een vrucht van een kruipend gewas, van grote gelijk een noot, met vele hoeken: heeft de smaek van een groene Wal-noot, en verft met de schel, in de mont gekaut, zwart: waerom zy by de inwoonders gegeten wort, om de lippen, mont en tantvleesch zwart te maken.

Zanale, is een kruipend gewas, zeer stinkend, doch evenwel zeer begeert by d'inwoonders, ten zelven einde, en om daer mede het gezworen tantvleesch te genezen. Die het loof kaut, stinkt zoo sterk uit den mont, zonder zelf den stank te rieken, dat niemant by hem duuren magh.

Daer groeit ook zeker kruit of gewas, dat d'Indianen *Betel* of *Bethre*, d'Arabers *Tamboul*, maer die van Madagaskar *Tamboure* noemen. Het wort by hen gestadigh gekauwt met een weinigh kalk, gelijk deur gansch Oost-Indiën gebruikelijk is, en met de vrucht *Voadourou*; maer in het lantschap van *Matatane* met zekere vrucht *Fourenfourou*, het *Areka* der Indianen.

Banghets, by d'Indianen *Anil*, *Enger* genaemt, is een kruit of gewas, daer de verf Indigo van gemaekt wort: in dezer wijze. Een grote meenighte van dit gewas, afgesneden met bladen en steel, wanneer het begint te bloeien, wort in een vat met water gezet, om te rotten; en alle daeghs met een stok omgeroert. Het verrotte kruit, dat binnen drie of vier dagen geschiet, wort daer na gezuivert van al zijne stelen en vezelen, en al het water, dat een donker violette kleur aengenomen heeft, door een gat van den bodem, met een teems daer voor, in een kuip getapt, na dat het eerst wel omgeroert, en by dit (water een zekere mate oli van olyven,) meer of min na de veelheit der waters gedaen en wel sterk en vast door elkandere geslagen is, om de oli wel onder dit water te doen vermengen: dan blijft het water staen te zinken, tot dat de verruwe als slijk of modder op den gront zakt, en het water zich van de verruwe scheit, dat door een gootje of pijpje afgetapt, of liever door een wolle lap geklenst wort; tot dat'er eindelijk niet overigh blijft, dan deze modder of slijk, de rechte verruwe Indigo, welke op een groten steen, in de schaduwe, zonder daer eenige vuiligheit bykomt, gedrooght wort.

Fanshaa, is een boom met bladen, als de varen hier te lande heeft. Het hout is gevlamt en zeer hert; maer in 't midden week. Hy groeit hoogh en geeft, om verre gehouwen, een rosachtigh vocht.

Ravier, is een boom met bladen van een halve elle lang, en breet, gelijk die van d'Aloë, doch niet zoo dik, zy dienen om de hutten daer mede t'overdekken, en worden *Fandre* genaemt.

Latakanghommelahe, dat's te zeggen stieren-kloot, om haere gelijkenis met de zelve, is een vrucht van een kruipend gewas, met witte bloemen, van reuk als die van de Jasmijn; maer veel groter.

Singofau, is een groot blat, lang drie palmen, en breet vier vingeren. Het groeit aen een gewas, dat zich om den stam van eenen boom slingert. Het gestote blat in d'oogen gewreven, wort gezeit het gezight klaer te maken.

Rhomba, is een kruit met grote bladen, groeit twee ellebogen hoogh, en riekt als een kruit-nagel, en kaneel. Is een slagh van balzem-kruit.

Men heeft langs de waterkanten en moerassen veel Oostersche Cyperus, die zy *Mouyta* noemen en tegen de hooft-ziekten gebruiken.

Tongue, is een kruit ons *Saponarie* gelijk, heeft een bloem, gelijk de Jasmijn, met een bitteren wortel, die zeer goet tegen den wedom des herten en vergif is. Daer is twederlei; een met witte bloemen, de krachtighste, en een met purpere.

Anramatiko, is een gewas van twee ellebogen hoogh, dat aen de toppen van

van de bladen, van een palm lang, een hollen bloem en vrucht krijght, in vorm van een klein vat, met een deksel daer boven op, 't geen wonderlijk om te zien is. Daer is twederlei, een met rode, en een met gele bloemen. d' Inwoonders derven zich niet verstouten de bloemen af te plukken, met bybrengen dat de geen, die onder het gaen deze bloemen afplukt, noit regen zal missen; 't geen by de Fransen valsch bevonden is. Na de regen zijn de bloemen vol waters, ieder der welke een half mutsje nats kan houden.

Voame zijn kleine rode erweten of bonen, die aen klein voortkruipend loof wassen, en by de gout-smitten daer te lande om het gout te souderen gebruikt worden, in plaets van *Borax*, dat zy niet kennen. Te weten, zy mengen de gemale of gestote erweten met limoen-zap, en natten daer mede het gout, dat zy zouderen willen; 't welk daer door tai, en smedigh wort. By d' Indianen worden deze bonen in 't Malays *Konduri*, en by de Javanen *Saga* genaemt, die dezelve in plaets van gewicht gebruiken.

Fionouts, anders *Voulibohits*, is een kruit met gele bloemen, en zeer dikke, bladen welke het vrou-volk aen haere heimelijke leden leit, om het hair te doen uitvallen. Het groen kruit, dat na Meliloot riekt, wort ook by haer tot assche gebrant, en daer af een loge gemaekt.

Fimpi, is van grote den Olijfboom gelijk, met een asverwige schors, die als moskeljaet riekt, en scherper van smaek is, als peper. Wort by Flakkourt voor d' Indiaensche *Kostus* gehouden. De schors wort gedrooght in de zonne, gelijk kaneel, is wit en riekt liefelijk, zoo wel gebrant, als ongebrant. Het het is zeer wit, en hert, en riekt zeer sterk. De bladen hebben een zelve reuk met de schors en het Aloes hout, *Tetech* daer te lande genoemt. De boom *Tetech*, by d' oude Grieksche Artsen *Agallochum*, en *Xyloaloe*, dat's Aloes-hout, en by de Portugesen *Paodaquilla* genoemt, groeit'er mede, tot de hoogte van eenen olijf-boom, heeft een weinigh groter bladen, dan de bladen van den groten Myrtus, doch rieken gekneust, byna eveneens, en doen niesen.

Madrise, is een boom met gemarmert hout, in 't herte violetverwigh, met kleine bladen.

Hazon Mainthi, dat zwart hout in de lant-tale wil zeggen, is de boom, daer van het Ebben-hout komt, welk 't herte van den stam des booms is. Het is een grote boom met kleine bladen, gelijk die van de Myrthus, en donker groen; de schors is zwartachtigh. Daer is drie of vierderlei slagh.

Anakonts, is een boom, die een vrucht krijght van een vinger lang en langer, maer niet zoo dik, bruin asverwigh, met bladen, die van den Pereboom gelijk. De vrucht geeft een zoet wit zap of melk, die de zoete melk doet stremmen.

Tendrokosses, is een boom die hauvruchten draeght.

Tarantalle, is een slagh van boschbomen.

Sanzene lahe en *Sanzenè Vaue*, (want daer is twederlei) is een hout, dat sterk riekt, by na gelijk komijnzaet, maer veel sterker: dan noch beter de schors, die de schors van den Vlier-boom gelijk is. De inwoonders dienen zich van dit hout tegen de koortse, en genesen daer mede alle gesneden wonden: het wort met water op een steen gewreven. *Sanzenevaue* is het beste. Hout.

Enkafatrahè, is een hout met een groen en gevlamt hert, riekt als rozen-hout, en is dienstigh tegen de quale des herten, wanneer het op een steen met water gewreven, op de kolk des herten geleit wort.

Mera, is een boom, die bladen heeft, gelijk d' olijf-boom, met hout geel in 't hert, zonder reuk, en hert, gelijk bosch-bomen-hout.

Vintang in een boom, daer d' inwoonders hunne kanoos van maken, die noit gene wurm-steek krijgen. De boom geeft ook een gomme of hers zonderling goet, om wonden te genezen.

Azonorouts, is een boom, die schoon hout heeft, goet om kammen van te maken. *Tom-*

Tamboubitsi, is een boom met oranjekleurigh hout in 't herte, doch geeft geene verruwe. *Fatra*, is een boom, die *Benzoin* geeft. *Sandraha* is een zeer hoge en rechte boom, zwarter van hout, dan het ebbenhout, niet dradigh, en zoo glat gepolijst, als een horen of bekken. In *Ranoutfoutchy* en daer ontrent groeit een grote menighte. Dit hout heeft gene knobbels, en het dikste stuk niet over de zeven duim in de brete.

Kokambe, is een ander zwart hout, gelijk dat van den boom *Sandraha*; maer krom'er; groeit op stenige plaetsen, is zeer doornigh en heeft weinigh bladen. De bloeisem riekt lieffelijk, desgelijk geeft het hout, op 't vuur geleit, een zeer lieffelijke reuk. Daer zijn bomen, die zeer dik hout geven,

Envilasse, is een ander slagh van Ebbenhout, het hout van den boom *Sandraha* gelijk, met weinigh knobbels.

Zaa, is een slagh van hout, daer de hechten of hantvatsels der Asagayen van gemaekt worden.

Tamboure-çissa, is een boom die zekere appelen draeght, die onder het rijpen zich in vieren openen. Het vleesch is van binnen vol kernen, bedekt met een tengere oranje-schel, die een verf geeft, gelijk d'Amerikaensche vrucht *Rokou*.

Anakau, of *Anako*, is een boom, als de Cypressen-boom, en groeit aen den water-kant.

Asonpassehis, is een boom, met een vrucht van zeer goede smaek, en de grote van een dadel-pruim.

Vahats, is een klein boomtje, wiens schors des wortels eigentlijk tot verven dienstigh is. Van den verschen wortel wort de schors met water zeer licht afgeschilt; maer van den drogen met een beene-mesje. Wanneer men nu dezelve wil gebruiken, wort deze schors, t'effens met de zijde of wolle, die te verven is, over een klein vuur met de loge van d'assche des schors een weinigh gekookt, waer door de stoffe een vuur-rode; en, met het bydoen van een weinigh limoen-zaps, een schone gele kleure aenneemt. Veel *Monte* of *Tamerind* groeit'er.

De boom *Anghive* is twederlei, een grote en een kleine; de kleine heeft vruchten van de grote van een kruis-bezi; maer de grote, die veel in het lantschap van *Ghalemboulle* groeit, als een Hoender-ey, scharlaken-root van kleur, en goet van smaek. Het affiedsel des wortels verdrijft de koude pisse, en is 't goet tegen het graveel.

Andian Bouloha, is een klein boomtje, dat langs den zee-kant groeit, met bladen, gelijk die van het honts-tonge kruit.

Varaukoko, is een gewas, dat zich om grote bomen slingert en wint, krijght violetverwige vruchten, zoo groot als persiken; zoet en goet van smaek, doch pappigh; met vier grote kernen van binnen. Het hout is dienstigh om hoepen aen emmers en vaetjes van te maken, maer verrotten binnen 's jaers. Uit de schors druipt een rode gomme gelijk bloet, welk een weinigh hersachtigh is. De middelste schors, die tamelijk dik is, smelt in de kaers gehouden, gelijk gomme lak, en heeft byna een zelve reuk.

Rhaa, hier te lande draken-boom genoemt, na de gestalte des diers, dat de vrucht onder zijnẽ schel zou vertonen, groeit tot de hooghte van eenen Noteboom, geeft bloet (daer van ook de boom zijnẽ naem by d'inwoonders bekomen heeft, want *Rhaa* is by hen bloet gezeit) uit den schors, takken, en stam, wanneer daer in gesneden, gesteken of gekorven wort, zoo root; als dat van een mensch of dier; gemeenelijk in d'Apteken draken-bloet genaemt.

Het hout is wit, en haeft der bedervinge onderwarigh; de bladen zijn die van den pere-boom gelijk, doch een weinigh langwerpiger; de bloem zoo root als vuur, lang, gelijk een nestel en by na van een zelve gestalte. De vrucht dezes booms, in de lant-tale *Masoutra* of *Voasoutra*, en by *Dodoneus* en andere hier te lande *Dragonal* genoemt, heeft de grote van een kleine peer, en dezelve gestalte; uitgezeit dat zy aen de steel dikker is, en vijf horens vertoont. Van binnen leit een steen, met een enkel

vlies omvangen, daer een kern of amandel in besloten leit, van een zelve gestalte, kleur, en byna reuk, als een notemuskaet. Daer zijn'er, die gewilt hebben, dat deze vrucht onder haeren schel of vlies de gedaente van eenen draek zoude vertonen, en daerom den naem van Draken-boom bekomen hebben, 't welk *Flakkourt*, in het openen van verscheide vruchten, valsch en niet zoodanigh bevonden heeft. Daer is driederlei slagh van deze bomen, die alle verscheide vruchten dragen. Uit de kern der vrucht wort aldaer een vette en dikke oli gemaekt, die een krachtigh genees-middel is tegen ontstekingen, verbrantheden, roze, schurftheit, krakwaesje, en heeft daer en boven een pijn stillende kracht by haer. Het affietsel der schortse stilt de bloetstorting.

Monardes.

Lalanda, is een Jasmijn, groeit tot de hooghte van een klein boomtje, krijght bladen, die van onze Europische Jasmijn gelijk, en een zeer welriekenden bloem, die by het vrouvolk in d'oli van *Sesamos*, *Menachil* genoemt, te weken wort geleit.

Honnits Ankazon, is een klein boomtje, met een bloem, van reuk den Jasmijn gelijk, maer veel groter en witter, met een witte steel van over de zes duim lang.

Voalè, is een klein boomtje, dat een bloem krijght, gelijk de meylelien.

Langhare, is een klein boomtje, groeit gewonelijk onder de doornen, met lange en ingesnede bladen, gelijk die van den kastanien-boom, maer veel herder, en een weinigh scherper aen d' einden. Het hout of de stam is recht. De bloeisem, bloet-root, zit zonder steel aen den schors des stams, van onderen tot bovenen, en nergers anders, is een weinigh scherp, en verwekt in het kauwen een weinigh het speeksel of spogh, en maekt kamergang. Het hout gewreven en met water ingenomen, desgelijx het hout aen den hals gehangen, wort gezeit de hik te verdrijven.

Mimbouhe, is een boom met wel riekende en hertsterkende bladen.

Horame, is een grote boom, die zekere gomme geeft, in d' Apteken met een Amerikaenschen naem van *Takamahaka* bekent, doch is eigentlijk een hers. De boom heeft eigentlijk de grote van een popelier, lange en smalle bladen, krijght vruchten zoo groot als pruimen, of als grote noten, dik en herschachtigh. Het hout is zeer bequaem, om daer van planken tot grote schepen en berken te maken.

Daer groeit ook zeker hoge Indiaensche Vygeboom, *Nounouk* in de lant-tale, genaemt, en by *Linschoten* in 't Portugees *Aruor de Rais*, dat's boom der wortelen, om het weligh voortwortelen met zijne neerschietende takken in d'aerde, die geduurigh in nieuwe stammen veranderen, gelijk deze stammen weer andere nieuwe takken booghs-gewijze neerschieten, die eindelijk weer geduurigh in stammen veranderen, dikwils ten getale van veertigh en vijftigh, ieder zoo hoogh als de voornaemste of eerste stam, die bywijlen zich zoo wijd in de ronte uitspreien, dat onder eenen eenigen boom eenige hondert mannen voor den regen en hitte der zonne kunnen schuilen. *Flakourt* verhaelt, dicht by het fort Daufijn verscheide gezien te hebben, die vier dikke stammen van zich geworpen hadden, ieder dikker dan twee vadem in de ronte, daervan ieder stam weer eenen ander boogs-wijze neerschoot, ontrent vier vadem van elkandre. De bladen zijn die van den pere-boom gelijk; de vruchten, *Voanounouk* genaemt, dat's vrucht van den *Nounouk* of Indiaenschen Vijgeboom, hebben de smaek en gedaente van Marzilische Vijgen. De boom doorgesneden geeft melk: de schors is goet om tou-werk van te maken.

Veva, is een klein boomtje, met bladen, die van den Amandel-boom gelijk, boven donker-groen en onder wolligh en wit, met een zamen-trekkende kracht.

Himavale, is een boom, met zes bladen aen ieder stele, tegen elkander over staende: zijn hert-sterkend en welriekend. *En-*

Endrachendrach, is een grote boom, met geel hout, dat riekt als zantal-hout, zwaer en zeer hert, als yzer, onvergangkelijk onder d'aerde, als marmer; 't welk ook met zijnen naem *Endrachendrach*, over-een komt, dat geduurigh zonder einde gezeit is.

Tſimandan, is een boom met weinigh bladen, dienſtigh tegen de quale des herten, peſt en beſmettelijke ziekte.

Ferokoſſe, is een klein boomtje, dat zekere kleine ronde kolen krijght; goet om t' eeten.

Mandoüavatte, is een boom met een herde en groene doornige ſchors, en eene vrucht als een haze-noot: van het hout worden hantvatſels aen de Aſagayen gemaekt.

Sira Mangiths, dat welriekend betekent, om zijn aengename reuk der bladen, is een dunne boom, met hout, dat hertverſterkend is: de bladen, rieken gelijk het wit en geel Santel-hout: maer de ſchors als een kruit-nagel: hy geeft een wel-riekenden hers. *Aboulaza*, is een boom, die mede een hertverſterkend hout heeft.

Laherik, is een boom met een rechten en hollen ſtam, daer rontom de bladen wendel-trapsgewijze aenzitten.

Fooraha, is een boom, die een groene en welriekende balſem geeft, een krachtigh heel-middel voor ſteken, houwen en kneuzingen, dien het vrou-volk onder hare olien mengen, om haer hair daer mede te ſmeren. De vrucht is dik.

Mihohats, is een boom, die een hertſterkende kracht heeft.

Arindranto, is een boom; wiens verrot hout, op 't vuur geleit, een wonderlijke reuk geeft, en een zeer is goet reuk-werk.

Ouui Laſſa, is een kruipend gewas; wiens wortel dien van den Jalappa gelijk is, en een gom of hers geeft, gelijk de *Scamoni*. De zelve gegeten, maekt ſterken kamer-gank, tot den bloede toe.

Saldits, is een zeer çierlijk boomachtigh gewas, met rode bloemen, die pluimaedjes-gewijze by elkandre ſtaen. Het zaet doet krachtigh braken, doch wort met het ingeven des wortels geſtilt.

Pendre, is een gewas, gelijk de *Rauver*, en ook zoo hoogh, en heeft mede voor ſcherpe bladen, als d'aloë, maer ſcherper, en ſchieten hoger op. Het geeft tien of twalef witte bloemen, die wonderlijk ſchoon rieken; en de vrouwen in den zonne-ſchijn in haere *Menachil* of oli van Seſamos te weiken leggen.

Apokapouk, is een boom met bladen, die van de Laureole gelijk, en met een zelven bloeiſem. De vrucht heeft de grote van eenen Amandel-noot, een krachtigh vergif. Van de kern evenwel, zoo groot als een amandel, wort een oli gemaekt, om 't hair te ſmeren.

Ouiau, is een boom, die zeker ſlagh van Amandelen draeght, daer een zeer treffelijke oli van gemaekt wort, om 't hair te ſmeren, en om t'eeten.

Voulou, is een Indiaenſch boomriet, by *Linſchoten* en *Akoſta*, na den voorgang der Indianen, *Mambu* en *Bambu*, en by d'onzen met een gebroken naem Bamboeſen genaemt; daer in een zeker mergh of melkachtige vocht gevonden wort, die d' Arabiſche Artzen *Tabaxir*, en d' Indianen *Sacar Mambu* of *Bambu* noemen, dat's zuiker van *Mambu*, hoogh by d'Arabers, Perſianen, Indianen en andere Ooſterſche tongen gewaerdeert. Het Bamboes-riet is in het lantſchap van *Ghallemboulou* in een zulke grote meenighte, dat het lant daer van zijnen naem bekomen heeft; ja, groeit daer, behalve dit riet en rijs, byna niet anders, dat d' inwoonders afhouwen, en in brant ſteken, om in d'aſſche de rijs te planten. Eenigen hebben ruim de dikte van eene dye, ſchieten hoogh op, zijn zwart, ront, en ſtaen zeer çierlijk. Het krijght een vrucht, doch niet dan om het derde jaer, van dikte als een kleine bone, daer ook miſſchien een zulk goet meel zou kunnen van gemaekt worden, als van ons koorn. Dit gewas geeft den eilanders geen minder gerijf en nut, dan de Kokes-boom den Indianen: want zy maken daer

van potten om rijs te koken, emmers of vaten om water te ſcheppen, wijn en bier-fleſſchen, meſſchen, ſchrijfpennen, vioel of harp, rijs-maten, ſtallen om hunne kudde in te ſluiten, tabaks-pijpen, vuurſlagh-doos, ſchuitjes, daer twee mannen in zitten kunnnen, om in de revieren te varen: daken, zolders, planken en ſtijlen aen de huizen, desgelijx palakijns of draeghzetels, daer de grote ingedragen wordt, waerom het zelve onder het groeien gekromt worden, om des te bequamer deze zetels daer van te maken. Een zelfſte gebruik heeft dit riet door ganſch Ooſt-indien, daer het overvloedelijk waſt.

Ampoufoutchi, is een hout, ongemeen licht, wit, en licht te bearbeiden. De kolen van het verbrant hout zijn zeer licht, en bequaem om Boskruit daer van te maken, in plaets van linde-bomen-hout; gelijk de ſchors, om touwerk daer van te ſlaen.

Anaze, is een boom onder aen den ſtam dik, maer loopt boven Piramidiſche wijze ſchuins toe. De vrucht is vol wit mergh, van ſmaek als wijnſteen, met veel herde kernen, binnen gelijk de pingels of kernen van de pijn-appels.

Taueuoule, is een boom, wiens bladen rontom aen de takken groeien, zonder ſtelen, zeer lang en ſmal, en ſchijnen beneden als daer aen gelijmt te zijn.

Ouuvaue, is een ſlagh van knobbeligh riet, gelijk Indiaenſch riet. De wortel is goet om t'eten, gelijk d'Ignames Soumonthoui. Het hout, dat violet-verwigh en gekleurt is, verft root. Behalven deze gewaſſen, het eilant Madagaskar meerendeels eigen, worden'er veel meer andere gevonden, die gelijkenis met d'Europiſche hebben, of een en dezelve zijn.

In 't lant van *Alfiſſach*, groeit veel oprechte druif in 't wilt; dan d' inwoonders durvenze niet eeten, uit onkundigheit der kracht. Tabak, en zeer ſchoon, groeit'er overal; beneven verſcheide Jasmijnen, desgelijx hennip, daer te lande *Ahetsmangha Ahetsboule*, en in het lantſchap van *Manghabei*, *Rongogne* genaemt; welke, volgens *Flakkourt*, van ſtele, blat en zaet een en de zelve met onze Europiſche is. Deze hennip, zeit dezelve *Flakourt*, wort met grote naerſtigheit by d' inwoonders gequeekt, en het gedrooghde blat, in plaets van Tabak, gezogen, met by na dezelve werkingen op hunne lichamen, als die van de Tabak; te weten, zy worden gelijk buiten hunne zinnen en dom: vallen daerna in ſlaep, en worden, uit den ſlaep gekomen, vrolijk en blygeeſtigh; zonder bekommerniſſe en zorge. Onder het ſlapen dunkt hen in hunne dromen vele genoeghelijke dingen te zien. Die niet gewoon zijn deze hennip te zuigen, leggen twee of drie dagen buiten zich zelfs, en als verrukt. Doch geen dan oude vrouwen, en *d'Ombiaſſen*, dat zijn de waerzeggers of prieſters en ſchrift-geleerden, en eenige Negers, tot verdrijving van droefenis en zwaergeeſtigheit, gebruiken deze bladen. In Ooſt-indien wort een diergelijke, of een zelve hennip gebruikt, *Bangue* genaemt, met de zelfſte werking. De ſteel van deze Madagaskar hennip wort wegh geſmeten, en uit dezelve gene hennip getrokken, gelijk hier te lande, om tou en doek van te maken.

Daer groeit look, *Taikombelahè* of porcelein, latu, zuikeraey-wortelen, kool, radijs, dil, Turkſche terruwe, *Thoughes* of moſtert; *Hirare* of *Datura* dat's doorn-appel.

Gelijk dit eilant rijk van velerlei gewaſſen is, zoo heeft het ook meenighte van verſcheiderlei dieren; als lant-dieren, ongedierte, vogelen en viſſchen. Dieren

Driederlei oſſen zijn'er, te weten, eenige met hoorens, andere zonder horens, met ronde hoofden, genaemt *Boury*, en andere met hangende of loſſe horens, vaſt gehecht alleenlijk aen de huit des hoofts. Al deze driederlei oſſen hebben grote en dikke bulten of wammen van vet achter in den nek zitten, daer d'inwoonders ſmeer van ſmelten en in ſtede van boter gebruiken, zijnde niet onaengenamer van ſmaek, dan boter. Doch weinig nierbet hebben eenigē, hoe vet zy ook

zijn, doch is't geen, dat zy hebben, zeer goet om keerſen van te maken.

Daer zijn in het lantſchap van *Machikore* veel wilde oſſen, (te voore, zoo d'inwoonders verhalen, tam geweeſt; maer door den oorlogh ontaert;) zonder wammen, van geſtalte gelijk d'Europiſche, doch hoogh van ſchenkels. Zy loopen by troepen door de boſſchen, gelijk herten. Menighten van Kabriten of bokken zijn'er, welker wijfjes of geiten gemeenelijk driemael 's jaers, t'elken male vier jongen werpen; desgelijx ſchapen met zeer dikke en lange ſteerten, van vijf en twintigh pont, doch niet dan enkel vet, die zy echter niet ſmelten, maer gekookt eeten. Het vleeſch van beide is zeer treffelijk van ſmaek. Ook zijn'er veel ever of wilde zwijnen in de boſſchen, die grote ſchade aen de rijs-velden doen, met twee horens aen de zijde van de neuze, gelijk bulten of eelten. Het vleeſch van de vette everzwijnen, in zonderheit van de wijfjes en jonge, is zeer lekker. De gemeene verkens hebben'er zeer ſmakelijk en gezont ſpek; want ſchoon iemant noch zoo veel daer van eet, 't zal hem noit qualijk bekomen, miſſchien uit oorzake van hun goet voetſel, 't welk meeſt in lant-ſchilpadden en derzelve eyeren beſtaet.

Daer is een zeker ſlagh van yzereverkens in grote menighte, *Tendrak* genaemt, welker vleeſch, hoewel onſmakelijk, langdradigh en week, by d'eilanders voor een grote lekkernye gehouden wort: zy ſlapen zes maenden zonder eeten, onder d'aerde, vallende inmiddels hun hair of ſtekelige pennen uit, doch komen met andere nieuwe weer te voorſchijn, die mede ſcherp zijn, gelijk die van de egels, welke daer overvloedelijk gevonden en *Sora* genaemt worden.

Foſſè, is een dier, gelijk een Daz, en gretigh na hoenders, die het op eet. Het vleeſch is goet van ſmaek, inzonderheit dat van een jonge of wijfje.

Faraſſa, is een verſlindend dier, van grote als een vos, met een grote lange ſteert, en hair als een Wolf.

De honden zijn'er klein, met een lange muil en korte ooren, gelijk een Vos, en diergelijk hair. Eenigen zijn wit, en zwart.

Apen of Meerkatten zijn'er velerlei; onder andere groten, die blank zijn, met zwarte plekken op de ribben en hooft, en een lange muil, gelijk de Voſſen. Zy zijn woedend van aerdt, gelijk tigers, en maken in de boſſchen zulk een groot gewelt, dat tien wel hondert ſchijnen te zijn, en laten zich niet wel temmen. In het lantſchap van *Manghabei* worden zy *Vari-koſſi* genoemt. Een ander ſlagh is graeu van hair, veel kleinder, met platte neuzen, die licht tam te maken zijn; gelijk noch een ander gemeinder, *Varii* genaemt, dat graeu is, lang van muil, groot en ruigh van ſteert, gelijk die van een Vos, als ook al d'andere hebben. Ook deze laten zich licht tam maken, en bedrijven vele grepen; maer moeten jong gekregen worden, of hongeren zich anders van zelfs doot.

Daer zijn ook witte apen, *Sifak* genoemt, met getaende hoofden, witte ſteerten, en twee getaende plekken aen de zijden; veel groter, dan de *Vari*, maer veel kleinder als de *Vari-koſſij*: zy houden zich veel op d'achterſte benen, na de zijde van de lantſchappen van *Andrivoure*, *Amboule*, en *Ranoufoutchi*. Desgelijx zijn in het lantſchap van *Ampatre* en *Machafalle*, witte Apen, *Varij* genaemt, in grote meenighte, met witte en zwarte geſchakeerde ſteerten, de *Varijkoſſi* van *Manghabei* gelijk. Zy lopen in de boſſchen by troepen van dertigh, veertigh en vijftigh ſterk. Noch zijn'er andere graeuwe apen, met oogen in 't hooft, die glinſteren als vuur, kort van hair, die zeer ſchoon zouden zijn, maer onmogelijk door hunne grote woedentheit tam te maken; want alſſe gevangen worden, hongeren zy zich zelfs doot.

Tſitſihi, zijn graeuwe Eek-horentjes, die gewonelijk zich in de gaten van holle bomen houden, doch zijn niet wel tam te maken.

Voudſira, is een klein dier, gelijk een Wezeltje, donker-root van Verruwe,

we, gretigh na honigh, en riekt na Moskeljaet.

Veel Civet-katten zijn'er, *Falanouk* genaemt, die de volken van *Manatengha*, en andere eeten.

Tretretretre, of *Tratratratra*, is een dier van grote, als een twee-jarige koei, met een ront hooft, en menschen aenzicht, en de voorste en achterste voeten van een aep. *Flakourt* wil het voor het dier *Tanacht* gehouden hebben, by *Ambrosius Parè* beschreven. Het hout zich by den poel *Lipomami* in eenzaemheit. d' Inwoonders zijn grotelix voor dit dier bevreest, en vlieden daer voor; gelijk het zelf ook voor menschen vliet.

Antamba, is een groot dier, gelijk een grote hont, met een ront hooft, en, na het zeggen der Negers, den luipert gelijk. Het verslint menschen en beesten, doch wort zelden gezien, en onthout zich op 't geberghte, daer noit mensch komt.

Mangerzahok, is een zeer groot beest, met ronde voeten, gelijk die van een paert, en zeer lange ooren; zulx het in het afgaen van eenen bergh, door het schieten van zijne ooren voor d' oogen, ter naeuwernoot voor uit kan zien. Zijn geluit is een groot gekrijs, gelijk dat van den Ezel: en is misschien een wilde Ezel. Twalef mijlen van het Fort Daufijn leit een bergh, dien de Fransoizen na dit dier, dat zich daer hout, *Mangarzahok* genoemt hebben.

Brehis, is een dier met een eenigen hoorn voor zijn voor-hooft, zoo groot als een geit, en zeer wilt. Het hout zich veel in het lantschap van *Antsianakte*.

Men heef'er gene Olifanten, Tigers, peerden, nochte leeuwen, noch eenigh ander viervoetigh gedierte, den mensche schadelijk, gelijk eenigen geschreven hebben.

Ongedierte. *Famokantraton*, is een klein dier, van grote als een kleine Hagedis, welk, in plaets van de ruch, boven de steert, benen en boven den hals, en aen het uitterste van den kin, gelijk kleine delen of klaeuwẽ heeft, met de welke 't derwijze aen de schorzen der bomen vast hangt, ter plaetse, daer het zich zet, dat men in het verbygaen niets daer van verneemt, noch ziet hoe het zich vast hout; want het is daer als aengelijmt. Het heeft den mont altijts open, om daer in spinne-koppen, muggen, en ander ongedierte, zijn voedsel, t' ontfangen. *Famokantratra*, is zoo veel gezeit als borst-springer, om dat dit dier op de borst van eenen springt, die den boom nadert, daer het aenzit; blijvende daer zoo vast aen zitten, dat de huit met een scheermesch moet wegh-gesneden worden, om het daer van te krijgen: waer over het by d' inwoonders zeer gevreest wort. *Tha* of Kamelions; *Valaou*, Rotten; *Vourouzi*, muizen, zijn'er in grote meenighte, beneven vele waterrotten.

Mandouts, is een slagh van slangen, zoo dik als een mans arm of been; doch is niet vergiftigh, schoon d'inwoonders daer zeer vervaert voor zijn. Zijn voetsel zijn rotten en kleine vogels, die hy uit de nesten haelt.

Anakandef, is een slagh van kleine slangen, gelijk een vogel-schacht, die van onderen door den aers in den mensch kruipt, wanneer hy is om zijn behoef te doen, en met het deurknagen der darmen grote pijne veroorzaekt, en in 't kort de doot: want hy schiet en kruipt 'er zoodanigh in, dat hy niet licht daer uit te krijgen is. Daer zijn veel meer andere slangen, die ieder een byzonderen naem hebben, als *Menore*, *Saue*, *Mere*, *Tsiondiballe*, *Reneutsik*, en andere.

Het eilant voet ook velerhande water en lant-vogelen, *Vourou* met een algemeinen naem in de lant-tale geheten: doch zijn alle kleinder dan hier te lande. *Vogels.*

Men heeft'er hanen en hennen, met eyeren niet groter dan duiven eyeren; Fesanten, en zeker ander slagh, met violet-verwige veren, en rode-bekken, een aengename spijze: wilde violette en groene duiven, tortel-duiven, zwarte en donker-rode perkiten; doch zelden de laeste; desgelijx klene groene, zo groot als musschen, die fluiten, en de stemme van andere Vogels nabootsen; veel kalkoen-

koenſche hanen in de boſſchen; witte, zwarte, en graeuwe Arenden, alle met zeer ſchone veren; wilde Oyevaers, met een rode kuif op 't hooft; telingen, en een ander ſlagh met rode benen en voeten, *Halive* genaemt; lepelaers; zwarte en witte reigers; quikſteerten en meer andere.

Sambe, dat brandend betekent, is een vogel, met veren zoo root als een vuurflam. *Vourondoule*, dat's vogel des doots, is een vogel, die gezeit wort een groot gekrijs en geſchreeu te maken, over 't huis, daer iemant zal ſterven, of aen een lange ziekte te bedde leggen. *Vourouchontſi*, zijn witte vogels, die altijts d' oſſen en koeien volgen, en van de muggen en ſchallebyters leven, die deze beeſten volgen. Zijn gemeenelijk zeer mager. *Mangarent ſouyfoutchy* of *Voula*, is een reviervogel, gelijk een grote lepelaer, met een witte en lange bek. *Tahia*, is een vogel met zwarte wieken, voeten en bek: zijn geſchreeu is altijts, *Tahia*, d'oorzaek van zijnen naem. *Taleva*, is een revier-vogel, zoo groot als een hen, met violette veren, en een rode bek, en rode voeten. *Haretak*, is een Vogel, met een rode kuif op 't hooft, en zwarte veren en voeten, gelijk een teling.

Men heeft'er verſcheide vergiftige ſcorpioenen, *Hal* in de lant-tale genaemt. De *Tſingala ha Hurauou*, dat water Scorpioen gezeit is, om dat hy in moeraſſen en ſtilſtaende wateren houdt, doodt beeſten, desgelijx honden, met dezelve doot te wringen en uit te zuigen. Daer is een anderſlagh van Scorpioenen, *Vankoho* genaemt, dat's Spinne-kop gezeit is, met een groten ronden en zwarten buik: is een bovenmate gevaerlijk dier: want iemant van dit dier geſtoken, valt aenſtonts in onmacht, en blijven de zommigen twee dagen in de flaeute, en zijn zoo kout als ys. Het genees-middel is een en het zelfſte, dat tegen de ſteke van eenen Scorpioen gebruikt wort: te weten, de kranke wort voor een groot vuur geleght, en, met het ingeven van heilzame, en tegen giftige genees-middelen, weer tot zijne gezontheit gebraght.

Anakalife, is een kruipend dier, dat groeit tuſſchen de ſchorzen van verrotte bomen. Het is een palm van een hant lang, vol benen, gelijk een riſpe, plat en rang, met een zeer herde huit. Zijn ſteke is zeer vergiftigh, en veroorzaekt het zelfſte, 't geen die van een Scorpioen, en aenſtonts de doot, indien hy niet op een zelve wijze geholpen wort, als die van een Scorpioen, of van het ongedierte *Vankoho* geſtoken wort.

Daer zijn ook motten, oorwurmen, weegh-luizen en ander ongedierte, dat den menſche laſtigh valt.

Akolalau, is een klein ongedierte, van geſtalte gelijk een weegh-luis, doch niet zoo ſtinkend: teelt weligh voort, en groeit eindelijk tot de grote van een duim, en krijght dan vleugelen. De klein zitten in de huizen, hutten en kiſten, met grote menighte, en knagen al deur, daer zy by komen, inzonderheit kleren.

Vombare, is een witje of ſchoenlapper, geſchakeert met menigerlei kleuren. Daer zijn ook goutgele en zilverkleurige, en met andere kleuren deurmengt. Daer zijn zekere andere witjes, *Sakondre* genaemt, welke uit Meskiten voortkomen, die aen den ſchors van zeker klein boomtje zitten, als witte bloeiſem, en daerna in verſcheide kleurige ſchallebyters veranderen, als in groene, rode, en met andere kleuren geſchakeert. Deze maken honigh, zoo zoet als zuiker: op de bladen van dit boomtje, *Tentele Sakondre* genaemt. Vele ſlakken zijn'er, die ieder een byzonderen ren naem hebben; doch worden alle *Korakora* genoemt.

Herechereche, is een glinſterende ſchabel, die den ganſchen nacht over in de boſſchen en op de huizen licht en glinſtert, niet anders als een vlam of vonke vuurs. Riſpen, *Tſingoulou Voulou* genaemt, zijn'er verſcheiden. Mieren, *Vitſik* met een algemenen naem geheten, zijn'er velerlerlei: die in de huizen houden, zijn klein, doch doen groten overlaſt, met over de ſpijze, honigh, melk en andere eetwaren te lopen en dezelve op t'eeten. Daer zijn ook mieren, die

honig

honig maken, gelijk de byen, in uitgeholde bomen en aert-hopen, daer zy by duizenden in zitten.

Wurmen. Desgelijx zijn'er velerlei wurmen, als aertwurmen, die lang zijn, *Saho* genaemt; hout-wurmen, die het hout *Anakau* doorbyten; en andere, met een hooft, als dat van een boor. Andere, met schubben op het lijf, deurknagen de boorden en blanken van de schepen, doch noit recht deur, maer altijts schuin, zonder door te gaen, tot groot geluk.

Zijd-wurmen zijn'er vierderlei, te weten, *Landeve*, die een eenigh ey voortbrengen, met klene doornen; *Landesaraha*, die kleine eyeren leggen, besloten in een groot ey, daer by wijlen over de 500. in gevonden worden; de derde, *Landeanakau* genaemt, maken hunne zijde aen zekeren boom *Anakau*, die aen den oever der zee groeit, gelijk de Cypres, hebben d'eyeren een voor een aen een kleine draet hangen. Deze zijde is de fijnste en sterkste van allen; de vierde, *Landevontaqua* geheten, maken hun zijde aen den boom *Vontonquier*, welke mede zeer fijn is

In de rijs hout zeker ongedierte, *Skourourkourou* genaemt, dat de rijs afknaeght, en opeet, gelijk de kalander het kooren. Lant-schilpadden, *Fanou* genaemt, zijn'er veel en tweederlei; d'een *Hiiintsoka*, en d'ander *Fanou* geheten. Men heeft'er zeer grote padden, *Bouchete*, en kik-vorschen, *Saoub* geheten.

Halfslachtige, of water en lant-dieren.

Wezen der Inwoonders. d'Inwoonders van meest al de lantschappen zijn of blanken of zwarten; de blanken zijn driederlei, *Rhoandrians*, *Anakandrians*, en *Ondzatsi*; de zwarten vierderlei, te weten, *Vo adziri*, *Lohauohits*, *Ontsoa*, en *Ondeves*, gelijk te voore in het lantschap van *Karkanossi* of *Anossi* in 't brede verklaert staet. De zwarten zijn van wezen gelijk die van *Mozambike*, maer hebben zulk gekrult zwart hair niet; de blanken hebben lang en recht hair.

Linschoten.

Men heeft op vele plaetsen oprechte wilde menschen, by hen *Ompizees* genoemt, die vrouwen en kinderen hebben, die hun hair aen hooft en baert lang laten wassen, en ganich naekt gaen, met zekere brede bladen alleen voor hun schamelheit. Zy houdẽ zich in de dichtst en minst bewoonste bosschen, schuwen den omgang van andere zwarten, en leven by visch, wilt-vanghst, vruchten, wortels in de bosschen gevonden, by wilde honigh en springhanen.

Weleer woonde op een eilant *Ontaysatrouha*, tusschen de landen van *Anachimoussi* en de reviere *Ranoumene* gelegen, zeker volk, dat geene verkering met zijne gebuur-volken hield, maer geduurigh tegen hen oorlogh voerde: diende zich in 't vechten van pijl en booge; at hun vyanden op, en die door hun lant reisden; desgelijx ongeneesselijke kranken, dien zy den strot afstaken, en braghten de handen aen hunnen Koning, om op t'eeten: zy voeden veel koeien, doch slachten gene stieren, rammen, bokken, noch hanen, en leefden alleen by melk van koeien, die zy, desgelijx de stieren, schapen en bokken op matten te slapen leiden, en na hun doot onder d'aerde begroeven. Zy aten hunne honden, met grote smaek op, wanneer zy niet langer bequaem tot de Zwijnen-jacht waeren: bebouden hun landen op een gelijke wijze, als d'andere zwarten van dit eilant, en waeren lelijk van leest, en ongestelt van leden. Zy hadden kleine oogen, een breet voorhooft, scherpe tanden, een zeer platte neus, dikke lippen, met gekrult kort hair, een rosverwige huit, zonder baert, groten buik, en dunne benen; die hen vluch te voet maekten. Deze volken aten elkandre zoodanigh op, dat zy, tot een klein getal gebraght zijnde, alle eindelijk door hun gebuur-volken en vyanden, sedert twintigh jaren herwaert, uitgeroit zijn, zonder vrou of man over te blijven.

Eenigen hebben willen doen geloven dat'er reuzen en dwergen op dit eilant gevonden worden; doch zijn niet dan beuzelingen. In zekere lantstreke by *Itapere* wort een grote meenighte van opgerechte stenen gevonden, daer onder de dwergen gezeit worden begraven te

leggen. Dezelve zouden in groten getale gekomen zijn, en in 't lantschap van *Anossi* eene stroping gedaen hebben, daer uit zy te ruch gedreven waeren, tot aen de reviere van *Itapere*; maer wanneer zy by gebrek van schuiten daer niet konden over komen, wierden zy alle by d' inwoonders dootgeslagen, en begraven, die tot gedenkenis der zege deze stenen op hunne Graf steden oprechten.

Geen volk ter werelt zoo bedrieghelijk, geveinst, vleiend, leugenachtigh, als de Madagaskers; inzonderheit die van het lantschap van *Manghabei*, tot aen het einde des eilants, na 't zuiden: dan zoodanigh zijn de volken van *Manghabei* niet genatureert, die weinigh van spraek, zoo wreet niet van aert, nochte zulke verraders zijn: houden ook meer hun woort, leven by andere wetten en zeden, en beroemen zich uit den stam van Abraham gesproten te zijn. Al d'andere volken doen niet dan verraden, liegen en bedriegen, beloven veel, en geven weinigh, 't en zy met dwang; willen met strafheit bestiert en zonder genade, zoo hogen als lagen, in misdaet bevonden; gestraft worden: (want vrygelaten) en geraekt uit de handen der genen, die zy beledigh hebben, weten hen zulx geenen dank; maer schrijven dat hun *Auli* of Fortuin toe, en maken het slimmer dan te voren.

Wraek-gierigheit en verraderye worden by hen voor twee hooftdeuchden gehouden, en de genen voor niet met allen en kleinhertigen geacht, die vergiffenis verlenen en medogenheit gebruiken: zy verzuimen niet, zoo het slechts in hunne maght staet, de genen wredelijk te handelen, die zy in den oorlogh gevangen krijgen; ja scheppen hunne grootste vermaek in kinderen, die hen ontmoeten, levendigh in twee te houwen, en aen flarsen te scheuren, en in vrouwen den buik op te snijden, en zoo half doot en ziel-togend te laten leggen. Zijn zeer genegen tot danzen en zingen; doch scheppen geen vermaek in eenige sterke oefeningen des lichaems, noch in wandeling, 't zy gezontheits of vermaeks halve; met bybrengen, dat dingen, die bezwaernis en vermoeitheit veroorzaken, gelijk hen dunkt het wandelen te doen, veel meer onvermaek en verdriet aenbrengen, dan vermaek en pleizier; dies zy met de Fransen gekken, wanneer zy hen zien wandelen, en voor dwazen houden, zich moede zonder oorzake te maken.

Hantering. Byna al d' inwoonders van Madagaskar behertigen inzonderheit den lant-bou; hebben weinigh kennis van den koophandel, nochte bekommeren zich niet met het uitvinden van zoo vele hantwerken en kunsten, als de volken van Europe: zijn ook niet begerigh om te vergaderen en op te zoeken in hun lant dingen, die derwaerts vreemdelingen zouden kunnen lokken, nochte om zijde te winnen of zijd-wurmen, welke daer over al in grote meenighte vallen, aen te queken; maer zy houden zich slechts vernoecht, met het geen aen te queken en te maken, dat zy tot hun gemak, lijf-behoefte, kleding en huizingen van noden hebben, met verachting van het overtollig, en deze wijze van leven voor gemakkelijker en gelukkiger te houden, dan 't genot van d'overtollige volheit aller dingen. Hun voornaemste hant-werken bestaen in, huis-timmeren, yzer en gout-smeden, draien, pottebakken, spinnen, weven, touslaen, visschen, jagen, en boven al, gelijk gezeit is, in de lantbou. Want zommigen, als inzonderheit de volken *Ompanefavihe*, maken van yzer en stael allerlei gereetschap, als bylen, hamers, messen, schoppen, *Fanghali* in de lant-tale genaemt, scheermessen, tangetjes om het hair uit te trekken, roosters om de spijze te braden, vorken, allerlei slagh van javeleinen, pijlen, en grote slacht-messen, om den ossen den strot af te steken.

Gout-smitten. De Gout-smitten, die meest uit het lantschap van *Voamaro* hun herkomen hebben, maken van hun inlantsch gout, eerst torst aven gesmolten, oor en arm-ringen, hals en andere lijf-çieraedjen. De potte-bakkers bakken by het vuur van hage-doorne takken

van kleiaerde allerlei grote en kleine ſchotelen, kannen, welke door het afwrijven, met zekere zwarte aerde, zo helder en blinkend gelijk ſpiegel-glas worden, als ofze verniſt en verglaeſt waeren. De draiers en houtwerkers maken ſchotelen van hout; en zommigen zonder draien; houte kiſten, *Vaa* by hen genaemt; houte en hoorne lepelen, en andere huis-raet. In het huis-timmeren munten de *Zafferamini*, *Rohandrians*, *Anakandrians* uit, en gebruiken tot hun gereetſchap ſchaef, ſteekbeitels, ry en diergelijke.

Viſſchen. Het viſſchen wort gedaen met netten, in vorm van ſchepnetten, met korven in vorm van fuiken, angels en aſagaien, met harpoenen aen het einde, in de Meiren, revieren, zee en aen ſtrant. Die in zee viſſchen, ſteken met kleine kanoos in zee, zoo verre men afzien kan, en vangen daer met de voorzeide korven meenighte van kleine viſſchen, die hen tot aes dienen om grote te vangen. Wel eer plaghten onder dit eilant ook walviſſen gevangen te worden, doch hebben nu de ſtoutheit niet om zulx te beſtaen. Wanneer zy een grote meenighte gevangen hebben, gaen zy die op d'eene of op d'andere plaetſe tegen rijs, wortelen Ignames, katoen en andere lijf-behoeften verruilen, of liever drogen, en kokenze op een houte rooſter, met vuur daer onder, om te bewaren.

Touſlaen. De tou-ſlagers maken touwen van allerlei dikte en lengte; zommigen tot hondert en dertigh vadem, desgelijx klein tou-werk om hun korven te binden, en netten; te weten, van velerlei ſchorzen van bomen, doch is d'een beter dan d'ander, als onder anderen de ſchors *Aui Au* en *Fautatsranou*.

Spinnen en weven. De vrouwen ſpinnen en weven velerlei kleden en ſtoffen van vlaſch, of draden, getrokken uit ſchorſen van bomen; met welken arbeit het manvolk zich niet magh bemoeien; aengezien dat hantwerk by hen een vrouwen werk is; dies een man voor oneerlijk zoude gehouden worden, die zich daer mee wilde bemoeien.

Lantbo[u]. De lant-bou geſchiet by deze volken op een andere wijze, dan in Europe, en met minder moeite: want zy dienen zich niet van ploegh of oſſen, om het lant om te ploegen; maer ſlechts van een bijl, om grote bomen om verre te houwen, van een houmes, om de takken af te kappen, en van zeker ander gereetſchap, *Fangali* genaemt, om alleenlijk d'aerde van wortelen en onkruit t'ontbloten, en om te werpen. Daerna worden de gedrooghde bomen, heeſters en takken, wanneer'er een ſterke wint wait, te vuure gezet en tot aſſche verbrant, om in dezelve, na dat zy wel doorregent is, de wortelen Ignames, rijs en andere levens-middelen te planté. Alom na de zijde van't lantſchap *Manghabei*, wort de rijs geplant graen by graen, en air by air afgeſneden, gelijk reeds te voore gezeit is; maer wort ontrent het lantſchap van *Anoſſi* op een andere wijze geplant; te weten d'aerde met de voeten der oſſen bearbeit, of beploeght, om het gras en onkruit om te werpen, daer in dan, zoo dra het verrot is, de rijs gezaeit wort, welke wonder weligh voortkomt. Deze rijs-velden zijn moerige landen of moeraſſchen, *Horraks* in de lant tale genaemt, daer d'oſſen, in het arbeiden, tot den buik toe inzakken.

Ieder *Horrak*, dat's rijs-akker of rijs-moeraſch, heeft een byzonderen Heer, waer over bywijlen onder hen grote krakelen ontſtaen; desgelijx over de goede landen, daer de wortelen Ignames op geplant worden. Arme Negers bebouwen en beplanten de zijden der bergen, daer zy het quaet genoech hebben, hunne gewaſſen tegen de wilde verkens te verdedigen, en, om zulx te beletten, nacht en dach wacht daer by houden. Zy maken ook jacht op de wilde zwijnen met kleine honden, en werpen dezelve, gevat by de honden, met Aſagayen doot, die zy dan op ſtukken ſnijden, en den honden t'eten geven. Want de jacht of wilt-vangſt wort by hen niet gedaen om vermaek of pleizier; maer ſlechts tot beſcherming van hun gewaſſe, en uitroing van't wilt gedierte, inzonderheit wilde zwijnen, die d'Ignames

gnames

hnames, en rijsgewassen op eeten en vernielen. Doch geen andere dan *Ontsoa* of slaven bemoeien zich met dien arbeit, maer gene voorname luiden; als te gering een werk. Ten zelfsten einde geschiet by hen de vogel-vangt, te weten met netten, tamme vogels, en vogel-lijm.

Spel. Twederlei spel is'er voornamelijk in 't gebruik, het een *Androuue* genaemt, en het ander *Fifangha.* Het spel *Androuue* geschiet met zekere horentjes, aen den oever der zee gevonden, die zy doen omdraeien, met dezelve een weinigh van verre tegen elkandre te laten stoten. Al het man-volk, zoo klein als groot is zeer verzot op dit spel, en geschiet dikwils een eenigh om een helen os.

Het spel *Fifangha*, dat een zeer vermakelijk spel is, doch groter schranderheit en oordeel vereischt, dan het spel *Androuue*, dat voornamelijk in hant-grepen bestaet, wort gespeelt door twee speelders, met zekere ronde vruchten, *Bassy* genaemt, ten getale van vier en zestigh, op een houte tafel, met twee en dertigh gaten, op vier ryen nevens elkandre, zestien voor den eenen, en zestien voor den anderen speelder. Dit spel heeft grote overeenkoming met het dammen en tiktakken.

[...]ngen en [...]en. De gezangen en danzen, daer al de eilanders grote genegentheit toe hebben, zijn byna in ieder lantschap verscheiden, doch alle zonder maet. Dan 't geen merkwaerdigh is, zingen gene onstichtelijke of ongebonde gezangen en deuntjes; nochte doen gene onzedige danzen; maer wel onder het danzen zeer vermakelijke lijf-gebaren en grepen. Al de gezangen bestaen of in het berispen van eenige mannen en vrouwen, of in het prijzen van andere, of in het ophalen der loffelijke daden hunner voorouderen. Onder het zingen wort'er geduurigh gedanst, of hebben een *Valihan* in de hant, het welk is zeker klein speeltuigh, met eenige snaren; of spelen op een *Voulle* of bamboes-riet met zes snaren, of op een *Herraauoou*, zeker speeltuigh, dat met een strijk-stok gestreken wort.

Die van Karkanossi doen hun danzen nu met zich om te keren, en achter elkandre te gaen, en dan weer stil te staen, en ter zijde af te wijken; 't zy op het geluit van den trommel, of op het gezang van twee of drie tegen elkandre; mede niet zonder duizenderlei lijf-gebaren te vertonen, die den vreemdeling tot schaterens toe doen lacchen. De *Herraouou*-speelder heeft gemenelijk de meeste toehoorders, die niet ophaelt dan ernstige dingen; dikwils ook oude fabelen en beuzelingen. Al het vrou-volk is zeer geneight tot zingen, en weet op ieder belacchelijke daet van eenen perzoon, aenstonts een lietje te maken.

De huizen hebben gene hoge kamers, of koren-zolders, noch kelders daer onder; maer slechts een zolder, dien zy *Varerarai* noemen, met een kleine zolder of vliering, onder dak. Het dak is schuins, gemaekt van de bladen *Rattes* genaemt, en Bamboes riet; of van groente. De wanden zijn van houte planken, van twee duim dik. De haert-stede is aen het einde des huis, groot ontrent vier voeten in 't vierkant, aengehooght met zant, daer drie stenen op leggen, om de pot op te zetten, doch zonder schoorsteen; zoo dat de rook deur het gansch huis trekt; zulx het verblijf daer niet zeer vermakelijk is, als'er vuur aenleit, dat noit gemeenelijk uitgedaen wort, hoe heet het ook is. Huizen.

De pakhuizen of lootzen, daer zy hunne rijs in bergen, staen byzonder op houte staken of pilaren, om de rotten het opklimmen te beletten.

De volken *Roandrians* zijn dikwils twee drie, ja vier jaren, met het stichten van hunne huizen bezigh, in 't gaslaen, door hunne *Squiles*, of planeetlezing, wichelarye, of van de gelukkige dagen en uuren, om op dezelve daer aen te werken, het hout te houwen, en onder dak te brengen. Wanneer het huis voltoit is, nemen zy een gelukkigen maent en dagh waer, om op denzelven, het *Missavatsi*, dat's intrede of inwijdinge te doen, 't welke met grote plechtelijkheit geschiet. Ten dien einde doet de meester of huis- Inwijding of intrede van een nieu huis.

huis-heer al zijne onderhorige luiden t'zamen roepen, en des allen zijnen bloet - vrienden en wel - bekenden verwittigden, die dan, 't zy *Roandrians*, *Anakandrians*, of *Lohavohits*, beesten tot een vereering brengen; eenigen zeven, andere vijf, sommigen drie, anderen een eenigh, na eens ieders maght en vermogen, tot zelf den minsten slaef toe, die korven van matten, schotelen, aerde potten, honigh, wijn, Bannannes vruchten, wortelen en rijs bybrengen; zoo dat op dien dagh uit alle hoeken derwaerts gebraght wort, en niemant met lege handen te voorschijn komt. Het is gebeurt voor eenige weinigh jaren, dat zeker *Dian*, of Heer, met name *Ramach*, een anderen *Dian* of Heer, *Tserong*, tot het *Missavatsi*, of d'inwijding van een nieu huis, vereerde een goude keten, waerdigh daer te lande hondert beesten, achtien korven rijs, met zoo veel korven Ignames; zoo deden ook al d'andere *Roandrians* en *Anakandrians*, ieder na gelang van zijnen middelen; zulx deze *Dian Tserong* de waerde van duizent beesten genoot. Na dat al de geschenken gekomen, en by een gebraght waeren, verscheen ten vergaderdaghe *Dian Tserong*, des avonts op zijn *Angarata*, overdekt met een zijde kleet, en goude *Meniljes* en andere kostelijke waré, met een hou-mesch op zijne zijde. Twintigh *Ondzatsi*, te weten visschers, braghten in zijn huis vier en twintigh ledige korven, die van vrouwen gevolght wierden, met houte gereetschappen om kleden te maken: daerna quamen negen *Roandrians*, ieder met drie zuiker-rietten dragen, en acht *Ondzatsi*, ieder met een wasch-toorts. Voorts deden al de voornaemste *Roandrians*, driewerf een keer rontom 't huis. Getreden ten huize in, maekten zy alle gelijker stemme een groot geschal, met luits-keels te roepen, *hà*; voorts met de voeten tegen de aerde te stoten, en op te drubbelen, noch al onder het geduurigh roepen van *hik, hac, ha*. Waer op al d'omstaenders luitruchtigh riepen, *dria, dria, dria, Roandria takalounaho, falissanaho*, dat is, Heere, wy wenschen u geluk en voorspoet:

waer

waer op *Dian Tſerong* antwoorde: *Vellom coüa Anareo*: dat is, het zelfſte wenſch ik u toe; met eenige meer andere woorden van gelukwenſching en welvaren, wederzijdelinx. Eindelijk verdeilde *Dian Tſerong* de Zuiker-rieten onder de *Roandrians*, om t'eeten.

Des anderen daeghs-ſmorgens verſcheen een *Roandrian*, çierlijk gekleet, met eẽ riem kruisgewijze, in vorm van een ſter, op zijne borſt, en ſtak, na driewerf een keer rontom 't huis gedaen te hebben, met een groot ſlachtmeſch driemael twalef oſſen, op d'aerde geleit, en met de benen aen elkandre gebonden, den ſtrot af, plakte het bloet met de vingeren aen het voorhooft en op de borſt, en braght het aen *Dian Tſerong*, en aen d'andere *Roandrians*. Na dit gedaen te hebben, deed hy met een vuurſlagh vuur ontſteken, en het hair afzengen, en d'oſſen op ſtukken geſneden onder al d'omſtaenders verdeilen. 's Morgens begaf hy zich tot drinken van wijn, en at des avonts rijs en andere ſpijze; 't welk aldus acht dagen duurde, ſlachtende inmiddels zoo vele oſſen, zonder d'andere beeſten te rekenen, die hy onder de *Dians* of Heeren des dorps en *Lohavohits* uitdeilde; zoo dat'er over de vierhondert beeſten in deze *Miſſavatſi*, of intrede of inwijding gegeten wierden; hoewel *Tſerong* noch grote winſt deed, en d'onkoſten, die hy aen het ſtichten des huis gedaen had, rijkelijk betaelt kreegh. Dit huis was ontrent vier vadem breet, en acht of negen lang; had ſlechts eene verdieping, van een mans lengte hoogh, met muuren van planken van twee duim dik, en ſtont twee voeten en een halve van d' aerde, met zes deuren, twee voor, twee achter, en twee ter zijde, doch alle laegh, zulx zonder bukken daer niet in te komen waer. Het dak liep boven ſchuins toe, en beſtont uit de bladen *Rattes* genaemt, die dwars over malkandre leiden, te zamen gebonden met *Mahouits*, een ſchors van zekeren boom: daer beneven uit Bamboesriets, geſneden op rechte berdekens, 't welk alles zeer net gemaekt was. Deze wijze van dekken is zeer fraei, maer den brant onderwarigh. Eenige bedekken de huizen met groente en gras; andere met brede bladen, *Ravenpandre* geheten; doch is zoo duurzaem niet.

Het huis-raet beſtaet voornamelijk in matten, die zy *Sihi* noemen, en twederlei zijn; zommige root, en geel geverft, en zeer net gemaekt; andere gemein, doch mede zeer gevoeghelijk; beide gevlochten, of gemaekt van verſcheiden ſlagh van biezen. In het lantſchap van *Manghabei*, worden zeer zachte en ſterke matten gemaekt, *Sihi Hereſe* genaemt. Zy behangen in plaets van Tapijten, met deze matten de zolders en muuren der huizen, en ſlapen op dezelve; want bedden, lakens, matraſſen, noch dekens zijn by hen niet in gebruik; desgelijx gene oorkuſſen nochte peuluwen; maer nemen ſlechts een ſtuk houts onder 't hooft; doch de *Roandrians* wel een kuſſen, met katoen zaet gevult; zijnde van kints-been af gewent op hert te ſlapen. Zy hebben grote meenighte van korven, daer zy hun kleden, gordels, of *Saravohits*, katoen, koopmanſchappen, en al 't geen hen tot çieraedje ſtrekt, in opſluiten. Zy hebben kleine aerde kruiken tot hunne olien, daer zy het hair en lichaem mede ſmeren. Hun ander huis-raet, de keuken-vaten, zijn aerde-potten, genaemt *Villangues*, *Louuies*, *Faffes*, *Monhonges*, en *Sines*; houte ſchotelen en lepelen, Kalbaſſen, om water te ſcheppen, meſſen, *Antſi* genoemt, grote en kleine, beide zeer net gemaekt, na het lant is; kleine tangetjes om doornen uit de voeten, en 't hair uit te trekken; grote ſlachtmeſſen, om den beeſten den ſtrot af te ſteken, yzere vorken, om de ſpijze uit de pot te halen, rooſter van drie yzers, *Zalaza* geheten; en een mortier om rys te ſtampen, met een houte bak om de zelve te wannen. Zy hebben ook grote kruiken of potten, van over de hondert mingelen, om daer in van honigh wijn of mee te maken. Dan gebruiken gene linne tafel-lakens of zervetten of aerde, of tinne teljoren, noch tafels,

Huis-raet.

ofstoelen; maer d'aerde, met een mat overspreit, verstrekt hen een tafel en stoel; en grote bladen, *Rattes* genaemt, van twalef voeten lang en vier breet, teljoren en tafellaken: van deze bladen worden ook lepels en drink-kroezen gemaekt, en daken op de huizen, wanneerze gedrooght zijn.

Dracht. De draght des man-volks is zeker kleet, *Lamba* genaemt, dat zy om 't lijf slaen, met een *Saravorits* of onder-broek; maer die van het vrouvolk, een *Accanza*, of lange rok, zonder mouwen; hoewel die van *Manghabei* dezelve met mouwen dragen, welke tot aen d'enkelen toe komt, met een kleetje voor de schamelheit, in stede van een schorteldoek, genait aen beide einden. Beide mannen en vrouwen gaen bloots-hoofts en bloets-voets; uitgezeit die van *Manghabei*, daer de mannen een vierkante bonet of muts dragen, en de vrouwen een Kaproen, boven spits, welke half wegen het voorhooft komt, maer hangt, haer achter over den hals tot op de schouderen.

De kleden zijn van verscheiden kleure en vele namen; zommigen zijn gansch van rode zijde, *Soatsmisili* geheten; andere van katoen, *Varo* genoemt; andere van rode en andere kleurige zijde, met zuivere katoen daer onder geweven, met witte strepen; andere van schorzen van bomen; als van den schors *Fautatsranou*, *Try*, *Mouffia*, *Auo*, *Kouraue*, en van de draden van den Banannas boom. De beste en fraeiste kleden zijn de katoene kleden van *Anossi*, gemaekt door de blanke volken *Zafferamini*, die by d' inwoonders van *Vohitsbang* en andere veel ingekocht worden. De meest begeerste zijn katoene kleden, aen d' einde een voet breet, met zijde geborduurt, wit op den gront, met zwarte strepen, en zomen van zwart geverfde katoen en rode zijde: en vermogen alleen de grote *Roandrians* dezelve te dragen, doch niet dan in grote plechtelijkheit; en bewaren dezelve om de groten daer in te begraven.

De kleden van den schors *Fautatsranou*, worden gemaekt na de zijde des lantschaps van *Manatengha*, *Mang-*

Manghaſia, *Sandrauingha* en *Anoſſi*, en by de ſlechte ſlaven gedragen. De ſchors van den boom , die aen den waterkant groeit, wort eerſt tot draden van elkandre getrokken,en daerna tweemael gekookt in een zeer ſterke loge: d'afgewaſſe draden worden daerna by elkandre gebonden, zoo dik als zy den draet willen hebben, en door middel van een ſpille t' zamen gedraeit, en eindelijk daer van de kleden geweven. Dit doek, gelijk wonder wel na ons Europiſch doek, van hennip op vlaſch geweven: want die het noit gezien had, zou het voor hennippe doek of lijn-waet aen zien. Het is ſterk in 't dragen, en duurt driemael zoo lang als katoen doek. Deze ſchors is ook zeer bequaem,om zeildoek en touwerk van te maken.

De kleden van den ſchors *Try*, worden gemaekt van de vezelen of draden van zeker boomtje, dat melk geeft en veel in het lantſchap van van *Ampatre* groeit: zijn zeer zacht; maer onſterker dan de katoene kleden. De kleden *Afoutche* worden gemeenelijk in het lantſchap van *Matatane* gemaekt van den ſchors van zekeren boom, *Auo* genaemt, daer ook papier van gemaekt wort: zijn zeer zacht in 't dragen; maer onſterk. De kleden van *Mouffia* worden gemaekt in *Ghallemboullou*, *Manghabei* en ontrent de Baye van *Antongil*, van de ſchors of vlies van tengere bladen, die ſchieten uit het hert van den boom *Mouffia*, die alleen beſtaet in grote ſtekende bladen van twalef en vijftien voeten lang. Daer groeit een vrucht aen,gelijk een pijn-appel, daer de Franſen kleine peren van maken, om ſnuif-tabak in te doen. De kleden van de draden van den Banannas-boom, die veel in het lantſchap van *Eringdranou* gemaekt worden, zijn zeer licht en fijn , en ſtaen zoo ſchoon als zijde kleden. Al deze kleden worden op een zelve wijze geweven,gelijk 't lijnwaet hier te lande.

aedje. Al de çieraedjen, *Firauach* in de lant-tale genoemt, daer mede deze eilanders hun lichaem optoien, beſtaen voornamelijk in verſcheiderlei ketenen, die zy aen den hals, arm en benen dragen; in goude ooringen, brazeletten of ringen, en in andere kleine ſnuizeryen, hun voornaemſte rijkdom. *Saraues*, zijn ketenen, gemaekt van glaze kralen, fijne peerlen, kralen , pijpjes van gout, kralen van rots-kriſtal , Agathen , Kornalijns, en Sardoins, twee en vier dik om den hals geſlagen. Andere, *Salantes* geheten, beſtaen uit greinen of ſtukjes van kralen, Agaten en rots kriſtal. Andere, *Endach* genaemt, worden ſlechts van allerleikleurige kleine ronde glaze kralen gemaekt, en vier, zes acht en twalef ſnoer dik om den hals gedragen. Zy dragen ook goude oorringen, inzonderheit de *Zafferamini*, of blanken des lantſchaps van *Matatane*, en hebben d'ooren met gaten doorboort,zo wijt als een duim dik; andere,als in't lantſchap van *Eringdranou*, hebben gaten in d' ooren, daer een hennen ey in kan leggen , doch dragen deze ſlechts oor-ringen van hout en hoorn. De goude oor-ringen zijn twederlei, eenige geheel en al van gout, die zy *Soamitoulie* noemen; en andere plakkingen of pleiſteringẽ zekere van gout, gedaen op een ſtuk van een Ooſt-indiſche ſlekken-hoorn; 't welk zeer wel gewrocht is; verſta na het lant: want ſchoon de goutſmitten daer geen borax hebben; zoo weten zy echter,door middel van zekere kleine rode boontjes, *Voamene* in de lant-tale, en in Indien *Kondure* geheten, die zy in plaets van Borax gebruiken, zeer gevoeghelijk en kunſtigh kleine greinen gouts te zamen nevens elkandre te zouderen. Zy hebben ook zeker pleiſteringen of plakkingen van gout, die zy om den hals dragen, en *Verenhere* noemen, op een zelve wijze gemaekt, gelijk d'oorringen. Dragen ook *Meniljes* van gout,zilver en geel koper aen den arm, en goude, zilvere en kopere ringen aen de vingers; desgelijx brazeletten of *Matahots an pautan* aen de dyen, armen en benen, van een zelve ſtoffe als de hals-ketenen.

De groten des eilants, de *Zafferamini*, en de voornaemſte *Anakandrians*, mogen gout tot çieraet dragen;

gen; maer niet de zwarten, uitgezondert de *Voadziri*, en *Lohavohits*, welken, desgelijx hunnen vrouwen en kinderen, geoorloft is goude oor-ringetjes te dragen, en eenige greinen of ſtukjes gout, dan mogen deze gene goude *Meniljes* dragen; maer wel van zilver of koper.

Echt. Ieder vermagh zoo vele vrouwen te houden, als hy voeden kan, dat zy *Manpirate* noemen, dat zoo veel gezeit is als vyanden maken: want de vrouwen van eenen man alleen, haten elkandre als doot-vyanden, en noemen elkandre met het woort *Mirafe*, dat's vyanden, zonder elkandre daer over te honen of verongelijken.

De vrouwen zijn niet min genegen tot byſlapen, dan de mannen, en laten noit eenige gelegentheit voorby gaen, om indien oegſt t'arbeiden, hebbende altijts, buiten haeren man, een of twee vrienden, met wien zy haere luſten plegen: is 't zake, dat de man haer te veel plaeght, zy ſcheiden zeer licht van hem, en gaen haer vermaken met den geen, die haer beſt aenſtaet.

Ongehuuwde dochters, geven haere eerbaerheit ten beſte, aen allen die by haer komen, indienze ſlechts gelt geven; maer zoo iemant in gebreken blijft van te betalen, dien honen zy, met zijn kleet hem af te nemen, zonder dat hy zich daer tegen derft te were ſtellen, maer zoekt aenſtonts haer, die betaling eiſcht, te vrede te ſtellen, uit vreze van geſchantvlekt te worden: maer ſlaven, die geen gelt hebben, boeten hunne geile luſten met beeſten, zonder daer over geſtraft of beriſpt te worden; gelijk kleine jongens met kalveren en geiten; zelfs in tegenwoordigheit van de ouders; doch is de ſodomie by hen niet gebruikelijk nochte bekent. Hoererye, tuſſchen ongehuuwde perſonen, wort by hen voor gene zonde tegens Godt of de menſchen gehouden. Ja, geen dochter zoud haer willen aen eenen vryen knecht verloven, dien zy niet dikwils, en langen tijdt te voore beproeft hadde. Onder getrouden, wort de echtbreuk alleenlijk voor een dieverye en ongelijk tegen de menſchen geacht, daer voor de boete betaelt wort, als voor een begane dieverye, doch is geenzins een ſchandelijke boete. Jonge knechtjes en meisjes plegen hun welluſten met elkandre, in tegenwoordigheit van de ouders, die roem daer op dragen, en zelfs de kinderen daer toe aen porren.

Zy ſchamen zich evenwel over eenige dingen: want 't jaegt hen een grote ſchaemte aen, van hunne dochters of vrouwen, tot geile onkuisheit te zeer genegen, te horen praten, of hen eenigh quaet te verwijten, dat zy gedaen hebben; desgelijx dunkt hen tot oneer te ſtrekken, hen te vragen hoe veel vrouwen zy hebben, en of zy ſchoon of lelijk zijn.

Men heeft'er zeekere verwijfde of machteloze mannen, die zy *Tſekats* noemen, die knechtjes zoeken, en zich gelaten daer op verheft te zijn, onder een vrouwen gelaet; want zy kleden zich als een vrouws-perzoon, en laten haer ook met een vrouwen naem noemen, en geven den knechtjes geſchenken om by hen te ſlapen: waer door zy meinen Godt eenen dienſt te doen: want deze luiden haten het vrou-volk, en willen daer niet by verkeren, aengezien zy van jongs af beloften gedaen hebben, noit eenigh vrous-perzoon te zullen bekennen.

De zwarten bedrijven gene plechtigheit in het trouwen; maer wel de blanken of *Zafferamini* ten dage, als zy hunne voornaemſte vrouwe trouwen; welke plechtigheit by hen *Mirachebai* genaemt wort.

d'Uitvaerten, of begraeffeniſſen hunner doden geſchieden in dezer wijze. De naeſte vrienden des overleden waſſen het lijk wel ſchoon af, en vercieren dat met goude *Menilles*, oorringen, en ketenen, geſtoffeert met krael en andere cieraedjen, en begraven 't in twee of drie van de fijnſte kleden; maer dragen het, in een grote mat bewonden, na het graf. Luiden van ſtaet wort het hair afgeſchoren, en vrouwen een muts opgezet: dan eer zulx geſchiet, komen al de magen, vrienden, en ſlaven des overleden in het ſterf-huis huilen, Uitvaerten. rontom

rontom het lijk, aen wiens voeten nacht en dagh een kaerſſe ſtaet te branden. Midlerwijle ſlaen de tamboeren op den trommel, en veel vrouwen en dochters danzen op het geluit des trommels een zedigen dans, welke, na een keer gedaen te hebben, in 't ſterf-huis gaen huilen, en begeven haer daerna weer tot 't danſen, doende de mannen hier en tuſſchen by beurte oeffening met de wapenen. Aldus wort by hen de dagh over gebracht. Die in het ſterf-huis huilen, halen de lof des overleden op, met betuiginge, hoe wee hen zijn verlies doet, en ſpreken tegen hem als of hy noch leefde, met hem d'oorzaek te vragen, waerom hy zich heeft laten ſterven, (evenceens of het ſterven in zijn macht ſtont) of hy mangel van eenige dingen, en of hy geen gout, zilver, yzer, beeſten, gewaſſen, ſlaven, koopmanſchappen na zijn wenſch had? Eindelijk, het lijk tot aen den avont beweent te hebben, worden'er oſſen geſlacht, en de gekookte of gebraede onder de ganſche vergadering verdeilt.

Des anderen daeghs morgens, wort het lijk geleit in een ſterke doot-kiſt, gemaekt in vorm van een koffer, van twee uitgeholde ſtammen, dicht op elkandre gevoeght, en daerin na het kerk-hof, *Amounouque* by hen geheten, gedragen, daer zy het onder een kunſtigh getimmert huis zes voeten in d'aerde zetten, met een rijs-korf, tabaks-doos, aerde ſchotel, een kleine konfoor, om reuk werk te branden, een kleet, en een gordel, by het lijk, in 't zelfſte huis; dat alsdan toegeſloten, en daer voor een grote ſteen van twalef of vijftien voeten hoogh geplant wort. Dan worden'er vele beeſten geoffert, daer van zy een gedeelte voor den dode, duivel en Gode laten: het maeghſchap, na verloop van acht of vijftien dagen, zent door de ſlaven ſpijze aen den dode, en doet hem groeten, niet anders als of hy noch leefde. Men ſtelt ook rontom het graf op ſtaken de hoofden der opgeofferde beeſten, en komen de kinderen aldaer van tijt tot tijt een os opofferen, en raet vragen aen den doden, over 't geen daer zy om verlegen zijn, met deze woorden:

den: *Ghy, die nu by Godt zijt, geef ons raet, tot deze of gene zaken*; die zy dan mogen noemen. Indien zy ziek wordē, en in een krankzinnigheit ſlaen, dan zenden aenſtonts de naeſte vrienden des kranken een *Ombyaſſe* of Prieſter, om den geeſt op het kerk-hof te zoeken, die 's nachts derwaerts gaet, en een kuil in het lijk-huis maekt, en de ziele van den vader des kranken roept, hem vragende om den geeſt voor zijnen zoon of dochter, dien hy of zy niet meer heeft. Voorts hout hy een muts recht over de kuil, en ſluit aenſtonts de muts dicht toe, en loopt regel-recht na het huis des kranken, zeggende, dat hy den geeſt hout, en komt gezwint de muts op het hooft des kranken zetten, die zot genoech is, om daer na te zeggen, dat hy zich wel bevoelt, en zijnen geeſt weer gekregen heeft, dien hy in zijne ziekte verloren had, bevelende een vereeringe aen den *Ombyaſſe* te geven. Wanneer een perzoon van aenziene verre van zijn lant komt te ſterven, dan houwen zy hem 't hooft af, om na zijn vaderlant te brengen, en begraven den romp, daer hy geſtorven is. Is hy in den oorlogh geſneuvelt, dan wort hy ter plaetſe begraven, daer hy gebleven is, doch graven den zelven in tijt van vrede weer op, en leggen hem in het lijk-huis by zijne vorouderen.

Eedt. De plechtighſte en hooghſte eeden die zy doen, worden by de zielen hunner voor-ouderen gezworen.

Gruweldaet in het neerleggen der kinderen. Onder alle waen-geloven, die onder d' allerwiltſte menſchen gepleeght worden, is die gene een der allerſnoodſte en gruwelijkſte, waer door de volken van Madagaskar hun kinderen wredelijk verwerpen, of neerleggen en verdoen. Deze gruweldaet wort by hen op velerlei wijze gepleeght; zoo datmen zich op generlei wijze heeft te verwonderen, waerom dit eilant, het grootſte en vruchtrijkſte van alle eilanden der werelt, zoo heel volkrijk niet is; aengezien van 's moeders buik of geboorte af, deze onnozele wighten gedoemt worden het licht des daeghs te verliezen, eer zy dat oit gezien of gekent hebben, latende zich alzoo ſlingeren van de zotte inbeeldingen en waen-geloven hunner *Ombyaſſen* of prieſters, die den vaders raden, hun kinderen te verlaten, en door een ongelukkigen ſlaef te doen wegh dragen, verre van het dorp, onder doorn-heggen en ruighten; of in het boſch, ter genade van weer en wint, honden, wilde-verkens en andere verſcheurende beeſten, daer zy eindelijk, na veel gehuils en gekerms, van honger en dorſt verſmachten, of wredelijk van wilde beeſten verſcheurt worden.

Waer om nu d' ouders hun jong geboorne kinderen aldus neerleggen of weghdoen is, dat dezelve op een ongelukkigen dagh, of in een ongelukkige maent, of zelf in een ongelukkige uur, gelijk zy geloven, geboren worden, en des te meer, wanneer *d' Ombias* ziet, dat de geſtalte van des kints planeet hem niet aen ſtaet: zeit dan, dat het kint een moordenaer van zijnen vader en moeder zal zijn, al zijn leven ongelukkigh, en genegen tot allerlei quaet te doen, en deswegen dit kint moet wegh gedaen worden, al ſchoon het op een goeden dagh, of in een goede uure gebooren was.

De quade maenden zijn voornamelijk de Gras-maent, die zy *Saffard* noemen, en de vaſten maent, genoemt *Ramahara*, en in alle maenden d'achſte dagh der maent, die zy *Aſſaronton* heten, en het laetſte vierendeel maents, genaemt *Alakoſſy*: desgelijks van alle weken, zijn de woensdagh en vrydagh quade dagen, en van d'uuren, dat door een quaden *Vitang*, dat is een teken van een quaden dwael-ſter, beſtiert wort: zoo dat deze volken byna het halve jaer voor quade dagen rekenen. Men heeft 'er eenige menſchelijker luiden, die een weinigh meer medogenheit over hun kinderen hebben, en, na dat zy dezelve weg gedaen hebben, laſt geven aen hun ſlaven, of aen een hunner magen, te gaen aenſtonts het kint op nemen en zuigen; doch houden dat niet meer voor hun kint, maer eigenen dat den opnemer toe. Anderen

ren houden zich vernoeght met *Falis* over de gezeide kinderen te doen, te weten, zy offeren beesten en hanen, en sluitenze een halven dagh in een hoenderhok, om hen, zoo zy zeggen, van de quaetaerdigheit des gesternte, dat over hen heerscht, te beroven, anders, zoo men hen liet leven, of deze plechtigheit niet deed, zouden ten zekeren daghe vadermoorders ofrovers zijn, en geneigt tot allerlei quaetdoen; zoo dat zy oordelen beter te zijn de kinderen in hun geboorte te smoren, dan te laten leven, met een vast betrouwen, dat zy, zoo doende, even zoo veel winnen, als ofze een scorpioen, of een gevaerlijk beest quamen te doden.

Zoo ook een arme ongetroude slavin van een kint gelegen heeft, en van haer meester verstoten wort, dezelve zal haer niet ontzien haer kint in de reviere te verdrenken, of levendigh in d'aerde te begraven, of te wurgen, om zich daer van t'ontlasten, en de moeite van op te voeden t'ontgaen. Indien een vrouwe in haere zwangerheit, en in 't baren zeer ziekelijk is, gemeenlijk wort het kint de schult gegeven, waer over de vrouw beveelt, dat te wurgen, of levendigh onder de aerde te begraven, met bybrengen, t'haeren verschoning, dat haer kint quaetaerdigh moet zijn, en nootwendigh veroorzaekt hebben, dat zy zoo ziek geweest zy.

Indien een dochter van een *Roandrian*, met een neger, eer zy getrout is, te doen heeft gehad, (gelijk zy alle doen, geen uitgezondert,) dan verdoet zy, zwanger zijnde, de vrucht in haer lichaem, of, daer van gelegen, doet haer kint ombrengen; of zoo het kint zwart is, gelijk de vader, die dat gemaekt heeft, of dat het gekrult hair heeft, het wort aenstonts ter doot gedoemt; of indien de zwangere vrouw, bevreest is voor al te grote borsten, en by haeren lief daer over moghte gehaet worden, zy verdoemt de vrucht in haer lichaem, of doet het geboren kint aenstonts sterven, willende de moeite niet nemen om dat op te voeden.

Daer zijn echter eenigen, hoewel weinigh, die zulx niet doen, maer geven het kint heimelijk verre van daer op te voeden, aen een van haer eige Negerinnen: weinige evenwel ontspringen den dans. Deze vervloekte en dwaze gewoonte wort in het lant van *Manghabei*, desgelijx op het geheel eilant gepleeght, en een andere niet min erger, welke is, dat zoo een vrouw in 't baren sterft, het kint levendigh met de moeder begraven wort, zeggende beter te zijn, dat het kint sterft; aengezien het geen moeder meer heeft, die het kan opvoeden en groot maken, als te leven.

d'Inwoonders, beide blanken en zwarten, onderhouden een zonderlinge, en quade gewoonte van eeten, hoewel hun eetwaren zeer net en frai worden toebereit. *Maniere van eeten.*

De volken *Roandrians* eeten, met de *Rohandrians*; de *Lohavohits*, met de *Lohavohits*; de *Ontsoas*, met hun eigen volk, en de slaven met d'overigen, die noit met hun meesters eeten. De *Roandrians* eeten noit met de *Anakandrians*; desgelijx zal geen *Roandriansche* vrouwe, getrout aen eenen *Anakandrian*, gedogen, dat haere man met haer eet. Maer in het lant van *Manghabei*, is een andere gewoonte; want daer eeten de slaven met de meesters, en de meesters met de slaven.

De voornaemste *Roandrians* en *Anakandrians*, mogen in het lant van *Anossi*, en in andere plaetsen, die geen *Zafferamini* zijn, alleenlijk de groten de beesten de strot af-steken. Zy doen hunne maeltijden gewoonelijk 's morgens en zavonts; maer zoo niet de *Zafferamini*, die dikwils vijf en zes kleine maeltijden 's daeghs doen.

De gewoonlijke spijze is rijs, bonen, *Voanzonrouk*, of klene erweten, *Voenzou* genoemt, of *Mimes*, anders *Voamitsa-ofekque* geheten: Ignames, van velerlei slagh; kool, die zy *Sonzes* en *Varuattes* noemen, ossen, schapen, bokken, hoenders, kapoenen, kalkoenen, die zy *Akanga* noemen, entvogels, kleine yere verkens, doch noit verkens, ten zy jagers, die met hun heel huis-gezin *Spyze.*

 daer

daer van eeten. Velerhande zee en riviervisch; *Menachil*, of oli van *Sesamos*, en oli van *Ouinau*; verscheide vruchten, als *Vontaka*, *Lamonttes*, *Voarats*, *Voanattes*, *Lotffes*, *Sakol*, de vruchten *Sakre*, *Ko*, Zuiker-riet en Bananassen. Zy leven ook in hongers-noot by zekere wortelen, die in het water en in de bossen groeien, als de wortels *Ouuirandre*, *Oumenpasso*, en *Ouuirouzes*, zeer aengenaem om t'eeten. In het lant van *Karkanossi* eeten d' inwoonders veel zuikerriet, hoewel zy dat in geen grooten overvloet hebben; maer wonder overvloedigh zou wassen, indienze naerstigh in het aenqueken waeren. Zy doen over de spijze gemeenlijk tot een saus Gember en Knoop-looksbladen; gebruiken ook witte peper, hoewelze die in den beginne voor vergif aenzagen. Hun gewoonlijke drank is warm water, of zop van hun spijze, wanneer zy daer van eeten. Zy maken wijn van honigh, daer van zy de volheit in *Karkanossi* hebben; maer drinken dien niet, dan in hun *Missavatsi* en kerkelijke plechtigheden. Na de zijde van het lant van *Matatane*, na 't Noorden, wort zeer treffelijk wijn van zuiker gemaekt, doch is zoo aengenaem van smaek niet, als de honigh-wijn of mede. Andere maken een drank of wijn van zuiker en honigh onder malkandre.

Tale. Daer wort maer eenerlei tale op het gansch eilant gesproken, doch is zeer verscheiden in de woort-klanken en uitspraek, na de verscheidenheit der lantschappen; gemerkt eenigen de zelve kort, en andere lang uitspreken; gelijk de volken des lantschaps van *Mahafalle*, al de woorden dezer tale lang uit spreken; maer andere zeer kort; en hebben evenwel alle een en dezelve tale.

Deze tale heeft veel gemeenschap met d'Oostersche tale, inzonderheit met d'Arabische, en grote over-eenkoming met de Grieksche, zoo wel in de maniere van spreken, als in het zamenvoegen van namen en werkwoorden. Ieder ding wort genoemt met de werking en maniere, die gedaen wort, als een gebroken boom, of hout, wort *Hazonfoulac* genoemt; een gebroken kleet, *Sichinrota*; een gebroken pot *Vilangha Vakqui*; een gebroken draet, *Foulemaitou*, en zoo ook veel andere dingen; die de rijkheit der tale te kennen geven.

In de manieren van spreken bespeurtmen ook verandering van eenige mede-klink-letteren. De Uwe verandert by de Madagaskers in een Be, wanneer het voorgaend woort eindight in een mede-klink-letter, als, om een voorbeelt te geven, *Vohits* betekent een bergh; maer om te zeggen *Ambohits*, dat in den bergh betekent, moet men de V. in Be veranderen; Ef verandert in Pe: *Fasso* betekent zant of strant, maer wanneer het woort *an* daer voorkomt, moetmen *anpasso* zeggen, dat aen of op strant betekent; desgelijx in veel andere. Het gebedt, onze Vader, luidt aldus: *Amproy Antsica izau hanoutang andanghitsi*; *angharanau hofissahots*, *Vahouachanau hoaui aminay*, *fiteiannau hoefaizangh an tane toua andanghitsi*; *mahoumehanau anrou aniou abinaihane antsica*, *amanhanau mangbafaca*, *hanay ota antsica*; *Tona-zahai manghafaca hota anreo mauouany*, *amanhanau aca Mahatet seanay abin fiuet seuetse ratsi*, *feha hanau Metezaha hanay tabin haratsiian abi Amin.*

De letteren, daer zich *d' Ombiassen* of priesters van dienen, zijn een en dezelve met d'Arabische, en acht en twintigh in getale, die van de rechte na de linke zijde geschreven worden; hoewel d' uitspraek van zommigen verscheiden met die van d' Arabische tale is. Deze letteren zijn sedert twee hondert jaren herwaert, by deze volken door zekere Arabers ingevoert, die gezonden wierden op dit eilant, door den *Kalif* van Mecha, en met hun berken aen *Matatane* landen, daer zy ingeboorne vrouwen trouwden, en eenen iegelijk, die wilde, in d' Arabische tale, en *Alkoran* onderwezen, gelijk zy noch heden doen.

Het papier, daer zy op schrijven, is *Papier.* geel, en wort gemaekt van de mid-

delste

delfte schors van zekeren boom, dien zy *Auo* noemen, welke zeer zacht is; daer ook de volken van *Matatane* kleden van maken, die zoo zacht als zijde zijn. Dit papier wort gemaekt byna op een zelve wijze, gelijk ons Europisch papier, uitgezeit, dat het zelfste gereetschap daer toe niet gebruikt, nochte zulk een grote toebereiding daer aen gedaen wort. Te weten, de schorze wort twee dagen lang gekookt in een grote ketel, met zeer sterke loge van de asche des booms, en daer na, door het koken week en bros geworden, in klaer water afgewossen, en dan in een houten mortier tot pap gestampt: deze pap wort op een ben of matje, gemaekt van zekere klene en dunne rietjes, nevens elkandre gevoeght, geschept en te verzijgen geleit, en daer na op een blat van *Balisier*, met een weinigh oli van Menachil bestreken, in de zon te drogen geleit, en aenstonts, zoo dra een blat droogh is, door dik affiedsel van rijs gehaelt, om het doorvloeien voor te komen. Alsdan wort het weer te drogen geleit, en glat en effen gewreven.

Hun ink wort gemaekt van het affiedsel des houts, *Arandranto* genoemt, daer de groten hun huizen van stichten, en de gom *Karabe* van komt, welk affiedsel zoo lang te drogen wort geleit, tot dat het dun daer uit getrokken is, en dikte aengenomen heeft. Deze ink is zeer goet, maer zoo zwart niet als d'onze; dan wort, door het insmijten van een weinigh Koper-root, zeer goet en zwart. Zy heeft geen gom van node; maer is gommigh genoech van het hout, daer zy van gekookt wort, dat veel gom by zich heeft. De droge ink wort met een weinigh water op gekookt, en is weer zo goet als te voore.

Hun schrijf-pennen worden gemaekt van de Bamboes-rieten, die zy *Voulou* noemen, daer zy een stuk af-snijden van een hant lang, en zoo breet als een schacht, die zy aen het einde snijden en splijten, gelijk wy onze pennen, en dan daer mede schrijven.

De lantzaten of ingeboorne volken van Madagaskar tellen of rekenen gelijk de volken van Europe, van van een tot tien, en na tien voegen zy het getal van een en d'andere volgende getallen daer by, tot twintigh, en zoo voorts in de volgende wijze: *Issa* of *iriache* is een; *roe* twee, *telou* drie, *effats* vier, *luui* vijf, *enem* zes, *fitou* zeven, *valou* acht, *siui* negen; *foulo* tien, *Irac foulo ambi* of *Iraiche amanifoulo*, elf, *Roe foulo pambi* twalef, *Roepoulo* twintigh, *Telou ambi* dertig; *Effats poulo* veertigh, *Zatou* hondert, *Armou* duizent, *Alen* hondert duizent. Daer zijn'er die geschreven hebben, dat zy niet verder dan tot tien weten te tellen, 't geen valsch is. Wel is waer, dat de zwarten van het geberghte, of na de zijde des lands van *Machikore*, daer niet geplant noch gezait wort, niet weten te rekenen.

Zy gebruiken ook de zelve gewichten, doch geen zwaerder dan een vierendeel loots; want onçen, halve en heele ponden zijn daer niet in 't gebruik: met deze gewichten wegen zy alleenlijk gout en zilver; want andere waren worden by hen niet gewogen. Een vierendeel loots noemen zy *Sompi*; een half, *Vari*, een aes, *Sakare*; een half aes, *Nanqui*; zes grainen, *Nangue*. Gewichten.

De maten zijn verscheide, als de rijsmate, die zy *Troubahouache* noemen, (dat mudde des Konings gezeit is) *Moucha* of *Monka*, een mate van zes pont zuivere rijs; *Voule*, een mate van een half pont; *Zatou*, dat hondert gezeit is, een maet van hondert *Voules* rijs, en wort daer mede de ongebroke rijs gemeten.

De mate, daer zy kleden, koorden en andere dingen by de lengte mede meten, wort *Refe* genoemt, dat by ons eẽ vadem is; maer geen elle, noch veel min voeten hebben zy in 't gebruik.

Zy meten de landen niet by roeden, bunders of morgen; maer de moerassen of rijs-velden, *Horraks* in de lant-tale genoemt, by de meenighte der rijs, die daer op kan gezait worden.

Belangende den koop-handel, dien deze eilanders onder malkandre drijven, die bestaet slechts in mange- Koophandel.

 ling

ling of ruiling van waren tegen waren; want gelt of munte van gout of zilver is by hen niet in gebruik. Is 't zake, dat zy eenigh gemunt gout of zilver van andere vreemde volken bekomen, dat doen zy smelten, om daer van Meniljes, en armringen te maken. Dan inzonderheit dienen hen de glaze kralen en andere waren, die de Fransen hen toebrengen, in plaets van gelt, wanneer zy verre te landewaerts in trekken, om ossen, katoen, zijde kleden, yzer, asagaien, bylen, messen en andere behoeften te kopen. Die katoen van noden heeft, brengt ter plaetse, daer dat gewonnen wort, rijs of beesten; en die beesten van noden heeft, en rijs behoeftigh is, trekt met de katoẽ na de plaetsen, daer rijs en vee in overvloet valt, om tegen elkandre te verruilen. Zy doen ook mangeling van gout en zilver, tegen koper en yzer. Dan hebben tot noch toe deze volken gene groote kennis in den koophandel bekomen, dies zy de dingen, die by hen vallen, verwaerlozen op te zoeken, en de Fransen begekken, wanneer die hen zeggen van eenige dingen op te zoeken, en te koop te brengen; zoo dat tot noch toe daer te lande gene dingen of koopwaren van groot belang ontdekt zijn; daer nochtans dit eilant safiren, robijnen, smaragden, kornalijns, en andere edele gesteenten bezit, als kan blijken uit de monsters of proeven, die de Fransen daer van gedaen, en na Europe overgezonden hebben.

De begeerste koopwaren, en by d'eilanders het beste gewilt, zijn rode kralen van allerlei dikte en kleure, doch moeten alle met gaten zijn, om aen draden te kunnen rijgen; beneven dik en geel koperdraet, en verscheide andere krameryen, als gele kopere ketentjes, scheertjes, messen, bylen, hak-messen, hamers, spijkers, maelsloten, en verscheide andere snuizeryen, die met grote winsten tegen hunne inlantsche waren kunnen verhandelt worden.

Flakourt, in zijne beschrijving van Madagaskar, oordeelt dit eilant, tot voortzetting en vast-stelling van den koophandel op de kusten van Ethiopien

pien, het roo Meir, de Persiaensche Golf, en andere plaetsen in Oost-indien gelegen, van een groot belang te zijn, en grote winsten te kunnen aenbrengen, eensdeels om 't gerijf van 't hout tot den scheep-bou, (dat ook van dit eilant na al de voorzeide plaetsen zou kunnen vervoert worden, om tegen andere koopwaren te verruilen,) eensdeels om de koopwaren, die op dit eilant zelf in grote meenighte vallen, als yzer, stael, rijs, verscheide verruwen, welriekend hout, wasch, en velerlei duizenden van gommen en andere dingen. Hy voeght daer by dat dit eilant, gelijk tot een leer of trap kan dienen, om, zoo te zeggen, tot den handel en schipvaert naer Oost-indien daer by op te klimmen.

Rijkdom- Al hun rijkdommen bestaen in de voorzeide goederen, desgelijx in houmessen, messen, bylen, spitse yzere en stale spaden, kleden, ossen, veldē om Ignames te planten, en moeren tot den rijs-bou, en in meenighte van onderdanen en slaven. De *Zafferamini* zijn de rijkste van gout, dat zy zoo veel verborgen houden, als zy kunnen, en niet aen de Fransen willen doen blijken.

Het is merkwaerdigh, dat geen voornaem perzoon op het gansch eilant gevonden wort, zonder eenigh gout van zijne voorouders by zich te hebben, welk gout geenzins ons Europisch gout gelijk is, als veel bleker; en valt by na ook zoo week onder 't smelten als loot. Dit gout wort uit d'aerde in verscheide plaetsen en lantschappen gegraven: want al de groten bezitten en houden dat in grote eerbiedigheit en waerde, niet anders als eenen Godt. Men heeft gout in *Manghabei*, maer het leit op hun kerk-hoven verborgen, en derven het van daer niet te voorschijn brengen, met bybrengen zy des onwaerdigh zijn, ter oorzake van een zelfste waengeloof.

De meesten waerderen het rootste zilver hooger, dan het fijnste; maer de volken van *Anossi* weten het beste gout en zilver wel te kennen; doch de Gout-smitten zouden ons Europisch gout niet weten te verwerken, ter oorzake, zoo zy zeggen, het al te hart om te smelten is, en noemen ons gout *Voulamena Voutroua*, en hun eigen gout, *Ahetslaua*, en *Liteharongha*, of *Voulamena Madecasse*.

In het stuk van oorlog, weten deze volken van niet velt-slagen tegen elkandre te leveren, noch veel min van zekeren dagh van vechten aen den vyant te beramen of toe te staen, willende niets bestaen noch ondernemen dan onverziens, en met lagen. *Wijze van Oorlogen.* Wanneer een aenslagh op handen is, dan vergaderen zy heimelijk, en trachten hunnen vyant onverhoets te bespringen, in het krieken van den dagh, na dat het leger den gehelen nacht voort-getrokken is, ja bywijlen acht dagen te voore, door heimelijke en ongebaende wegen in het bosch. Zy bespringen het dorp van hun vyanden, met dat van alle kanten t'omcingelen, onder het maken van een yzelijk en vervaerlijk geschreeu, en slaen, daer in gekomen, al doot wat hen voorkomt, zonder de kinderen aen 's moeders borste te verschonen; die zy gelijk verwoede beesten op stukken kappen. Na dat de grootste woede wat over is, maken zy al tot slaven, die zy kunnen krijgen; doch de kinderen der groten worden gedoot, gebruikende dezen vont, om het gansch geslacht van hunnen vyant uit te roien, uit vreze dat de nakomelingen schier of morgen, indienze by den lijve gelaten wierden, zich daer over aen hen moghten wrake nemen.

In den tijdt van oorlogh, zenden zy dikwils na hunnen vyant verspieders uit, om zijnen staet te weten, en waer het voornaemste dorp en meeste vee is; want te dien tijde veranderen zy hun oude woning, en drijven het vee in het geberghte, na qualijk aenkomelijke plaetsen. Zy zenden bywijle lopers uit, twintigh dertigh en veertigh man sterk, om kleine dorpen te plonderen en het vee en volk wegh te halen, dat zy *Souuoue* noemen, en leggen de veroverde dorpen in d'assche, doch bywijle niet, uit vreze dat de inwoonders op

de vlam en rook van alle kanten zouden komen toeschieten, en hen vervolgen, en den wegh afsnijden. Deze tocht of troep wort by hen *Tafichemanthi* genoemt, dat zwart of heimelijk krijghs-heir gezeit is.

Deze lopers komen gewoonlijk, verzien met *Auli* en *Mouffanes*, dat is met toveryen en Arabische geschreven briefjes, in 's vyants lant, met vast betrouwen, dat deze briefjes hunnen vyant veel onheils zullen bescharen, den moedt ontnemen van zich te beschermen, hen door ziekte doen sterven en eindelijk de voornaemste oorzaek van verlies en neerlaegh zijn; maer aen hen in tegendeel moedt geven, en allen voorspoet aenbrengen: waer aen deze volken, zoo wel die zich daer van dienen, als tegen wien zy gebruikt worden, zoo vast geloven, dat zoo zy tien jaren daer na eenige ziekte of ongeval krijgen, zulx deze wichelarye of betoveringen van hun vyant toeschrijven.

Men heeft veel groten op dit eilant, die hunne gebuur-volken den oorlogh aendoen, niet om door hen beledight te zijn, maer alleenlijk ter oorzake van hunne vee-rijkheit, en rijkdommen, zeggende opentlijk uit, dat veerijke luiden hunne vyanden zijn.

Wapenen. De wapenen of krijghs-rusting is verscheide, na de verscheide lantschappen. In het lantschap van *Androbeizaha* dienen zy zich van een grote Asagay, voor met een breet en lang scherp yzer beslagen; en voeren daeren boven tien, twalef of vijftien kleine werp-schichten, die zy *Fitorach* noemen, gelijk een grote Asagye *Renelefo*, dat moeder Asagaye gezeit is.

In het lant van *Manghafia* gebruiken zy een rondas en grote Asagay, die zy *Koubahi* noemen, desgelijks al de volken tot aen *Manghabei*, die Asagayen hanteren zoo lang als halve pieken, en rondassen eens zoo groot en sterk, als na het zuiden. De volken van *Ampatre*, *Mahafalle*, *Machikore*, en *Androbeizaha* gebruiken een en dezelve wapenen, te weten, een rondas en een grote Asagaye, met een breet yzer, daer nevens vijf of zes andere schichten of Javeleinen, die zy *Sembelaihè* noemen. Deze en de landen van *Anachimoussi*, *Eringdranou* en *Vohits-anghombe*, leveren de best gewapenste en onverzaeghste krijghs-luiden uit.

Na de zijde van de reviere *Mananghourou*, drie mijlen beneden *Ghalemboulou*, vintmen een geslacht of stam, ontrent vier of vijf hondert koppen sterk, zeer ontzaghelijk, die met pijl en boge omgaen, werpschichten voeren, vechten, gelijk de volken van de zuit-zijde, dat is, zy werpen van verre hun schichten. Die van *Manghafia*, noortwaerts op, tot aen het einde des eilants, vechten voet by voet, alleenlijk met een Asagaye, onder beschut van een rondas, en wachten hunnen vyant met pal te staen in, waer voor de genē, die schichten werpen, bevreest zijn; want na alles verworpen te hebben, derven zy niet met den vyant hantgemeen raken, maer zoeken, van wapenen ontbloot, hun heil door de vlucheit der voeten. Die van *Manamboulle*, het strijdbaerste en onverzaeghste krijghs-volk van allen, vechten van verre, en van naby: waer onder eenige bywijle met vijf of zes *Sembelachè* of *Javeleinen* gewapent zijn, die op de rondas steken.

Onder het slaen onderhouden zy geene slachorde, noch rang, noch eenige orde; maer vechten in 't hondert henen, passende ieder wat te raken; doch maken duizenderlei sprongē en grimmassen, met lijf en gezicht, en honen hunnen vyant met schimpzangen en dreigementen, om vervaertheit aen te jagen. Wanneer zy eenen ter neer gevelt hebben, steken zy een keel op, mes een yslelijk en vervaerlijk geschreeu: en geen slaef, hoe gering hy ook zy, of steekt zijn Asagay in het lichaem des gesneuvelden.

Geduurende het verblijf der mannen ten oorlogh, tot aen hun wederkomste, houden de vrouwen en dochters niet op van nacht en dagh te danzen, en slapen nochte eten niet in haere hutten; nochte, hoe genegen zy ook tot vleeschelijke wellusten zijn, zou-

zouden ten dien tijde, om genen waerom met een anderen man te doen willen hebben: want 't is vaſt in haere gedachten geprent, dat haer man, indien zy zulx quamen te doen, in den oorlogh gedoot of gequeſt zoude worden; gelijk zy in tegendeel geloven, dat haer ſterk danzen haeren mannen kracht en moedt byzet; waerover zy geduurende het oorlogh van danzen niet opgehouden, maer wort dat by haer met groten waengeloof onderhouden.

Wanneer eenigh grote zijne krachten te zwak kent, of niet gezint is den oorlogh langer te voeren, dan zent hy eenigen van de zijnen na den vyant, met eenige geſchenken en verzoek van vrede, en een beſtemden dagh, om met elkandere in geſprek te treden; of d' ander zent mede eenen van zijne zijde met geſchenken, om hem zijn meenigh bekent te maken. Na dat de dagh beſtemt is, ontmoeten zy elkandre aen den oever van eene reviere, ieder met al zijn volk en krijghs-knechten by zich, gelijk als ſlagh-veerdigh ſtaende: ſlachten ieder eenen ſtier, en zenden elkandren een ſtuk levers toe, dat zy eeten; in het byzijn van d' afgezondene van beide partyen; met het doen van zware aentuigingen, en hoge eeden, en te zeggen, dat zoo hun voornemen is, langer t' oorlogen, elkandren het vee t' ontroven, hun volk op den vleeſch-bank te helpen, hun woort geen geſtant te doen, toveryen en vergiftingen in hun lant te doen brengen, zoo geve dat de lever, die zy beide tegenwoordigh eeten, moge hen doen berſten: dat God de hant van hen aftrekke; dat zy door hun vyanden tot niet mogen raken, en hun geſlachten in hen komen t' eindigen. Maer zoo het een ander is, die geen maght heeft langer den oorlogh tegen zijnen vyant uit te ſtaen, en dat hy vrede verzoekt, dan moet hy zich onder hem buigen, en gaet, na d'afzending van eenen van zijn volk aen den ander, om verzoek van veilige hoede, in perzoon zelf derwaerts: alsdan geeft d' overwinnaer den overwonneling lever t'eten, tot verbintenis van hem getrou te blyven; waer mede zy aldus beide in ruſt en ten einde van oorlogh raken; daer nochtans dikwils deze eeden ſlechts gemaekt worden, om des te beter elkandre daerna te bedriegen; weshalve zy altijts, niet tegenſtaende hun eeden, op hun hoede zijn.

Zy hebben eenige ruige kennis van den loop des hemels, en den dierenriem mede in twalef tekenen afgedeelt, die by d'*Ombiaſſen* of prieſters *Vintangs* genaemt worden, als daer zijn: *Sterre-kunde.*

In de Lente.

Alimiza,	by ons	de Schael.
Alikarobo,		de Scorpioen.
Alakoſſi,		de Sagitari.

In den Zomer.

Alizadi,	by ons	de Steen-bok.
Adalou,		de Water-man.
Alohotſi,		de Viſſchen.

In Herfſt.

Alahemali,	by ons	de Ram.
Azorou,		de Stier.
Alizozo,		de Tweelingen.

De Winter.

A*ſarata*,	by ons	de Kreeft.
A*laaſade*,		de Leeu.
A*ſomboulo*,		de Maeght.

Het jaer is by hen mede in twalef maenden verdeilt, als daer zijn.

Vatreuate,	dat 's	Lente-maent.
Saffard,		Gras-maent.
Atſiſi of *à Soutri*,		Bloei-maent.
Valascira,		Zomer-maent.
Foſſa,		Hoi-maent.
Maka,		Oogſt-maent.
Hiabia,		Herfſt-maent.
Sakamaſſeh,		Wijn-maent.
Sakave,		Slacht-maent.
Voulanbitou,		Winter-maent.
Aſarmanghits,		Lou-maent.
Aſarabè,		Sprokkel-maent

Het nieu jaer begint by hen met de nieuwe maen, in Lente-maent; doch hebben gene vaſte tijt-rekening; maer rekenen hunne jaren by de dagen der weken, beginnende met den vrydagh, het beſnijdenis-jaer.

Al de Godsdienſt der inwoonders, beide van blanken en zwarten, beſtaet in groten waen-gelooof, zonder het gebruik van kerken of gebeden; doch houden de beſnijdenis. *Gods-dienſt.*

Zy weten en geloven wel dat'er

een Godt is, die hemel en aerde, ten getale ieder van zeven, en alle schepselen en ontelbare Engelen geschapen heeft: dan eeren nochte dienen hem niet, leven na de wet der nature, zonder hem te vrezē, maer doen evenwel belijdenis van hunne zonden, en ganschen levens bedrijf, inzonderheit stok oude mannen, wanneer zy op hun sterven leggen. Geloven desgelijx dat'er een duivel zy, dien zy grotelix vrezen en *Taiwaddey* noemen, die groten aenhang heeft, en hen geweldigh plaeght, inzonderheit de mannen: dat Godt alles goets, en geen quaet doet: dat hy den menschen en allen schepselen, zoo wel bezielde als onbezielde, het leven geeft, en weer, na zijn welgevallen, daer van berooft: dat de duivel d'aenrechter van al het quaet en ongeval is: dat hy alle boosheden ziekten en ongelukken in de werelt zent; alle krakelen dieveryen, en moorden veroorzaekt, en oorsprong des quaets is; waer over zy tot verzoeninge aen hem offerhande doen, hem eerst aenbidden en duivel voor God noemen. Dan bidden ook een derde maght aen, onder den naem van *Dian Manang*, dat's Godt of Heer der rijkdommen, dien zy voor het Gout erkennen; 't welk zy, wanneerze dat zien of in de hant hebben, met grote eerbiedenis over 't hooft laten gaen en kussen; ja, men vint'er, die geloven door het drinken van water uit een kop, daer een goude menilje of armring ingedoopt is, vergiffenis van zonde te kunnen verkrijgen. Zy geloven dat'er ontallijke Engelen en Goden-dienaers zijn, die de hemelen, vaste en dwaelsterren doen bewegen; de lucht, regen, wint water, en aerde bestieren, den menschen hun leven en woon-plaetsen bewaren, en hen voor alle ongevallen, in al hunne aenslagen, 't zy te water of te lande, en t'huis beschermen.

Geesten zijn Zevenderlei. Zy maken de geesten of duivels, zoo wel goede als quade, zevenderlei; d'eerste zijn de voorzeide Engelen, *Malainghka* in de lant-tale genoemt; welke goede Engelen zijn, en noit quaet doen: ieder is by hen met een byzonderen naem bekent; als *Ramichail, Ragi-bourail, Ranail, Rafil, &c.* dat's Michaël, Gabriël, &c.

De geesten van de twede orde, *Koukoulampou* genaemt, zijn beneden d'Engelen schaer, en onzichtbaer voor de menschen, dan echter lichamelijk; wonen op zeer eenzame plaetsen, en maken zich zichtbaer aen al degenen, den welken zy eenige byzondere vrientschap willen bewijzen. Daer zijn mannen en vrouwen onder, doen huwelijken onder elkandre, telen kinderen, sterven na verloop van een lange wijle, en hebben mede, gelijk de menschen, na dit leven de zaligheit of verdoemenis te verwachten; na dat zy wel of qualijk geleeft hebben. Eeten zonder onderscheit van allerhande gedierte en ongedierte, zonder schroom van daer door aen hun lichaem of lichamelijke wezens beschadight te worden: zijn gene ziekten onderwarigh, als ontbloot meerendeels van toevallen; doch sterven, en is hun leven binnen den paelsteen van zekeren tijdt begrepen. De genen, wier vader of moeder dus verschijnen en waren, zenden aenstonts mannen om hen doot te slaen, en weer in het graf te leggen, gemerkt de kinderen zich over het waren hunner ouderen schamen. De zwarten zeggen dat de wonden, in stede van bloet, etter geven.

De vijfde ry of orde der Engelen worden *Angats* genoemt, dat gestalte van d'ontleding gezeit is; maer dit slagh is veel meer inbeeldelijk, dan warelijk, en komt met onze spoken overeen.

De zeste worden *Sakkara* genoemt, en is niet anders dan de duivel of booze geesten, die de mannen vrouwen en kinderen plagen, aentasten en bezitten. Zy zien hen komen als eenen vuur-draek, die hen bezit acht, ja vijftien dagen. Wanneer zy door de zelve bezeten worden, gevenze hen een Asagaye in de hant, daer zy gedurigh mede gaen danzen en zingen, makende vreemde grepen met hun lichaem. Mannen en vrouwen van het dorp, voegen zich rontom de bezeten man of vrouwe, die mede danzen,

zen, en dezelve grepen aenstellen, op het geluit des trommels, om, zoo zy zeggen, hun gedult te verwinnen. Men heeft'er bywijle zelf onder de vergaderde die bezeten zijn, daer deze geest des duivels invaert. Dit ziet men veel gebeuren in't lantschap van *Ampatre*, *Mahafalle*, *Machikore*, en in veel andere lantschappen. Zy doen met offeren van ossen, bokken, schapen, en hanen, aen *Sakkara*, om hem te verzoenen, veel offerhande.

De zevende geesten zijn *Bilis* genoemt, en, volgens hun zeggen, in een oneindelijk getal, maer staen alle onder een opper-geest. Dees is met zijne schepselen de brouwer van al het quaet; zulx hy met Lucifer en den duivel een en dezelve schijnt te zijn.

Zy geloven dat Godt, na de scheppinge van hemel, aerde, en alle schepselen, Adam van aerde geschapen, en in het Paradijs (dien zy geloven in de maen of zon te zijn) gezet, en, na het zetten in het Paradijs, hem verboden hebbe niet t'eeten noch te drinken; naerdien hy des niet van node had; schoon zy zeggen daer vier vlieten waeren, een van melk, een van wijn, een van honigh, en een van oli, beneven allerlei vruchten in overvloet. Maer de duivel (dus verhalen zy den voortgang des afvals,) op list en bedrogh uit, tradt tot Adam in het paradijs, en sprak: waerom eet ghy van al deze goede vruchten niet? waerom drinkt ghy van dien goeden wijn en melk niet, en eet van deze geurige honigh en oli? waer op Adam antwoorde, dat Godt hem zulx verboden had, dien hy niet dorste wederstreven, te meer, dewijl hy geen spijze om te leven van noden had.

De duivel dus afgewezen, bleef ontrent twee uuren wegh, quam daer na weer by Adam en sprak tot hem; dat hy quam van Gods wegen hem verlof geven, om al t'eeten, dat hem in zijne gedachten quam. Adam, aengezocht om daer van t'eeten, at zich daer van zat en vol; doch kreegh, na het verteren der spijze, prikkeling en begeerte om zijn gevoegh te doen, 't welk hy nootwendigh in het Paradijs moste doen; daer op aenstonts de duivel Adam voor Godt over zijne vuiligheit en drek quam aenklagen; zulx Godt te dier oorzake hem uit het paradijs verdreef, en in een lant zond, daer hy een gezweer aen het dik van zijn been kreegh, dat zes maenden duurde; als wanneer het gezweer zich opende, en een jonge dochter te voorschijn braght: waer op hy den Engel Gabriël aen Godt zond, om te vragen wat hy met die dochter zoude doen, en kreegh door den Engel tot antwoort de zelve op te voeden en, gekomen tot haere jaeren, te wijve nemen, 't welk hy deed, en noemde haer *Rahouna*, dat *Eve* gezeit is.

Na verloop van eenigen tijdt gelagh zy van twee zonen, die, groot geworden, de duivel, een duizend kunstenaer, in dezer wijze bedroogh: hy gaf hen een Asagaye of Javelein, aen beide einden met yzer beslagen, en verwekte een krakeel onder hen beide; zoo dat zy zich beide op d' Asagaye wierpen, en ieder aen een eind trok, om die elkandre uit de hant te trekken; maer aengezien d'yzers niet vast daer aen geklonken waeren, vielen zy door het sterk trekken daer af; van welke ieder een opnam, en daermede elkandre in den buik questen, en beide aen de wonden overleden. Deze twee broeders waren Kain en Abel.

Adam, voegen zy daer by, had vele kinderen, die zeer vermenighvuldighdé; maer gelijk de menschen booswierden, en Godt in generlei wijze meer wilden kennen, zond God eenen water of zont-vloet op d'aerde; na dat hy te vore Noach bevolen had, een groot schip te bouwen, om zich zelven, al zijne vrienden, huisgenoten, vrouw en kinderen en veel dieren, van ieder slagh een mannetje en wijfje, te bergen: toen raekte aenstonts de gehele aertbodem en al het overschot der dieren onder water, uit gezeit vier bergen, te weten de berg *Zaballikaf*, in 't Noorden; de *Zabellikatoure*, in 't zuiden; de *Zaballiraf*, in 't Westen en de *Zaballibazani* in 't Oosten: waer op evenwel niemant zijn leven konde bergen. Na het eindigen der watervloet, trad Noach

uit zijn ſchip, ging wonen in Jeruſalem, en quam van daer na Mecha.

Godt heeft, zeggenze, vierderlei ſchriften aen Noach gegeven, die de wet behelſden; d' eerſte wiert genaemt *Alifurkan*, of Alkoran, te weten voor Noach; de twede, *Soratſi*, voor Moyſes; de derde *Zonboura*, voor David, en de vierde *Alindzini*, voor Chriſtus, dien zy *Rahiſſa* noemen. Zy zeggen ook, dat Jeſus Chriſtus in de werelt van God gezonden zy, zonder van eenen man gewonnen te zijn, maer wel van de maegt Marye, welke hem baerde zonder ſmerte, en maeght bleef, noemende haer *Ramariama*: dat Chriſtus een menſch en Godt, en een grote Profeet zy geweeſt: dat hy door de Joden gekruiſt wierde; maer dat Godt niet gedooghde dat hy ſterf, maer wilde, dat het lichaem van een quaetdoender in zijne plaetſe gevonden wierde. Zy vieren den Zaterdagh, gelijk de Joden, en niet den vrydagh, gelijk de Mahometanen. Indien zy een reize of zake van belang willen aenvangen, dan raetſlaenze, tot behoudenis van een gelukkige reize, met hunne *Squillen*, dat 's de *Geomantie* of zwarte kunſt, of liever met hun *Auli*, die zy in kleine doosjes by zich dragen. Doen grote offerhande van beeſten, *Mitaha* in de lant-tale genoemt, als, over d' Intrede van nieu geboude huizen, over den oegſt van hun veltgewaſſen, ziekten, en zwangerheit hunner vrouwen; over den weligen wasdom hunner plantſoenen, begrafenis der doden, trouwen en vaſtdagen. De vaſten of vaſt-dagen, daer te lande *Ramahana* of *Miafouthe*, en by de Turken Ramedan genaemt, geſchiet met grote plechtigheit, doch op gene gezette maenden; maer nu in d'eene, en dan in d'andere maent, na de geſteltenis en hoedanigheit des jaers.

Beſnijdenis. De Beſnijdenis, die zy *Valaſcira* noemen, wort met grote plechtigheit gemeenlijk in Bloei-maent, wanneer het vrydaghs-jaer is, (want by de dagen der weke rekenen zy hun jaeren) volbraght; inzonderheit by de volken van *Anoſſy* en *Matatane*; want al d'andere beſnijden t'allen tijde. Dan komen al de bloet en aengehylikte vrienden des kints, dat te beſnijden is, in het dorp, in het welk deze pleghtigheit te bedrijven is; daer d'ouders wijn doen brengen, of liever te vore honigh gebraght hebben, om wijn daer van te maken, en ſchenken een os of ſtier voor ieder kint, doch weiniger d'armen.

De mannen ſpelen met Aſagaien, daer onder de Trommel-ſlagers, die zy *Ompivango* noemen, den *Azoulahè* of trommelſlaen, die gemaekt is van een uitgeholden ſtam eenes booms, overtrokken met twee vellen; d'een van een os, en d' ander van een bok, daer zy aen d'eene zijde met een ſtok, en aen d'andere met de hant op trommelen. De bloetvriendinnen, vrouwen en dochters, danzen rontom den genen, die oeffening met Aſagayen aenrecht, en bedrijven zekere grepen en wonderlijke lijf-gebaren, als of zy door haer gelaet nu zijn razernye wilden bedwingen en dan weer ontſteken; gelijk hy van zijne zijde zeer yzelijke gebaren en grimmaſſen met zijnen mont, oogen, en knerzing der tanden vertoont, zoo yzelijk en vervaerlijk als hy weet te doen, om te tonen dat hy zijne vyanden wel weet vervaert te maken; 't welk zeer vermakelijk en belacchelijk is, om te zien. Wanneer al deze oefeningen volbraght zijn, danzen en zingen al de jong gezellē, vrouwen en dochters zekere gezangen: waer na de meeſter des dorps, die de beſnijdenis moet doen, hen nodight om wijn van honigh of mede te drinken, daer zoo veel van gedronkē wort, als een ieder kan inzwelgen, zoo dat de beſchonkenſte de grootſte eere aen de vergadering doen. Des avonts worden-'er oſſen geſlacht, om dien dagh t'eeten, by wijle ten getale van twee hondert, die met huit met al opgegeten worden. Des anderē morgens, de feeſtdagh, hout een ieder zich ſtil, maer de vaders en moeders maken hunne kinderen midlerwijle gereet, en ſlapen de moeders des nachts by haer jonge kinderen in de *Lapa*, (dat zo veel als

als de Kerke is,) die gesticht wort een maent te voore, met zekere plechtigheden, door de vaders en Oomen der kinderen, die te besnijden zijn. Geen vader vermagh de moeder dien nacht te genaken, nochte eenige vrouwe te bekennen; en geen vrouw, dochter, of mans-perzoon, die by een ander gewoont heeft, derft zich in perzone by de besnijdenis vervoegen: want zy zijn met dien waengeloof ingenomen, dat het bloet aen de voorhuit des kints dan niet stelpen, maer 't kint daer door sterven zoude. Desgelijx derft niemant iet aen zijn lijf dragen dat root is; en al dat root aen de kleren is, verbergen zy.

Des uchtens, met het krieken van den dagh, gaen mannen, vrouwen, dochters, en al d'inwoonders des dorps, zich baden, en doen hun tamboers met zonnen opgang trommelen en zingen, met verscheide woorden van aenbiddinge t'uiten; gelijk de besnijder met het uiten van deze woorden zich laet horen: *Salama, Zahanhare, Zahomissabots, Anauhanau, Nambouatsi tangho, amini Tombouc, zahomitoulou bouzonhaminau*, &c. 't welk wil zeggen: Zijt gegroet mijn Godt: ik vervoegh my met mijn gebet tot u: ghy hebt geschapen handen en voeten, ik verzoek vergiffenis mijner zonden. Ik kniel voor u neder. Ik doe heden deze kinderen besnijden, &c.

Daerna komen zy in de *Lapa* of kerke, daer zy haer kinderen brengen, die de moeders optoien, met kraelwerk, edele gesteenten, en andere çieraedjen om den hals te hangen, en bereiden en maken ten tien uuren des zelven morgens, met een nuchter lijf, alle dingen gereet, om deze plechtigheit te volbrengen; welke stonde zy by de schaduwe van een man in de zonne, die recht over eind staet, kunnen zien: want zy meten de schaduwe by de voetsolen, die zy *Liha* of *Pas* noemen: en wanneer de schaduwe negen voetzolen heeft, dan is het besnijdens tijt. Dan trommelen de tamboeren, en de besnijder trekt zijn beste gewaet aen, en steekt wegh al 't geen, dat root is, en doet de genen wegh gaen, die rode klederen aen hebben;

ben; desgelijks dochters en jongens, die t' zamen des nachts gejuight en gespeelt hebben. Hy maekt ook een sluier van een grote streng wit katoen garen, en bint een om zijnen linker arm, om het mesch, dat hy hout, af te vagen. Eindelijk nemen de vaders ieder hun kint onder d' armen, en doen een omgang dwers door de *Lapa*, gaende door de wester deur in, en door d'ooster deur weer uit, tien by tien achter elkandre. Na dat twee ommegangen gedaen zijn, doen zy twee andere voor d'ossen, die op t' offeren zijn, en den rechter hoorn van ieder os of stier, (die op d' aerde leggen, met de vier voeten aen malkandre gebonden,) met de linker hant des kints aenraken, en dat een oogenblik zitten op de bulte. Dan wort al het volk geheten wegh te gaen, en ruim baen gemaekt: waer op d' oudste of besnijder met zijn mes verschijnt, om de voorhuit van ieder kint af te snijden, die d'oom des kints ontfangt, en in het geel en wit van een hoender-ay leit, dat hy in zijne hant hout; maer een *Roandrian* of *Anakandrian*, die daer gehaelt is om het vee te slachten, steekt een haen voor ieder kint den strot af, en laet het bloet van den haen op ieder wonde druipen, en een ander drukt daerop 't zap van zeker kruit, genoemt *Hota*, een slagh van Klaver-blat, dat bladen heeft, gelijk het kruit prunella. Indien het kint een slaef is, die geene Oom heeft, zoo wort zijn voorhuit op d' aerde gesmeten. Op dezen dagh, die eenen ieder heiligh is, wort geen geraes gemaekt, nochte niemant drinkt zich dan dronken. Al deze plechtigheden worden by de *Roandrians* ook onderhouden, doch met groter toebereiding, onkosten, pracht en meerder volks: en is zulx ook fraier om te zien, dan by de Negers, die zo veel werks daer van niet maken.

Ombiassen of Priesters.

De priesters, by hen *Ombiassen* en by de Moren *Morabouts* geheten, zijn twederlei, te weten, *Ombiassen Ompanorats*, en *Ombiassen Omptisiquili*; de *Ompanorats* zijn schrijvers, die zeer vaerdigh Arabisch kunnen schrijven, hebben veel boeken, daer in eenige stukken van den Alkoran staen. De meesten verstaen d' Arabische tale, die zy met Arabisch te schrijven leren, gelijk hier te lande de Griekscheen latijnsche tale geleert wort.

Verscheide ampten worden by deze *Ombiassen Ompanorats* bekleet, welke zeer veel met de kerkelijke ampten der Rooms-gezinden overeen komen, als daer zijn; *Malè*, *Ombiasse Tibou*, *Mouladzi*, *Faquihi*, *Katibou*, *Loulamaha*, *Sabaha*, *Talisman*. *Malè*, is een leerling of klerk, die noch schrijven leert; *Ombiasse* een schrijver of arts; *Tibou*, een onder Diaken; *Mouladzi*, een diaken; *Faquihi*, een Priester; *Catibou*, een bisschop; *Loulamaha*, een aerts-bisschop; *Sabaha*, een Paus of Kalif.

Deze luiden genezen ziekten, maken *Hiridzi* of *Talismans* of *Massasserrabes*, welke zekere briefjes zijn met Arabische letteren beschreven, die zy aen de groten en rijken verkopen, met belofte van bevrijding voor duizenderlei ongevallen, ziekten, donder, brant, vyanden, ja voor de doot zelf, schoon zy zich zelfs, daer voor niet weten te beschermen. Deze schalken doen grote winste met deze briefjes, die zy hoogh verheffen, en krijgen daer voor beesten, gout, zilver, kleden, en al wat hun gading is. Wonderlijk is het volk voor deze *Ombiassen* vervaert, en hout hen voor tovenaers en wichelaers; gelijk ook de Groten 's lants zich van hen tegen de Fransen dienen, daer zy al hun wetenschap tegen te werk stellen; doch zonder iets te verrichten; met bybrengen, t'hunner verschoning, dat hunne toveryen op de Fransen niet vermogen, ter oorzake zy Verkensvleesch eeten, en van een andere wet zijn. Het is gebeurt, dat deze *Ombiassen* dicht onder de sterkte der Fransen, om hen afbreuk te doen, gebraght hadden korven vol papieren, beschreven met Arabische letteren, ayeren, geleit op een vrydagh, overdekt met Charakters, en Arabisch geschrift, aerde potten, noit op vuur gestaen, van binnen en buiten beschreven; dootbaren, Kanos, beschreve

gordels,

gordels, ſcheertjes, hair-pluk-yzers, in't kort, alles was beſchreven, zonder iets te vergeten, hoe ſlecht het ook was, dat zy niet te werk ſtelden.

De zieken komen by hen, om raet voor hunne ziekte; andere om andere dingen; in 't kort, geen volk zoo zeer tot waengeloof geneight, als deze luiden, inzonderheit die van Manghabei; daer zy niets derven aenvangen noch planten, noch reizen, noch bouwen, zonder eerſtelijk daer over met deze luiden raet te plegen. Deze *Ombiaſſen Ompanorats* zijn hun gewoonlijke Artzen, die de kranken gaen bezoeken, en hen genees-middelen ingeven, als afziedſels van kruiden en wortelen: helen ook wonden, en ſchrijven zekere briefjes met Arabiſche letteren, die zy met water bewijden en den kranken om den hals en middel hangen, tot afwering van alle ziekten en ongevallen. Zy maken ook zekere Geomantiſche beelden, om den tijdt der ziekte te weten, en tot het quael behoorlijke genees-middelen uit te vinden. Worden de kranken niet gezont, zy maken hen wijs, dat hen eenige dingen gemangelt hebben, en hervatten alzoo het werk met een aertigheit op een nieuw, tot zoo lang dat de kranken ſterven of van zelf gezont geworden zijn. De *Ombiaſſen* hier-en-tuſſchen krijgen van den kranke, of van zijne vrienden, al wat zy eiſchen, als gout, zilver, korael, koeien, met zeker byzonder ſlag van hair, kleden, gordels, en andere dingen, met wijsmaking dat hen zulx tot gezont-making zal dienen.

d' *Ombiaſſen Ompanorats*, worden by de volken van Matatane onderwezen, daer openbare ſcholen zijn, om de jeucht te leren.

De *Omptiſiquili* zijn gemeenlijk Negers en Anakandrians, die zich met het werk van Geomantie of ſtipwaerzeggery of zwarte kunſt, *Squili* in de lant-tale genaemt, bemoeien, en diergelijke geſtalten maken, gelijk in onze Europiſche boeken van de Geomantie gevonden worden; uitgezeit, dat zy hun werk verrichten op een plank, met zant beſtroit, daer op zy hun geſtalten met de vinger maken, gaſlaende den dagh, uur, maent, dwael-ſter en teken, dat over het uur heerſcht, daer in zy wikken. Wonder zijnze in deze kunſt ervaren, maer vinden zelden de waerheit uit, van 't geen daer zy na zoeken, en ſlaen'er blindelinx by de gis, en met raden na; zijn evenwel by eenen iegelijk geacht.

Noch is'er een ſlagh van Ombiaſſen onder de Negers, die mê kranken gaen bezoeken, doch kunnen deze lezen noch ſchrijven; en maken alleenlijk Geomantiſche beelden, en dienen zich van kriſtal, topazen, arent-ſtenen, ametiſten en meer andere, die zy alle met een algemenen naem van *Filaha* noemen; makende de luiden wijs, dat Godt hen die ſtenen door den donder heeft toegezonzonden; welk waengeloof zoo diep in de herten van al d' eilanders is geworteit, dat de valſcheit daer van hen bezwaerlijk in te prenten is. Zy hebben grote blinkende kriſtallen, doch onzuiver, die zy zeggen dat *Terach* zijn, dat's groot, rouw, grof, en andere in den buik hebben. Wanneer zy tekenen maken, hebben zy een van deze ſtenen op den hoek van hun tafel-kens, zeggende dat die kracht heeft, om de werking in hun beelden van Geomantie te brengen.

Wat belangt de beſtiering; eenigen, als *Vincent le Blank*, en *Kaſper de Sint Barnerdino*, ſtellen zes Koningrijken op dit eilant; welker Koningen geduurigh tegen elkandren oorlogh voeren; maer *Markes Paulus* de Venetiaen wil, dat dit eilant by zijnen tijdt door vier *Cheques* of opperhoofden beſtiert wierde. Dan heden wort ieder lantſchap door een byzonder Heer, *Dian* in de lant-tale genaemt, beſtiert, die over ieder dorp, onder zijn gebiet gelegen, een byzonderen *Filoubei*, dat's meeſter des dorps of dorp-vooght, gewonelijk ſtelt. *Beſtiering.*

Op het ganſch eilant is niet een voet breet lants, of het komt een byzonderen Heere toe; zulx het een verzinning en misſlagh is, te willen zeggen, dat ieder daer zoo veel lants magh aentaſten, als hy wil.

d'Om-

d' Onderdanen worden niet bestiert door wetten of willekeuren; nochte op dit gansch eilant eenige geschreve wetten gevonden; maer alles geschiet daer volgens de natuurlijke wet, welke driederlei is, te weten; *Massindili*, of 's Vorsten wet; *Massinpoh*; de natuurlijke wet van byzondere luiden, welke niet anders is, dan de wijze van doen; en *Massintane*, de wet of gewoonte des lants. 's Vorsten wet of *Massindili* (*Massindili* is een koppel-woort van *Massin*, dat wet of gewoonte, en *Hadili*, dat gebodt betekent) is niet anders dan zijne wil, gegrontvest evenwel op de reden, bestaende in eenen iegelijk recht te doen, geschillen te beslechten, of de genen, die anderen onrecht hebben gedaen, aen hunne middelen en goederen te straffen. Een dief moet zijnen dief-stal vierfout vergoeden, ingevalle hy middelen heeft te betalen, of eenen ander weet te vinden, die voor hem boeten wil; zoo niet, met den halze bekopen, in zaken van belang; of des genen slaef worden, dien het goet ontstolen is.

De natuerlijke wet of *Massipoh*, is een maniere van doen, van byzondere luiden, in hun werken, spreken, koophandel, gebaren en wijze van leven; van gelijken in alle dingen, welke ondernomen worden; gelijk al de genen zijn, daer reets te vooren van gesproken is.

Massintane, is een gewoonte van 't lant, zoo wel in 't algemein als in 't byzonder, welke gehouden wort, voor een zeer vaste wet in alle voorkomende gevallen, te weten, in de wijze van lijf-behoeftren te planten, dorpen te stichten, t'oorlogen, openbare vrolijkheden, dansen, wapen-oeffeningen, en meer andere verscheide dingen aen te rechten. Zo oudt is deze gewoonte, dat 's vorsten wet op geen andere, dan op deze gegrontvest staet; zulx dezelve niet kan verandert worden. Indien de Heer eenige zaken zijnen onderdanen quam bevelen, strijdigh met de zelve, zy zouden hem aenstonts te gemoete voeren, dat het buiten de gewoonte hunner voorouderen zy, en in hun maght niet staet, dat uit te voeren, daer de Vorst niet tegen heeft in te brengen. En is deze gewoonte zoo vast by hen ingewortelt, dat zy dezelve om genen waerom zouden willen veranderen. 't Geen zy van hant tot hant van hunne voorouders ontfangen hebben, achten zy veel meer, dan dat hen zoude mogen geleert worden; als, om een voor-beelt te maken, in de wijze van het lant te bouwen, indien men hen zeide, dat d'aerde diep moste omgegraven of met een ploegh omgesmeten worden, zy zouden aenstonts te gemoete voeren, dat zulx de gewoonte hunner voorouderen niet zy; desgelijx in maniere van kleding, zouden zy zich van kousen, schoenen, of van beffen onmoghelijk niet willen dienen.

De beschadighde of beledighde perzoon vermagh zelf recht te doen, zonder dat hy den misdader behoeft by den Heere te brengen: want alzo weinigh werks maken zy van eenen dief of lant-rover, als van een vergiftigen slang of muis te doden; 't geen dikwils in het open velt geschiet, wanneer zy daer op betrapt worden, zonder de zake te bepleiten.

Eedtbrekers worden met zware boete gestraft, en de vrouwen bywijle door hunne mannen gedoot of wegh gejaeght: doch laten daerom niet evenwel geduurigh in dien oegst t'arbeiden.

Wanneer een getroude vrouwe, van haeren man gescheiden, een kint by eenen ander komt te krijgen, dat kint wort gehouden den echten man toe te komen, zoo lange, tot dat de vrouwe, met toestaë van den man, weer aen eenen ander hertrout is, die zulx even wel niet inwillight, voor zy hem zijn *Tacq*, dat 's bruitschat, dien hy aen den vrouwen vader, na 's lants wijze, in het trouwen betaelde, weer uitgereikt heeft.

Daer ontstaen ook geduurigh krakelen en geschillen onder byzondere luiden; 't zy om de beesten, die in des een of des anders *Torraks* of rijs-velden lopen, en de rijs-gewassen vernielen en op eeten; of over het verkeren by iemants vrouwe; of over achter-

achter-klap en ongelijk, of over het uitplukken van eens anders wortelen *Ignames*; desgelijx zo een Neger over eenen ander, op d'aerde leggende, of over zijne benen treet, zonder spreken, of onverziens op eenen ander roechelt, hy is daer over straf-baer by den Rechter.

Het Eilant van
SINT MARYE,
Anders genoemt
NOSSI HIBRAHIM.

Het eilant *Sint Marye*, by deze en d'eilanders van *Madagaskar*, *Nossi Hibrahim* genoemt, dat 's eilant van Abraham gezeit, leit van de zestiende tot op de zeventiende graet, Zuider brete, tegen over de reviere *Manangare*: van 't eilant *Madagaskar*, op 't naeste twee kleine, en op 't verste vier mylen, zijn lengte van 't Zuiden na't Noorden is ontrent elf, en brete, van 't Westen na 't Oosten, ruim twee mylen.

Ten Zuiden van dit eilant, leit een ander klein eilant, in de gedaente van een drie-hoek, afgezondert door een kanael of straet, van dertigh armen breet, en twee voeten op zommige, en op zommige plaetsen dieper. Dit eilant heeft gras-rijke landouwen, daer de Ossen van 't eilant *Sint Marye* ter weide gaen, en aen het einde liggen klippen en keien, verder dan een halve myle in zee, daer de zee op breekt.

Het eilant *Sint Marye* leit rontom bestuuwt met Steen-rotsen, daer over, by hoogh water, de Kanos varen, maer by laegh gety is 'er niet boven een voet of een halve voet waters. Aen d'Oevers vindmen rotsen van wit korael, zo schoon als ergens te vinden is; en zeeslakken, die de Negers gaen zoeken, om aen de Fransen te verkopen.

Al het eilant wort doorsneden met kleine revieren en spring-bronnen, en is heuvelachtigh.

De gront is 'er zeer vruchtbaer, en overal met rijs bezait, die twee mael 's jaers geplant wort. Daer zijn zeer overvloedelijk dikke zuikker-rietten, rijs, erweten, Banannes, Ananassen, by hen *Manassi* genoemt, daer van de volken van *Antongil* de wortels gegeven hebben. Daer wast ook zeer treffelijke tabak, en veel beter, dan aen eenigen oort van het eilant *Madagaskar*.

De lucht is 'er vochtigh, en naulix een dagh in 't jaer, of daer valt des nachts of des daeghs een stort-regen, by wylen zes dagen achter een, zonder ophouden.

Het Vee is 'er zeer goet en vet; en wort niet opgesloten, maer gaet ter weide over 't geheel eilant. Aen den Oostelijken oever der zee, wort veel Ambregrijs gevonden, dat de Negers niet laten verloren gaen; maer doen daer mede brant-offer op de *A Mounouques*, of graf-steden van hun Voor-ouders. Men vind op dit eilant verscheiden slagh van gommen, die zy tot reuk-werken gebruiken, desgelijx een gom, genoemt *Takamahaka*, in overvloet. Daer groeit een boom *Thionts*, wiens vrucht *Voathionts* genoemt wort, die zo dra niet van den zelven gevallen is, of wortelt in d'aerde, en maekt zulk een dicht bosch, dat onmogelijk daer door te gaen is.

Daer zijn heden 's daeghs ontrent tien of twalef dorpen, bewoont, zedert de Fransen aldaer hun verblijf hebben gehad; zo dat het opper-hooft van *Antongil*, die te voren dit eilant quam gestadighlijk beoorlogen, daer niet meer derft komen; uit vreze voor de Fransen. Daer zijn ontrent vijf of zes hondert Inwoonders op dit geheel eilant, die zich alle noemen *Zaffe-Hibrahim*, dat's stam van Abraham. Het opper-hooft wort

genoemt *Raignaſſe* of *Raniaſſa*, zoon van *Ratſiminon*, dat is hooft, die by hen allen daer voor erkent wort, en hooft is van den ſtam Abrahams, van dit eilant en van het groot eilant *Madagaskar*.

d'Eilanders erneren zich met het planten van Rijs, Ignames, Banannas, Zuiker-riet, Erweten, Bonen, daer zy van leven, en behertigen zeer het viſſchen van *Hourites*, zeker ſlagh van viſch, die zy te koop voeren na het groot eilant *Madagaskar*. Gevende aen het opper-hooft, de vijfde voor ſchatting; gelijk mede van de rijs en en andere gewaſſen gegeven wort.

d'Inwoonders van het eilant *Sant Marye* willen met de Chriſtenen in geen verbont treden, niet tegenſtaende zy by hen wellekoom zijn, uit oorzake, zo het ſchijnt, zy noch iets van het oudt Jodendom behouden hebben.

Het Eilant van MASKAREIGNE, Anders BOURBON.

Et eilant van *Maskareigne* of *Maskarenhas*, alzo genoemt na den eerſten ontdekker, een Portugees, uit den huize van *Maskarenhas*, wort by eenigen het eilant van *Apollonie*, maer na den huize van *Bourbon*, *Iſle de Bourbon*, dat is eilant van *Bourbon*, by de Franſoizen genaemt, die dat des jaers zeſtien hondert negen en vijftigh door Flakourt, toen opper-hooft op het eilant *Madagaskar*, van wegen de Franſche Ooſt-Indiſche Kompagnie, voor de zelve in bezitting namen.

Het leit beooſten het eilant *Madagaskar*, op de Zuider brete van een en twintigh graden en een halve: is lang vijftien en breet tien mijlen, en volle elf dagen omreizens groot.

Daer is niet een eenige veilige haven; waer over, en ter oorzake van de klippen of ſtenen, aen ſtrant gelegen, d'aenkomſte met ſchepen aen dit eilant op eenige tijden een weinigh gevaerlijk is: dan verſcheide veilige Reden zijn'er, der welker beſte in een Baye is, gelegen Weſt en Noord-Ooſt, die goeden anker en zant-gront heeft. Een andere haven is aen de Noord-zijde van dit eilant, en een andere aen de Zuid-zijde, daer aen de zelve zijde gezeidt wort een Baye te zijn, rontom met rotſen omringt, met eene opening ſlechts voor een eenigh ſchip, daer by de Franſen een kapelle of woning van Sant Paul geſticht hebben.

Aen den Zuid-hoek heeft dit eilant een bergh, die altijts brant en vuur uitbraekt, gelijk zeker bergh op het eilant *Del Fuogo*, een der *Kapoverdſche* eilanden, en de bergh van *Hekla* op Yslant. Van den Zuid- tot aen den Ooſt-hoek, leit een ſtreke lants van twintigh mylen, door het vuur of de hitte des Hemels ganſch gezengt of verbrant, uitgezeit eenige weinigh plekken, daer het vuur rontom gelopen is; hoewel dit lant te voren zeer goet ſchijnt geweeſt te zijn. De brant begint van den Zuider-hoek, en neemt zijnen wegh boven over de bergen. Te reizen dwers deur 't lant, van den Zuider na den Weſter-hoek, krijght-men een kleine ſtreke lants, van ontrent zes mylen, daer een meir is, met een kleine reviere, die al het lant deurkruiſt.

De lucht is'er, hoewel zeer heet, boven maten gezont, en ontfangt haer verkoeling van de friſſche winden, die des daeghs en des nachts uit het geberghte ontſtaen. Het wort over al bevochtight door verſcheide revieren, beeken en ſpring-bronnen, de

welke

welke langs de kloven en ſpleten der bergen, haer water van d'eene kant in d'andere ſtorten.

De revieren, welke de Franſoizen aen de kuſt ontdekt hebben, en alle in zee uitwateren, zijn, *de Grande reviere du Galet*, dat is, de grote reviere van Galet, de reviere van Sint Jan, de ſteen-klips reviere, d'Ooſt-reviere, de reviere van Sint Steven, en de reviere van Sint Gillis.

Het leit onbewoont en verlaten van menſchen, behalven dat de Franzoiſen by wijlen getracht hebben eenige volk-plantingen daer op te brengen.

Boven maten vruchtbaer is dit eilant, zo van gewaſſen, als gedierte. Daer groeit Tabak, die de Franſen daer geplant hebben, zo goet, als eenigh lant kan geven; overvloedelijk Aloë, witte Steert-peper, Ebbenhout, en veelerlei ander hout, dienſtigh tot den huis- en ſcheeps-bou; desgelijx geboomte, dat veel welriekende gommen geeft, als onder ander Benzoin, beneven meenighte van Palmitas en andere vrucht-bomen.

Het is vol witte Peper, maer zwarte is'er tot noch toe niet gevonden, desgelijx bomen, daer aen de vruchten Cubeben groeien.

Het eilant heeft viſch-rijke revieren, krielt van wilde Verkens, zeer grote zee en lant Schilpadden, wilde Tortel-duiven, de ſchoonſte Perkiten van de werelt, en veelerlei ander gevogelt, en aen de zee-kanten van Bokken, die zeer ſmakelijk vleeſch hebben; hoewel het vleeſch van de wilde Verkens in lekkerheit en gezontheit al andere ſpijze overtreft, uit oorzake miſſchien zy niet dan het vleeſch van grote Schilpadden eeten, volgens bericht van drie Franſen van *Madagaskar*, door bevel des Opper-hoofts, drie jaren lang op dit eilant gebannen, die hun lijf alleen by dit wilt Verkens-vleeſch hielden, zonder beſchuit of rijs, of eenigh gevogelt of ander wilt gedierte te proeven. Geduurende hun driejarigh verblijf op dit eilant, vernamen deze Franſen gene vermaning van koortſe, tant of hooft-pijn altoos, niet tegenſtaende zy bloots lijfs, bloots voets en bloots hoofts waren; ja wierden eenigen, ziek daer op gekomen, aenſtonts gezont.

Van gelijken krielen de revieren en meiren van veelerlei viſch. In tegendeel zijn'er gene Krokodillen nochte Slangen, den menſchen ſchadelijk, nochte eenigh ander plagend gedierte, als Muggen, Mieren, Rotten of Muizen, waer over eenigen niet t'onrecht dit eilant voor een aerdſch Paradijs hebben uitgekreten.

Des jaers zeſtien hondert vier en vijftigh, ging zeker Fransman Antonis Thaureau, met believen van het Franſch Opper-hooft van *Madagaskar*, met zeven andere Franſen en zes Zwarten van het eilant *Madagaskar*, hun verblijf op dit eilant nemen. Zy daer op komende, na een reize van twaelf dagen, uit het lantſchap van *Agnoſſi*, ſloegen zich neder aen den kant van zeker meir, dat zijn water met de zee vermengt, ter plaetſe, daer een grote Baye gelegen is, in 't Weſt Noord-Weſten van dit eilant, een veilige ree voor ſchepen.

Zy namen met zich van het eilant *Madagaskar* vijf koeien met een kalf, en een kleinen ſtier, die zich met vijf en twintigh of dertigh andere zeer fraeie en vette Stieren en Koeien vermengden, voortgekomen uit de genen die vijf jaren te voren daer opgezet waren. Aenſtonts ſtichten zy hutten tot hun verblijf, en dienden zich van het aerdtrijk, in het maken van tuinen, en planten van Tabak, Meloenen en allerlei plukgranen. Dan wanneer de Tabak byna aen het rijpen was, wiert dezelve, t'effens met de hutten, door een *Honragan* of Orkaen verdelght en vernielt; zulx zy benootzaekt waren weer andere te ſtichten. Midlerwijle zy vaſt het ſaiſoen van weer te planten, ('t welk is in Wijn-Slacht en Wintermaent, maer d'Oogſt is'er in Grasmaent,) beſloot de voorzeide Thaureau, met noch eenige andere Franſen, eenen lantocht rontom het eilant te doen, om deſſelfs rechte geſchapenheit t'ontdekken, en kennis van 't lant te nemen; doch vonden byna niets, dan gewaſſen van Aloë. Na twee dagh-reizens quamenze aen een kuſt, welke ſtrekte van den

hoek in 't Noorden tot aen een anderen in 't Zuiden, vijftien mijlen verre, genoechzaem bewoonbaer en zeer vermakelijk, met zeer aengename en pleizierige landouwen, doorsneden met zeven zeer schone revieren, al welke uit een groot Meir, omringt met bergen, haeren oorsprong namen, daer de wapenen van Vrankrijk door bevel van Flakourt opgerecht wierden. Zulx dit eilant, in weeligh voortbrengen van alles tot 's menschen onderhout en behoeften, desgelijx van Aloë, Tabak, Zuiker en andere koop-waeren, zijns gelijk naulix schijnt te hebben.

Dan na een verblijf van twee jaren en acht maenden op dit eilant, zonder in al dien tijdt eenigh vaertuigh van het eilant *Madagaskar* vernomen te hebben, begaven zy zich, ziende geen anderen kans om daer van te geraken, met een Engelsch schip, dat des jaers zestien hondert en acht en vijftigh in Bloeimaent dit eilant aendeed, t'effens met de zes zwarten, die weigerden op dit eilant te blijven, na d'Engelsche vesting van *Maderaspatan*, op de kust van *Kormandel* of *Narsinge* gelegen, een mijle van de stadt *Sinte Thomas*, d'Apostel van *Indiën*; daer zy den twalefden der volgende maent aen quamen, met een deel Aloë, Tabak en Benzoin, op hope van deze waeren daer te verhandelen, gelijk de Engelschen hen wijs gemaekt hadden; dan bevonden, daer gekomen, het tegendeel, en dat een rolle Tabaks genoegh was voor de gansche kuste, om snuif-Tabak daer van te maken, ter oorzaek van het weinigh gebruik daer te lande, door de grote hitte, desgelijx van d'Aloë, die zelf daer groeit.

Het Eilant van Sint APOLLONIE.

Het eilant van *Sint Apollonie*, dat François Cauche voor het eilant *Mauritius* schijnt te houden, wort in zommige kaerten veertigh mylen beoosten het eilant *Maskareigne* gestelt, maer by Flakkourt, in zijne beschryvinge van *Madagaskar*, voor een verdicht eilant gehouden.

Het Eilant MAURITIUS *of* CERNE.

Het eilant *Mauritius*, is alzo by de Hollanders genaemt, ter eere en gedenkenis van Mauritius, Prins van Oranje, een telgh des geslachts van Nassou, uit onkundig- of onzekerheit van zijnen eigen naem, gemerkt zy dat op hun eerste aenkomste voor het eilant van *Dom Galopas* aenzagen. Het wort t'onrecht by eenigen gehouden voor het eilant *Cerne* van Plinius, en gestelt op de Zuider brete van achtien graden en dertigh minuiten, daer het volgens Cauche het eilant van *Sint. Apollonie* genaemt is; en gelegen op de hooghte van een en twintigh graden, Zuider brete, dicht by het eilant *Maskarenhas*.

Het wiert by de Hollanders allereerst aengedaen des jaers vijftien hondert acht en tnegentigh, den achtienden van Herfstmaent, op de tweede Schip-vaert na Oost-Indien, onder den Admirael Jakob Cornelisz. van Nek. Zijn omtrek wort gerekent op vijftien mylen, heeft een haven en genoeghelijke Rede, genaemt de haven van *Warwijk*, de naem van den Onder-Admirael der gemelde tweede Oostindische vlote; doch is ontbloot van vee en menschen, uitgezeit Katten.

Daer zweeft op dit eilant een gezonde lucht, en wort een reviere gevon-

vonden, die haren oorſprong uit het geberght neemt. Het lant is aen den oever der zee berghachtigh; hoewel binnen 's lants vermakelijke vlakten gevonden worden. Daer is zulk hoogh geberghte, dat het lant byna altijts met ſneeu bedekt leit, en ontſtaet daer uit by wylen zulk een dikke damp of miſt, datmen niet van zich, en niet verder, dan voor zich neer kan zien.

De gront is zeer ſtenigh, echter zodanigh met wilt en onvruchtbaer geboomte bewaſſen, dat naulix daer door te komen is. Men heeft 'er evenwel tuſſchen beide veel Palmitas- en andere boomen, met een groenen ſchors,en hout van binnen zwart gelijk pek, dat by eenigen voor het rechte Ebbenhout gehouden wort; desgelijx andere bomen, die hout hebben, dat hoog root is,of zeer geel,gelijk waſch.

Daer is een grote meenighte van allerlei gevogelt, dat zeer mak is, en zich met de hant byna laet vangen: het eilant voed ook vele Duiven, Tortel-duiven, Reigers, graeuwe Papegaien, en met andere kleuten geſchakeert; ook zekere vogels, zo groot als Zwanen, met dikke koppen, waer op vellen leggen gelijk lappen: in ſtede van vleugels (want die hebben zy niet) zijn de zyden bezet met drie of vier zwarte pennetjes, en achter, in plaets van de ſtaert, ſtaen vier of vijf kleine veerkens, of gekrulde pluimtjes, een weinigh meer verheven als d'andere. Hebben grote en dikke voeten, met een groten en lelijken bek en oogen, en gemeenlijk een ſteen in de mage, zo groot als een vuiſt. Het vleeſch wort in het koken hoe langer hoe herder; behalven de mage en borſt, die zeer goet om t'eeten zijn. By het Boots-volk van de voorzeide tweede ſchipvaert wierden zy walghvogels genoemt, eensdeels om de walge, die hen van het vleeſch ſtak, eensdeels ten aenziene van den overvloet van andere beter vogels, als Tortel-duiven, die zy genoeg konden krijgen. Vleermuizen,zo groot en groter als Duiven, met een kop als een Meerkat, vliegen 'er in grote meenighte, en hangen zich zelfs by meenighte in de bomen. Doen veel quaet onder 't gevogelt, en voeren ook met byten by wylen tegen elkandre ſtrydt.

Diergelijke Vleermuizen, over het ganſch lijf ruig, gelijk Apen of Katten, (waerom eenigen de zelve vliegende Katten hebben genoemt) en met een Apen of Katten kop, en zo groot als een Hoen of Gans, worden op verſcheide plaetſen in *Aſien* gevonden, als in het Koningrijk van *Mogor*, in het lantſchap van *Kasmir*, in *Suratta*, en op de naby gelege eilanden, desgelijx in *Brezyl.* Zy houden in de dichtſte boſſchaedjen en hechten zich des daeghs met hun klaeuwen aen de holle ſtammen of aen de takken der bomen, of onder aen de zolders der hutten vaſt, en ſchynen veel meer hangende zakjes, dan dieren te vertonen. By de Sineſen in het lantſchap van *Xenſi* wort hun vleeſch met grote ſmaek gegeten, en voor beter dan Hoender-vleeſch gehouden. Des nachts plaeght dit gedierte geweldigh het vee, als Koeien, Geiten en ſchapen,met den zelven het bloet en melk uit te zuigen. *Kircher China Illuſtrata.*

Viſch is 'er in groten overvloet, zo binnen 's lants in de revieren, als buiten in zee, die bequamelijk met de zegen, (in eene hael twee of drie tonnen vol) kan gevangen worden; naerdien byna rontom het ganſch eilant een bank van klippen leit, die het branden belet. Daer is ook zeker ſlach van viſch, byna als Steen-braſem, root van kleur, doch zo vergiftigh en ongezont, dat die daer van eet, eenige dagen een byna uitzinnige pijne heeft. Overvloedelijk veel zee en lant Schilpadden zijn 'er; doch de laeſte onſmakelijk en yzelijk van aenzien; maer d'eerſte de beſte; eenigen der welken drie hondert eyren in 't lijf hebben, zo groot als Hoender-eyren, en ſchelpen of ſchilden, daer in eenige tien of twaelf man kan ſtaen, gelijk een zulke levendige Schilpad met vier man, die op de zelve ſtaen, kan voortlopen. De zee onder het eilant voet ook Rogchen,aen een eenige der welke een heel ſcheeps-volk tweemael genoegh heeft t'eeten. Desgelijx zijn 'er Koe-viſſchen of Koe-beeſten, met vleeſch van

ſmaek als Kalfs-vleeſch, lang tien, twalef en veertien voeten, en ontrent van een zelve dikte

Het Eilant van

Diego Rodrigue of *Diego Rois*,

En d'Eilanden

Primieras, Angoxos of *Angoiſſes* en *Uciques*.

HEt eilant van *Diego Rois*, en volgens de Portugeſen *Diego Rodrigue* of *Rodrigo*, is gelegen op de hooghte van twintigh graden, ontrent twee en twintigh mylen van het eilant *Madagaskar*, in 't Ooſten, maer zonder Inwoonders.

d'Eilanden, in 't Portugees *Ilhas Primieras* genaemt, dat d' eerſte of voor-eilanden gezeit is, leggen tegen over de kuſt van *Sofale*, op de Zuider brete van zeſtien graden; en d'eilanden van *Angoxas*, ten getale van vier, na by de kuſt van *Mozambique*.

Voor by de kaep van *Sint Sebaſtiaen*, gelegen op de kuſt van *Sofale*, na 't Noorden, leggen op de Zuider brete van vier en twintigh graden zeker grote en kleine eilanden, *Uciques* genaemt, negen mylen van het vaſt lant, tegen over het lant van *Matuka*, en acht, tien en twalef mylen van elkandre. De kleine worden gemaekt door zekere revieren, die uit *Sofale* komen, en leggen meer na 't Noorden, dan de grote; en alle meer in 't zoet, dan in 't zout water, door de nabyheit van 't vaſt lant. Deze landen geven Rijs, Mille, en grote meenighte van Vee. Aen de ſtranden wort veel Ambregrijs gevonden, dat de Moren na andere plaetſen te koop vervoeren; desgelijx grote en kleine peerlen, gevonden in zekere ſchelpen, die zy viſſen en dan koken, waer door de Peerlen root verbrant worden, tot groten af-ſlagh van hun vorige ſchoonheit.

d'Inwoonders dryven met die van 't vaſt lant koophandel, en zijn alle Mahometanen.

De Eilanden van

Comorre of *Comarre* en *Gomara*.

d'EIlanden, met een algemene naem van *Comaro*, of *Gomarra* genaemt, en by Vincent de Wit voor de Dieven eilanden gehouden zijn, gelegen tuſſchen het eilant *Madagaskar* en het vaſt lant van *Mozambique*, en worden by Linſchoten een eenigh, by Sanut drie, by Pyrard en den gedachten Vincent vijf, by anderen acht, en by [a] eenigen vier geſtelt, als *Molalia* of *Molaile*, *Angazeſia* of *Angaziya*, *Iuanny* of *Amzuane*, en *Maota* of *Majotta*; welke drie laeſte op een zelve ſtreke gelegen zijn; dan *Angazeſia* een weinigh Noordelijker, en *Molalia* op de Zuider brete van twalef graden en twintigh minuiten. *Angezia* is gelegen Noord-Weſtwaerts, vijf mylen van *Molalia*; met zijn verſte hoek, op elf graden en vijf minuten, en met de naeſte op elf graden en zes minuten. De Zuid-zijde leit zeer hoogh uit het water. *Iuanny* is gelegen beooſten *Majotta* en *Molalia*; welke beide eilanden veilige kuſten hebben. Al deze eilanden, inzonderheit *Molalia*, hebben overvloet van Koeien, Oſſen, Bokken, Schapen, met grote en brede ſteerten, Konynen, Hoenders en ander

[a] Thomas Rhoe.

der Gevogelt: veelerlei vruchten, als zuure en zoete Oranje-appels, kleine en grote Citroenen, Kokes-noten, Bananassen, Honigh, Betel-bladen, en, volgens Sanut, Genber, Zuiker, Rijs, welke gekookt zijnde, violet-verwigh is.

Het eilant *Angazesia* wort bewoont by Moren, die koophandel met Vee en vruchten op verscheide plaetsen aen de vaste kust doen, en op d'eilanden Oostwaerts gelegen, in mangeling van *Kallikoos* en ander slagh van kleden en katoene-stoffen, hun dracht. Het broot van al deze eilanders is meel van Kokes-noten, gebakken in den oven, met een weinigh honigh; en drank, wijn de palm, en zap of melk van Kokes-noten. Zy laten hunne Vrouwen noit zien aen vreemdelingen, dan met toelating van den *Sultan*. Veelen onder hen kunnen Arabisch spreken en schryven, eenigen ook Portugees, dat zy te *Mozambijk* leren, daer zy met hun Jonken of Berken, van dertigh of veertigh ton groot, komen handelen.

De huizen op *Molalia* zijn gemaekt van steen, çement, en met kalk bestreken; het dak is zeer laegh, overdekt met berdekens, en daer boven over met bladen.

Het eilant *Angazesia* staet onder de bestiering van tien verscheide Heeren; dat van *Iuanny*, onder een eenigh Opperhooft, met den tytel van *Sultan*; desgelijx *Molalia*; doch was de heerschappye van *Molalia* t'eenertijde 1615. verdeilt onder de kinderen van den *Sultan*, te weten, onder twee zonen en eene dochter, die ieder zich op een hoek des eilants hielden. Ieder *Sultan* hout een groten staet op zijne wyze, en is gemeenlijk verzelschapt met een stoet van vijftigh man. De kleding des *Sultans* is een root en blaeu kleet, dat over de knien tot op de voeten hangt, met een Tulbant op 't hooft: byna op een zelve wyze zijn d'onderdanen gekleet. De groten en gemene des eilants, knauwen geduurigh zeker mengsel van gebrande Oester-schelpen, en zekere vruchten of noten *Areka*, met Betel-bladen; 't welk de zinkingen stopt, en vast tantvleesch maekt.

Het eilant van
FERDINAND PO.

IN de bocht van *Guinea*, leggen byna op een zelve streke vier eilanden, als het eilant van *Ferdinand Po*, *Prinsen*-eilant, eilant *Sinte Thomee*, en het eilant *Annobon*. Het eilant van *Ferdinand Po*, of *Fernand Lopez*, eenen Portugees, de naem des eersten ontdekkers, hoewel hy zelf dat in 't Portugees *Ilhas das Formosa* noemde, dat is, Schoon eilant, (want anderen hebben naderhant dit eilant na hem genoemt) leit op de Noorder brete van drie graden en een halve, tusschen het hoge lant van *Amboses* en *Rio dos Kamarones*, of reviere van Kamarons, ontrent vier en een halve myle van den wal of het vast lant, met een bevaerbaere vaert tusschen beide.

Het is het grootste van al de vier voorzeide eilanden, of van een zelve grote met dat van *Thomee*, rijst heel hoogh uit zee, en geeft de wortel *Mandihoka*, die met hant-meulens gebroken wort, Tabak, Rijs en boomvruchten. Wel eer plachten 'er ook Zuiker-molens te zijn.

Het is een wilt, woest en trouloos volk, en wort bestiert door zeven Koningen, die meest alle tegen elkandre oorlogh voeren. Geen Neerlanders noch andere volken van Europe doen dit eilant om den koophandel aen; naerdien d'Inwoonders op hun komste wegh-schoien; maer wel om versch water in te nemen.

Het

Het Prinſen-Eilant.

Et Prinſen-eilant, of *Ilha de Principe*, (in 't Portugees alzo genoemt, om dat zeker Portugees Prins dat allereerſt gevonden heeft,) het kleinſte der drie eilanden van *Sint Thomee*, *Ferdinand de Po*, en *Anobon*, leit op de Noorder brete van twee graden, dertigh mylen van 't vaſt lant van *Afrika*, en ontrent vier en twintigh mylen benoorden *Sint Thomee*.

Op dit eilant zweeft een veel gezonder lucht, dan op het eilant van *Sint Thomee*, hoewel zo na daer by gelegen. Aen ſtrant leit een dorp, betimmert met ontrent twee hondert huizen, en omringt met een borſtwering tegens eenen aenloop, van drie voeten hoogh, daer binnen vijf vier-ponders ſtaen, die d'Inwoonders wel eer van zeker verongelukt ſchip gekregen hebben.

Het lant is vol geboomte, zeer groeizaem van Oranje-appelen, Limoenen, Banannes, Kokes-noten, veel Zuiker-riet en diergelijke. Daer valt katoen, van welk de Vrouwen kleetjes weven, die zy zelfs dragen, en *Mandihoka*, daer d'Inwoonders meel af maken. Wijn-ſtokken zijn 'er, doch weinigh. De beeſten onder andere zijn Verkens, Hoenders, Viſch in de revieren, en in zee, onder het eilant.

D'Inwoonders zijn Portugeſen, doch de weinghſte, ontrent dertigh of veertigh; *Mulaten* of half-ſlach, Negers en veel Slaven, wel ten getale van drie duizent, die in de Zuiker-molens, gelijk daer verſcheide zijn, werken, en Rijs, Tabak, Mille en andere Gewaſſen planten.

Het Eilant van
ANOBON *of* ANOBÓON.

Et eilant van *Anobon* of *Anoboon*, dat nieu of goet jaer bediet, is alzo miſſchien by de Portugeſen genoemt geworden, om deſſelfs ontdekkinge op nieuwen Jaers dagh. Het leit op de Zuider brete van een graet en vijftigh minuten, of, gelijk andere willen, op anderhalve graet, ontrent vijf en twintigh mylen van het eilant *Sint Thomee*, en vijf en veertigh van *Cabo de Lopez Gonſalvez*, gelegen op de vaſte kuſt.

Het is in 't ronde, volgens Pyrard, ontrent vijf of zes Franſche mylen, en in de lengte niet boven een halve myle groot. De rede is aen de Noord-Weſt-zijde, doch zeer gevaerlijk, ter oorzake van de drooghten en ſteenrotſen.

Dit eilant heeft een gezonde lucht, meenighte van Spring-bronnen, en beken met verſch water, doch brak by nieuwe en volle Maen, door den vloet der zee. Het rijſt met zeer hoge bergen, tot in de wolken, die gewonelijk op de toppen met ſneeu bedekt leggen; waer door aldaer weinigh dagen zonder regen zijn. De heuvelen en dalen zijn vrucht-rijk van allerlei gewaſſen, en geven een wonder aengenaem en vermakelijk gezicht. d'Oevers der beken ſtaen beplant met Palmitas-bomen, daer d'Inwoonders wijn de Palm uit tappen, Ignames, Injames, Patataſen, Banannas, Ananaſſen, Oranje-bomen, Tamarind-bomen, Zuiker-riet en Katoen-bomen in groten overvloet. Daer groeit ook Rijs, Maiz of Turkſche tarruwe, veelerlei Turkſche bonen, zwarte purgeer of ſchyt-nootjes, en meer andere boom en velt-gewaſſen.

Men heeft 'er veel wilde Verkens,

Rheen, Bokken, Geiten, Hoenders, Duiven, zwarte en witte Reigers, en ander gevogelt. De zee onder het eilant geeft veelerhande Visch en Oesters. Merkator en eenige anderen willen dat dit eilant woest en onbewoont leit, 't geen valsch is, doch is evenwel niet zeer volkrijk. Voor eenige weinigh jaren woonden daer slechts eenige weinigh Portugesen, met vijftigh of zestigh zwarten, die alle by den lantbou en visschery leven. d'Onzen vonden des jaers zestien hondert en vijf, op de schip-vaert naer Oost-Indien, onder den Admirael Matelief, twee hondert zwarten met twee Portugesen op dit eilant.

Het dorp of vlek leit met een borstweringe omwalt, om voor een aenloop bevrijt te zijn, en begrijpt ontrent hondert huizen van riet gemaekt, behalven eenige weinige houte huizen der Portugesen.

Kleding. De zwarten gaen gansch naekt, beide Mannen en Vrouwen, en slechts met een katoen kleetje voor hunne schamelheit. De Vrouwen dragen de kinderen op den ruch, en geven hen de borsten over de schouderen (want zo groot is het Vrou-volk van borsten) te zuigen.

Bestiering. Dit eilant staet onder de Portugesen, en wort door een Opper-hooft bestiert, door den Koning van Portugael derwaerts gezonden.

Godsdienst. Al d'Inwoonders, zelfs de zwarten, onderhouden de Roomsche lere, door vlijdt en dwang der Portugesen bekeert.

Het Eilant Sinte Thomas, of Thomee.

HEt eilant *Sinte Thomas*, in 't Portugeesch *Sant Thomeé* genoemt, om dat het allereerst op den dagh van dien Heiligh door zekeren Portugezen Hopman gevonden en ontdekt wiert, (hoewel zommigen, als Theuet, dat *Sant das Honore*, en de Barbaren *Ponkas* noemen;) is gelegen in den Ethiopischen zee-boesem of kom, recht midden onder de middagh-lini, (want die komt recht door de stadt en snijt door de grote kerk, waerom dit eilant geene brete gegeven wort,) en naby de kaep van *Lopez Gonsalvez*.

Het is by na ront van gestalte, groot in zijnen omtrek ontrent dertigh, en in de middel-lini, of in de lengte en brete twalef mylen.

Hooftstadt Pavaose. De hooftstadt, *Pavoasan* of *Pavaose* genaemt, daer twee beken of revieren door lopen, leit in het midden des inhams of der baye, op een effen plaets aende Noort-zijde: is wat langwerpiger als ront, en byna een halve uure gaens in de ronte; begrypende ontrent vijftien hondert huizen, ieder van twee verdiepingen hoog. Aen de zijde na den zee-kant toe, leit de stadt met wat borst-werings van opgezette stenen omringt, die de Portugeesche Stadthouder des jaers zestien hondert en zeven deed maken, bevelende eenen iegelijk, die in 't gaen of komen voorby de stadt gong, eenen steen, tot opbouwing der borstwering, te brengen. Al de huizen zijn gemaekt van zeer wit hert hout, als eiken hout, dat daer op het eilant wast, te weten, voor, achter en ook boven aen het dak van planken, vast in elkandre geploeght: alleen staen op het gansch eilant drie van steen, daer het Opper-hooft een van bewoont.

Kerken. In de stadt zijn drie Kerken, te weten de grote of hooft-kerk, genaemt de kerk van *Conceptio*, of ontfankenis der Maeght Marye; de kerk van Sinte Isabella, verrijkt met een Gast-huis, en de kerk van Sinte Sebastiaen, een kleen kerkje, staende by het Kasteel, mede Sinte Sebastiaen genaemt. Verscheide andere Kerken staen buiten de stadt, als de Sinte Antonis kerk, twee musket-scheuten buiten; wat nader de Sint Jans kerk; de kerk van *Matre Dios*, of Moeder Godes, ontrent een mijle van de stadt, na 't Zuid-Oosten;

de kerk *Trinitado*, of heilige Drievuldigheit, ontrent twee mylen buiten na 't Oosten, en de kerk van Sinte Anna, ontrent drie mylen na 't Zuid-Oosten.

Kasteel Sint Sebastiaen. Het kasteel Sinte Sebastiaen leit met vier punten op eenen uitstekenden hoek, aen de Noort-zijde der stadt, en der baye of inham: is gemaekt van herde Klip-stenen, tot de hooghte van vijf en twintigh voeten, zeer net gebouwt, en in zich zelf, en door de gelegentheit der plaetse, (want het leit op een smalle punt) in die gewesten byna onverwinnelijk, zo het slechts met hondert krijgs-knechten, krijgs-geweer en lijf-tocht verzien is; behalven dat zonder eenigh belet uit zee, met jachten en klein vaertuigh, alle nootwendige behoeften kunnen ingebracht worden.

Revieren. Het eilant wort bevocht en doorsneden met verscheide beken en revieren, van klaer en versch water, die meest al hare uitwatering in Zee hebben, tot grote vruchtbaerheit des aertrijks. Op het midden des eilants is een zeer bosch-rijke bergh, die altijts met sneeu bedekt leit, en zo dik, dat verscheide beken daer van neerstromen, en de riet-planten bevochtigen.

Lucht. De lucht op dit eilant is zeer heet, ongetempert, vochtigh, ongezont en schadelijk, inzonderheit voor de volken van *Europe*, die zelden aldaer eenen ouderdom van vijftigh jaren bereiken, daer d'inboorlingen, een volk weinigh van bloet, dikwils over de hondert jaren oudt worden.

Ja, het wort bevestight, dat een jong mensch, noch in zijnen wasdom zijnde, gekomen op dit eilant, noit zal groter worden, maer altijts even klein blyven: dat de lyken, door de overgrote hitte des aertrijks, binnen vier en twintigh uuren verrotten en vergaen.

De oorzaek dezer ongezonde lucht wort gezeit te zijn, de grote hitte en vochtige dampen: daer zijn'er die willen dat deze vergiftige lucht, haer niet over het gansch eilant, maer voornamelijk over de stadt, vermengt met eenige quaetaerdigheit, verspreit, en veroorzaekt wort door de laegte der stadt: want uit het regen water; dat overvloedelijk in den regen-tijt neervalt, en derwaert van de hooghte na de laeghte zakt, worden door de hitte dampen opgetrokken, die 's avonts en 's morgens door de koelte der lucht in dau op de lichamen neervallen; daer nochtans de hoger gelege Zuidelijke en Noordelijke berghachtige lantstreken in verre zulk een ongezonde lucht niet hebben, als beneden in de stadt is. By wylen betrekt dit eilant met een vergiftige en quaetaerdige damp, als wanneer de Portugesen in huis blyven.

Dan deze lucht verliest een weinigh van zijne hitte en vochtigheit, in Zomer, Hoi en Oogstmaent, ter oorzake van de Zuid-Ooste en Zuid-Weste droge en koele winden, de Wintmaenden geheten, die van de kust van *Ethiopien* komen overwaien, de landen verfrissen, de lucht helder maken, en de vreemdelingen versterken; daer in tegendeel d'inboorlingen, die mager en rang zijn, zich grotelijx door deze koude winden beledight vinden. Daer waeien geen Ooste en Noorde winden, 't zy uit verborge oorzaken, of dat *Afrika*, tegen over dit eilant gelegen, door zijn gebergte, den loop dezer winden stuit. Twee winters, (doch geen winters ten aenzien van koude, gelijk hier te lande de winter komt, maer alleenlijk van vochtigheit,) hebben deze eilanders, gelijk al de volken onder de middagh-lini gelegen, een in de Lente, en een in de Herfst-zonne stant, of in Lente en Herfstmaent, als wanneer de zon den Inwoonders, ('t geen tweemael 's jaers op den middagh geschiet,) zonder schaduw ten Noorden of ten Zuiden te geven, recht boven 't hooft schijnt; want de zon, door het sterk optrekken der dampen uit zee door d'overgrote hitte, vervult de lucht met wolken, die met regen neervallen, zo dat de zonne-stralen, belet door deze wolken neer te schieten, en het stadigh neerstorten des regen-waters, de lucht ten dien tijde meer, dan op andere tijden, verkoelen en verfrissen.

De regen maenden duuren hier van Win-

Winter tot Grasmaent, waer door al het lage lant onder water raekt. Het is Lente op dit eilant in onze Zomermaenden, dat is in Bloei, Zomer, Hoi en Oogstmaent; maer Zomer, wanneer de zon komt in den beginne van den Steen-bok, en duurt tot dat zy komt in den beginne des Rams, te weten in de Winter, Lou en Sprokkelmaent, en in de beginne van Lentemaent; als dan, te weten des zomers, is de lucht zeer vochtigh en heet, zo dat de vreemdelingen zich in onderaertsche plaetsen verbergen, en of sterven, of dodelijke ziekten halen; dewijl zy de hitte en vochtigheit niet kunnen verdragen, daer nochtans d'inboorlingen, als kout, droogh en rang van aert, in een volkomen gezontheit leven. De hitte, wanneer zy op haer heftighste is, maekt d'inwooners zo moede en mat, dat zy naulix kunnen voortgaen, en d'aerde zo heet, datze schoenen met dubbelde zolen en dikke kurk moeten aendoen, indien zy de voet-zolen niet willen zengen.

Ongezontheit der lucht. De voornaemste ziekten, die door d'ontemper des luchts ontstaen, zijn hittige en quaetaerdige koortsen, daer zich de blanke vreemdelingen om d'acht dagen mede vinden aengetast: eerst met grilling en koude, daer na met warmte door al de leden, tot twee uuren lang: want zo dra iemant zijn verblijf in de stadt komt te nemen, die wort aenstonts zo fel met een vuurige koortze aengetast, dat hy dikwils den vierden of zevenden, of ten minsten den veertienden dagh komt t'overlijden: kan hy dien tydt overleven, zo wort hy gezont, 't en zy hy zich, met eten of drinken te buiten ginge; want het beste genees-middel is een goede leef-maet t'onderhouden, en weinigh t'eeten en veel te vasten, tot verlanging der dagen. Doch daer by moet ook het lijf gepurgeert, 't geen zy gemeenlijk met het mergh van pijpkassie doen, en dikwils het bloet uit een geopende ader afgetapt worden. Den kranken wort het water drinken niet verboden, maer toegestaen zo veel te drinken, als hen lust.

De ziekte *Bitios de Ku*, gaet'er ook geweldigh in zwang, en wort genezen met limoen-zap, gelijk te voren verhaelt is. Zeer gemeen zijn 'er de Spaensche pokken, doch die de zwarten, door middel van Quik-zilver, weer wonder gezwint weten te genezen; hoewel velen, inzonderheit vreemdelingen, daer aen komen te sterven; dies ieder vreemdeling zich wel heeft voor te zien, om met de zwartinnen gene gemeenschap te houden, ter oorzake van den ongelijken temper des lichaems tusschen vreemdelingen en ingeboornen.

De water-zucht plaeght deze eilanders ook geweldigh, die zy met het ingeven van Oly van Kokes-noten, en zekere kruiden, daer de Negers goede kennis van hebben, en de lichamen van buiten daer mede te bestrijken en wrijven, haestelijk genezen. Voorhenen, over hondert en meer jaren herwaert, hebben de Koningen van Portugael, berecht van de vruchtbaerheit des gronts, van daer derwaerts eenigen overgezonden, de welken wanneer zy alle door de quaetaerdigheit der lucht waeren gesneuvelt, hebben anderen daerna eerst in *Guinea*, van daer in *Angola*, en eindelijk op dit eilant *Sinte Thomee* zich neergeslagen, om alzo gelijk by trappen, allengs de quade temper der lucht te leren verdragen. Desgelijx wort gezeit, dat Johan, Koning van Portugael, de Joden, by weigering van het Christen geloof t'aenvaerden, tot Slaven verkocht, en hun kinderen gedoopt derwaerts over doen voeren hebbe; waer uit de genen zouden herkomstigh zijn, die dit eilant nu bewonen. Geen kleen getal van doden en kranken hadden ook d'onzen op dit eilant, wanneer zy dat des jaers zestien hondert een en veertigh onder den Admirael Jol, anders *Houtebeen*, veroverden; want naulix bleef in ieder krijgs-bende tien of twalef gezonde mannen, zelf quam Jol, benevens vele Opper-hoofden, te sneuvelen. Ja de felheit der ziekte stapte eindelijk met zulke wijde schreden onder d'onzen voort, dat'er naulix meer overschoten om de wachten te bezetten, en qualijk zo veel Boots-gezellen, als twee schepen zouden bemannen: weshal-

halven aen Graef Maurits na *Brezijl* om Krygs-knechten, lijftocht en wijn tot versterking geschreven wiert. De meesten storven al aen grote pijne in 't hooft tot razens toe; eenigen aen buik-pijn, binnen den derden of vierden dagh. Eenigen leiden d'oorzake daer af, op het verkeeren met de Zwartinnen, of op de verkouding, gevat na grote hitte des lichaems; andere op het te veel eeten van zwarte zuiker, of op de melk van Kokes-noten, die buik-loop veroorzaekt. Daer by hadden d'onzen, wanneer het eilant met een vergiftigen en quaetaerdigen damp overtrokken wiert, 't geen by wijle geschiet, verwaerloost onder dak te gaen, 't welk nochtans de Portugesen gewonelijk doen. Een noch veel groter neerlaegh baerde deze vergiftige lucht onder het volk van den Admirael Pieter Verdoes, wanneer dees des jaers zestien hondert en tien in Slachtmaent met zijne Vloot dit eilant innam; want binnen veertien dagen storven 'er aen deze lant-ziekte, bestaende voornamelijk in hooft- en buik-pijn, over de duizent; daer onder zelf d'Admirael en Onder-admirael Storm, beneffens zeventien Zee en al de Lant-Hopmannen, uitgezeit eenen. De felheit der ziekte woede eindelijk onder d'onzen met zulke grote schreden, dat het vet des buiks was in de geopende lichamen als water gesmolten. Dies riet niet zonder reden Graef Maurits den Staten van Neerlant, wanneer zy dit eilant in bezitting hadden, by brieven uit *Brezijl*, het zelfste te doen, 't geen den Koning van Spanje gedaen had, die na dit eilant zont gebannen, en luiden ter galge en galeye gedoemt, om dit eilant te beschermen en bewonen, 't welk bezwaerlijk, voeghde hy daer by, met onze bezoldighde Kryghs-knechten zoude kunnen geschieden.

Aertrijk. De gront is tai, lemigh, geel, rosverwigh, grof en vast gesloten, gelijk krijt, en stoft nochte mollemt niet licht wegh, ter oorzake van de meenighte des daus, die alle nachten valt, maer wort zacht gelijk wasch, bequaem om alle zaden en vrucht-gewassen voort te brengen. De deucht en vruchtbaerheit der aerde blijkt hier uit, om dat, zo dra een vlakke plaets wort onbebouwt of braek gelaten, geboomte daer uit, en in weinigh dagen zeer hoogh komt op te schieten; dies de Zwarten dat af-kappen en verbranden, om Zuiker-rieten in d'assche van d'afgebrande bomen te planten, die over al op dit eilant in de dalen wassen, maer schieten door de weelderigheit des aerttrijks al te hoog op; zulx het Zuiker-riet op dit eilant weiniger zaps geeft dan in *Brezijl*, hoewel het op een zelve wijze geplant, opschiet en gesneden wort, gelijk ook de Molens na het fatsoen der Brezilaensche Zuiker-molens gemaekt zijn, doch zijn kleinder, en hebben zo veel omslaghs niet, om dat op dit eilant geen witte zuiker meer gezuivert wort, dan ieder tot zijn huishouden van noden heeft.

Het riet in de gezeide assche gepoot, heeft vijf maenden om te rijpen van noden: want dat in Louwmaent geplant is, wort in Zomermaent afgesneden, en dat van Sprokkelmaent in Hoimaent: en in dezer wijze snyden en plantenze alle maenden, 't geheel jaer door, Zuiker-riet, zonder dat de recht neerschietende Zonnestralen in Lente en Herfstmaent eenigh beletsel aen den wasdom kan geven; ter oorzake van het stadigh regenen te dier tijde; een zake zeer dienstigh voor het zuiker-riet. Het gewossen en afgekapte riet wort in Molens, (de Portugesen noemenze *Ingenhos*, en worden omgedreven door den stroom van revieren, of door arbeit van Slaven of Ossen, daer geen revieren zijn,) klein geplettert, daer na het zap of mergh in grote ketels over 't vuur gekookt en gezuivert. Het gemorselt riet krijgen de Verkens t'eeten, die niet anders eeten, en daer ongemeen vet by worden, en zulk smakelijk en gezont vleisch krijgen, dat het den kranken gezontheits halven t'eeten wort gegeven.

Zeven scheeps-ladingen zuiker plagh dit eilant jaerlix gewoonlijk te kunnen uitleveren, namelijk vier voor Portugael, twee voor d'eilanden van Kanarien en Madera, en een voor Engelant,

gelant: en zou daer noch groter menighte van zuiker kunnen gewonnen en ook witte zuiker gemaekt worden; maer het ontbreekt hen aen potten, en ander gereetschap om de zuiker te zuiveren, en ook aen luiden, die zich op de kunst van zuiveren verstaen.

Wel hebben de Portugesen veel meesters van het eilant *Madera* doen ontbieden, om hun zuiker witter en herder te maken; dan hebben zulx noit kunnen te wege brengen, naerdien de zuiker al de reuk van de vettigheit des gronts is behoudende; behalven dat ook de lucht hunnen arbeit vruchteloos doet uitvallen, die de zuiker, uit de vormen gedaen, niet laet drogen; maer is gewoonlijk heet en vochtigh, uitgezeit by koele winden, die van *Ethiopien* komen overwaien; dan ook deze zijn niet bequaem om de zuiker volkomen droog te maken: maer de Zuiker-makers zijn genootzaekt de broden op lage planken, rontom besloten, en daer boven takken van dikke droge bomen te zetten, die, in brant gestoken, geen vlam noch rook maken, maer van langer hant, gelijk dove kolen, verglimmen: en in dezer wijze drogen zy hun zuiker gelijk in stoven, en houdenze dicht opgesloten, om de lucht daer buiten te houden, of zouden anders smelten, gelijkze ook doen, twee of drie jaren out geworden. Voor de komste der Portugesen op dit eilant groeide daer geen Zuiker-riet; desgelijx geen Gengber, maer is door hen daer op gebracht en geplant.

In den jare zestien hondert vijf en veertigh, stonden op dit eilant vier en vijftigh Zuiker-molens, die ieder zijne maent had van te malen, kunnende alle t'zamen jaerlix zes of zeven hondert lasten zwarte zuiker opbrengen, doch 't een jaer min en 't ander meer, na het riet wel gevallen was. Noch stonden'er een en zestigh Molens, doch wierden verwoest des jaers zestien hondert tien door d'onzen, wanneer d'Admirael Pieter Verdoes dit eilant met zijne Vloot veroverde, die sedert een lange wyle dus geschonden bleven staen, door gebrek van middelen, kopere ketels, en slaven om t'arbeiden.

Het Koren krijght op dit eilant zijne volkomenheit niet; maer schiet alleenlijk in zeer hoogh loof op, zonder granen of airen te krijgen, ter oorzake d'aerde al te vet is, en d'overtollige vocht de behoorlijke rijping belet. Wijngaerden zijn 'er veel, die het geheel jaer deur druiven, (witte en blaeuwe,) rijpe, onrijpe, en bloeissem hebben; ook zijner zoete en zuure Oranje-appelen, Limoenen, Citroenen, Granaten, Kokes-noten, Vygen, Water-meloenen of Spaensch spek, welke laeste in Zomer, Hoi en Oogstmaent rijp zijn. Daer zijn ook bomen met steen-vruchten op dit eilant geplant, als Persiken, Olyven, Amandelen en diergelijke, doch brengen gene vruchten, of zo zy die krijgen, noit tot volkomenheit; naerdien deze gewassen eene toesluitende en opdrogende koelte van noden hebben, daer in tegendeel de hitte en overtollige vochtigheit de behoeftige drooghte verjaeght. Het mangel van koren komt de natuur den Inwoonders met verscheide wortelen te goe, als met *Batatasen*, die d'Inwoonders *Ignames* noemen, hun voornaemste en gewoonlijke spijze; want zy by hen in plaets van broot gebruikt wort. Deze wortel is daer vierderlei, namelijk een *Benijn*, de tweede *Achorere*, de derde *Manikonge*, en de vierde *Saffranee*, alle zo genoemt, na de plaetsen, van waer zy op dit eilant gebracht zijn. De twee eerste zijn de beste, d'eene om zijne zoetheit, en d'ander om zijn lang goet blijven. Daer wort ook zeker wortel *Mandihoka* geplant, en meel daer van gemaekt, doch weinigh by d'Inwoonders gegeten, en meest van daer na *Angola* vervoert.

In *Brazyl*, (want daer wort zy ook veel geplant,) wort de *Mandihoka* op een zelve wijze gewonnen, en meel daer van gemaekt, gelijk op dit eilant en in *Angola*: alleen dat de wortel of het gewas in *Brazyl* nergens na zo dik wort, als in deze plaetsen, te weten niet dikker, tot volslagen wasdom gekomen, dan een mans arm of been, en anderhalve, twee, en zomtijts drie voeten lang. Het staet aen te merken dat uit het raspsel der Braziliaen-

ſche *Mandihoka* onder een pers eerſt de vochtigheit of zap, dat ſchadelijk en vergiftigh is, uitgeperſt wort: want zo iemant van de Braſiliaenſche geraſpte *Mandihoka*, eer het zap daer uit geperſt is, quam t'eeten, hy zou gevaer lopen van te ſterven. Maer op dit eilant en in *Angola* wort het raſpſel niet uitgeperſt, maer aenſtonts gedrooght, gelijk het geraſpt is, zonder uit te perſſen; daer nochtans niemant hinder of letſel af krijght, alſſe daer van eeten.

Dit eilant geeft ook Banannaſſen, Bakovens, Kaskou-appels, twee of driederlei ſlagh *Iojoos* of kleine boontjes, een bequame pot-ſpijze, en Turkſche tarruwe of Maiz, hun koren. Daer groeit ook een boom *Peſſigos* genoemt, die vruchten, mede *Peſſigos* genoemt, als uitgewaſſe bobbels aen den ſtam of ſtronk krijght, en bladen boven aen den kruin. De vruchten vallen een weinigh hairigh, dat voor het eeten daer af geſneden wort: hebben weinigh vleeſchs, een weken ſteen, en zijn zoet van ſmaek en verkoelend.

Een andere vrucht, *Kola* genoemt, ontrent zo groot als een walnoot, waſt op heel grote bomen, in een licht-groene bolſter of peule van een arm dik en een halve elle lang. Zy beſtaet eigentlijk uit vier of vijf-kantige rode kernen, met een witte ſchel overtrokken, en dicht tegen elkandre gelegen, die van de zwarten gegeten worden: zijn van ſmaek als een raeuwe kaſtaeni, maer bitterachtigh, welke bitterheit, met een teugh water daer op te drinken, in zoetheit verandert. Grote handel wort met deze vrucht gedreven, en dezelve na *Lovando Sinte Paulo* te ſcheep, in de bolſters, om des te langer goet te blijven, en niet te verdrogen, in grote meenighte vervoert.

Daer groeien veel Wijn de Palmbomen, daer d'Inwoonders wijn uit trekken, en uit de kern der vruchten Oly de Palm koken, en na *Angola* vervoeren.

Katoen valt 'er overvloedelijk, daer d'Inwoonders donkere en licht-blaeuwe kleetjes af maken, gelijk die van de *Benijn*; dan zijn verre na zo goet niet, grover van ſtof, en ſlechter geverft. Zy plachten met grote meenighten na *Lovando Sinte Paulo* gevoert, en aldaer met grote winſten verhandelt te worden. Desgelijx groeien daer Kool-bomen, Muſen, *Mauz* by *d'Egyptenaers*, en by deze eilanders *Abellane* genaemt, die op een jaer zeer hoogh opſchieten. De Moes-kruiden zijn Kool, Rapen, Radijs, Sali, Latu, Beet, Peterſeli, die binnen weinigh dagen uit het zaet zeer hoogh opſchieten.

Dieren. Daer is ook geen gebrek van gedierte, inzonderheit van Verkens, Koebeeſten, Schapen, Bokken, Geiten, en eenige kleine roſſe Paerden. Men heeft 'er Kalkoenen, Ganſen, Entvogels, Tortel-duiven, Hoenderen, Lyſters, Velt-hoenders, Spreeuwen, Meerlen, Perkiten, en veelerlei ander gevogelt.

De zee onder het eilant voet meenigerhande Viſſchen, en ook zeer grote Walviſſen: niet min Viſch-rijk zijn de revieren. In 't kort, dit eilant zou met recht, om zijn volheit van Vee en vruchten, een aertſch Paradijs mogen genoemt worden, zo de lucht daer een gelijke goetaerdigheit had. Over al op dit eilant, zo wel in de vlakte als op de bergen, worden ook Lant-kreeften gevonden, van geſtalte gelijk de Zee-kreeften, zeegroen van kleur, leven onder d'aerde gelijk Mollen, wroeten het lant om, en knagen af en bederven alles wijd en zijd.

Veel Muggen, inzonderheit in boſch-rijke plaetſen, zijn op dit eilant, en veel groter dan hier te lande, tot grote quellaedje van eenen iegelijk; voornamelijk der genen, die in 't boſch gaen hout houwen om zuiker te koken. Op eenige jaren groeien 'er ook veel Mieren, die al af knagen wat zy vinden, ja zelf d'opgeſchote zuiker-rieten, doch ſterven, zo dra het weêr begint te veranderen. Grote ſchade doen ook de Rotten aen de Zuiker-planten.

Inwoonders zijn tweederlei. De Inwoonders van dit eilant zijn tweederlei; blanke Portugeſen, die dit eilant allereeſt volkloos gevonden en bewoont hebben; en Zwarten, die uit *Angola*, derwaerts om te werken

ken, gebracht worden. Die op dit eilant van een Portugesen vader en moeder geboren worden, schoon deze daer lang gewoont hebben, zijn blank, gelijk de Portugesen in Portugael, en niet zwart: maer kinderen van een Portugees en Zwartin, vallen bruin of geel, en worden *Mulaten* genoemt, dat zo veel als half-slagh gezeit is. Daer plachten jaerlix van *Lovando Sinte Paulo*, na dit eilant by de vijf duizent jonge zwarte slaven gezonden te worden, om daer op te queken.

Kleding. d'Ingeboorne Portugesen gaen 't et gekleet, gelijk die van Portugael; op een zelve wijze veel Negers, te weten koop-luiden, en hun kinderen; maer de slaven, zo Mannen als Vrouwen, gansch naekt, met een kleetje alleen, of een Palmit-bomen matje voor hun schamelheit.

Spijze. Belangende de spijze; de gemene is broot van *Patatasen* gebakken; en drank, wijn de palm of water, of Geite-melk. By grote hitte komen vijf of zes huis-gezinnen by elkandre om hun maeltijdt in 't gezelschap met hun vrouwen en kinderen te doen, in zeker plaetse onder d'aerde, daer ieder spijze, in zijn eigen huis bereit, bybrengt; alwaer zy dan aen een lange tafel, met de spijze daer op, gaen zitten eeten.

Handel. De Koopmanschappen, die van daer gevoert worden, bestaen voornamelijk in zwarte zuiker, die jaerlix op dit eilent tot ontrent hondert duizent *Araben*, (ieder *Araben* gerekent op twee en dertigh pont) gewonnen, en, slechs in bladen gepakt, na *Europe* vervoert wort. Die wat verre te lande in wonen aen de revieren, brengen de zuiker met kanoos aen de stadt; maer die dicht aen de stadt wonen, op karren, van Ossen voortgetrokken. Hun andere waren zijn, de voorzeide katoene kleden, vruchten *Kolas* en diergelijke. De Waren, door de Portugesen, en voorhene door de Hollanders, derwaerts gevoert, bestaen in Hollandsch, Rouaensch en ander Lywaet, allerlei kleurt garen, Sayetten, zijde Koussen, Leitsche greinen, Franse Sarsjes, gemengde Heere Sayen, Bylen, Hou-messen, Yzer, Zout, Boom-oly, root Koper in Platen, kopere Ketels, Harpuis, Pik, Teer, opgeslagen Touwerk, aerde Zuiker-formen, van twintigh of dertigh pont groot, brandewijn en allerhande gebrande wateren, kanarische Wynen, Olyven, Kappers, fijn bloem Meel, Boter, Kaes en diergelijke.

d'Inkomste, die de Portugees jaerlix van dit eilant trekt, belopen tot een tamelijke zom penningen. Van al d'uitgaende waren (want d'inkomende betalen niet, vermits die in Portugael vertolt worden) moet een tiende voor tol aen den Koning betaelt worden, 't zy de goederen voor reet gelt, of voor zuiker, Oly de palm, of kleden verkocht worden. Van slaven, van d'eene na d'andere plaets gebracht, wort een van de tien betaelt. Die met de zegen aen strant vischt, moet den vijfden visch geven, en voor het visschen met een Kanoo in zee, om d'acht dagen de waerde van drie stuivers. Voorts hebben alle gewassen, die het lant geeft, iets aen den Koning te betalen. *Inkomste.*

Al d'Inwoonders zijn Rooms-gezinden, uitgezeit eenige Slaven of Koop-luiden, die geen vaste woonplaets daer houden. *Godsdienst.*

De kerkelijke bestiering staet aen eenen Bisschop, die zijn verblijf in de hooft-stadt heeft, en onder den Eertsbisschop van *Lissebon* staet.

Dit eilant staet heden onder de krone van Portugael, en wort bestiert door een Opper-hooft of Gouverneur, door den Koning derwaerts gestiert, die zijn verblijf-plaets in de hooftstadt *Pauoasan* heeft, benevens eenen Corregidoor, of Schout, die recht over al d'inwoonders doet.

d'Inwoonders, zo wel in de stadt als buiten op het lant, moeten met al hun geschillen voor het Opper-hooft des eilants verschynen, om voor hem beslecht te worden, doch mogen van daer beroep na *Lovando Sinte Paulo* doen. Zijn mede gehouden het Opper-hooft, kasteel en wacht-plaetsen van brant-hout te verzorgen, en daer en boven zijn huis op hun eigen kosten te hermaken, als mede alle bruggen, die ontrent de stadt en 't lant over de revieren *Bestiering.*

leggen,

leggen, om gevoeghelijk met Paerden en karren daer over te komen, gezamender hant t'onderhouden; en andere wegen zuiver en schoon te houden. Dan by den regen en quaden tijt, die van Winter tot Grasmaent duurt, is 't niet moghelijk, door den groten overvloet des neerstortenden waters, de wegen bequaem te houden.

Sint Thomee by d'onze verovert.

Geduurende het verbont van Wapen-stant, tusschen de krone van Portugael en de Staten der Vereenighde Nederlanden, wanneer noch het recht en d'oorzaken des oorloghs zijn volle kracht hadden, wiert dit eilant des jaers zestien hondert een en veertigh, den tweeden van Wijnmaent, door den strijtbaren Zee-helt Jol, derwaerts met eenige schepen uit *Brazijl* gezonden, voor dezen staet in dezer wijze verovert. Jol met zijn volk gelant twee mylen van de stadt *Pavaose*, by zekere Zuiker-molen van Sinte Anne, daer hy s'nachts zijn verblijf nam, beval 's anderen daeghs al de schepen onder het kasteel te komen, en geen vyantschap te plegen, 't en zy by voorgang des vyants.

De Kryghs-benden midlerwijle te lande gezet, onder het vergeefs tegenstant bieden der Zwarten, trokken na 't Kasteel, ontbloot van volk en bezetting, maer gesterkt met zes stukken; en van daer, na dat bemachtight te hebben, na de grote krijghsvesting, omringt met een muur van acht en twintigh voeten, daer zy na een hert gevecht, by gebrek van ladders om de muuren te beklimmen, met verlies van veel volks, zich benootzaekt vonden af te trekken. Gekomen aen de stadt *Pavaose*, kregen die, ontbloot van Burgers, Krijgsknechten, en alle tilbare goederen, zonder eenigh tegenstant te bieden, in; waer na de voorzeide krijgs-vesting, door het beuken uit zes stukken op de muuren, na eenige dagen haer over de zelfste boegh wende, trekkende d'Overste, met tachtigh bezettelingen, zo Zwarten, Blanken als halfslagh, uit de sterkte, die voorts, volgens bespr ek, met vijf en twintigh Krijgs-knechten van 's Konings bende, na *Lisbon* overscheepten. Daer quamen in 's verwinnaers handen, zes en dertigh grote stukken geschuts, waer onder twintigh van metael, overvloet van Bus-kruit, Lont en Kogels; maer lijftocht naulix voor een maent. Jol hebbende de stadt en 't slot verovert, deed de Portugesen by gebod weer in de stadt roepen, met bevel van binnen tweemael zeven dagen te verschynen, om met hem op billike voorwaerde te handelen, waer op twee der voornaemste quamen, en het verwoesten der Molens en onderhouden hunner wetten voor vijf duizent en vijf hondert kruzaten en tien duizent *Aroben* zuikers af-koehten: 's Konings inkomsten daer en boven, en schatten zouden aen d'overwinnaers komen. Zeer vele Zwarten, en eigenaers van Zuiker-molens, trokken met verzochte brieven van afscheit en verlof wegh. Des jaers zestien hondert en tien, in Slachtmaent, wiert ook dit eilant onder den Admirael Peter Verdoes, voor dezen staet verovert, met het innemen van twee Kastelen, waer van 't een op het te lande brengen van zeven stukken geschuts zich overgaf, en het ander van de bezetting verlaten wiert. De stadt, op de kleine aenbieding van tien duizent dukaten, om de verwoesting af te kopen, wiert aen kolen geleit, en de buit, bestaende in eenige duizent kisten zuiker, grote meenighte van Olifantstanden, Zijde en Wolle Laken, en een en twintigh stukken geschut, te scheep gebracht. Dan zelf d'Amirael en Onder-admirael Storm, beneffens zeventien Zee en al de Lant Hopmannen, uitgezeit eenen, en een getal van duizent slechte Krijgs-knechten, quamen aen de lant-ziekte te sneuvelen; gelijk reeds te voren verhaelt is.

Ilha

Ilha Rolles

EEn ander klein eilantje, in 't Portugeesch *Ilha Rolles*, en by d'onzen *Rolletjes* genoemt, leit bezuiden *Sint Thomee*, ontrent drie musket-scheut daer buiten, met een bequame doorvaert tusschen beide, en goede anker-gront voor de schepen: alleen leggen tusschen dit en *Ilha del Cabres*, zeven klippen boven water, *Los Sette Pedros* by de Portugeesche Zee-luiden genoemt, dat zeven klippen gezeit is.

Het eilant Ilha del Cabres.

EEn ander klein eilantje, genoemt in 't Portugeesch *Ilha del Cabres*, dat is, Bokken eilant, om zijne veelheit der Bokken, leit ontrent twee musket-scheuten van het eilant *Sint Thomee*, met een vaert of kanael alleenlijk tusschen beide, voor schepen. Het is een bergachtigh lant, vol wilde limoen bomen.

Het eilant Karakombo.

Linschot. Beschr. van Guinea.

BEneden de reviere *Gaba* of *Gabon*, daer af in *Guinea* gesproken is, niet verre van de middagh-lini, lager dan het eilant van *Ferdinand Po*, leit aen den mont van een reviere zeker eilant, *Karakombo* genaemt. Het lant heeft vele onbekende vruchten, en veelerlei vee en gevogelt. Men ziet 'er by wylen hondert Vogel-nesten aen een eenige tak hangen, gemaekt door een wonderlijke kunst, tegen het bespringen van Slangen en Hagedissen.

Het Vrouw-volk is 'er geil, en laet zich zonder schaemte in het byzijn van eenen iegelijk beslapen. d'Onzen op zekeren tijdt onder dit eilant ten anker leggende, quamen van dit eilant in eene Bark acht en twintigh man, met een trommel en holle stok, in stede van een fluit, by zich, aen het schip roeien: vier of vijf der welke traden over, daer van d'een, blank van aenzicht, borst en armen, een groene tak met een klokje hield, en zeker vogeltje, van de grote van een Mussche, dat hy op verscheide plaetsen langs het schip smeet, klinkende midlerwijle d'onzen spraken, of zijne makkers eenige reden deden, op het klokje; 't geen als een zegening scheen te zijn. Daer na wiert hen een pot met wijn de palm gebracht, daer deze luiden elkandre wel een halve uure uit toe dronken. Eindelijk trokken d'onzen met hen na lant, om daer, gelijk zy verzocht hadden, yzer tegen ivoir te ruilen; en zagen, in hun dorp gekomen, een hutje van drie voeten hoog, met een dak; doch aen d'eene zijde een weinigh open, op 't welk een kruk stont met een netje daer aen, daer zy niemant wilden laten aenraken, om te zien, wat daer van binnen in was. Op een stok, gestelt nevens de kruk, stont een kints bekkeneel, met een been in 't een oogh, en neven den stok lagen verscheide beenderen, en geraemten van visschen en andere dieren op d'aerde. Waer uit d'onzen bespeurden het een grafstede moste zijn. Zy houden de besnydenis, hoewel zy geen Godsdienst of geloof hebben.

Het Eilant van Sint Mathijs.

Meer na 't Westen, leit op een graet en vijftigh minuten, Zuider brete, het eilant van *Sint Mathijs*, alzo by de Portugesen genaemt, na den dagh der ontdekking. Het is heden volkloos en onbewoont, doch heeft een beek met zeer schoon versch water. Het schijnt daer vruchten en dieren moeten zijn, naerdien de Portugesen eenige jaren aldaer hun verblijf gehad hebben.

Ilhas das Ascension,

Of Hemelvaerts-Eilant.

Meer na 't Zuiden leit een eilant, *Ilhas das Ascension* in 't Portugeesch geheten, dat is, Hemelvaerts-eilant, alzo genoemt, om dat de Portugesen dat allereerst op dien dagh ontdekt hebben. Is gelegen acht graden en een halve bezuiden de middagh-lini, hondert en tnegentigh Spaensche mylen Noord-Westwaerts van *Sint Helene*, bestuuwt mede met bergen en heuvelen, doch zo hoogh niet als die van *Sint Helene*; maer is groter van omtrek. Het heeft gansch geen zoet water, noch niet eenen groenen tak of lover; maer is dor, droogh, aschachtigh en verbrant. Dan gaet in meenighte van visch *Sint Helene* te boven, waer door ongeloofelijk veel gevogelt zich daer op hout, van de grote als Gansen, beneven veel vliegende Visschen.

Het eilant Sint Helene.

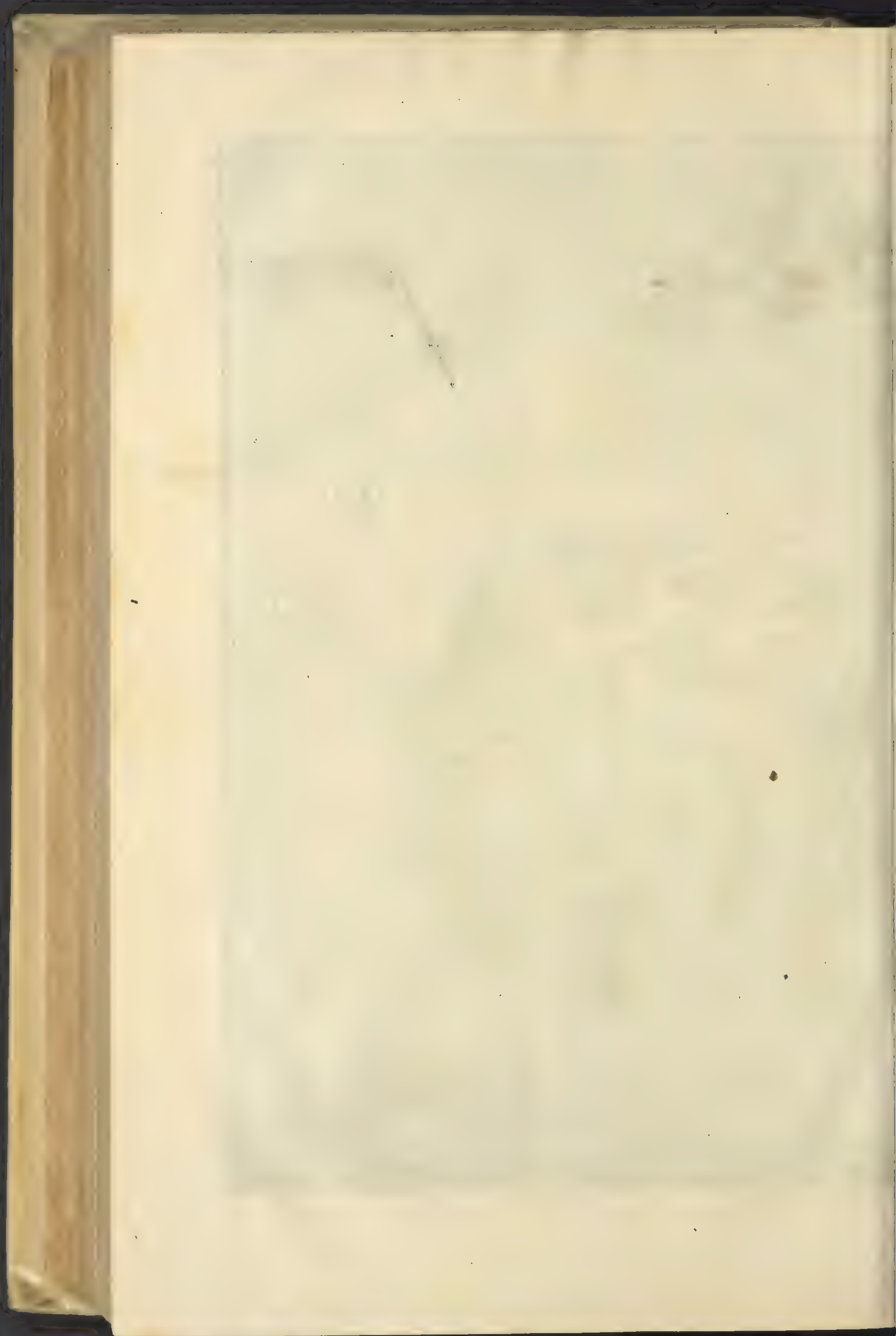
Het eilant *Sint Helene* wort alzo genoemt na den dagh van die Santin, op den welken, te weten, den een en twintigsten van Bloeimaent, de Portugesen dat allereerst ontdekt hebben. Het leit op de Zuider brete van zestien graden en vijftien minuten, in de ruime zee, te weten ontrent vijf hondert en vijftigh mylen van de kaep van Goeder Hope, drie hondert en vijftigh mylen van *Angola*, en vijf hondert en tien mylen van *Brezijl*; de naeste vaste kust, die dit eilant heeft. Het is ontrent zeven mylen in 't ronde, leit hoogh uit het water, en omringt aen de zee-kant met steile klippen; desgelijx van binnen met vele klippen, bergen en valeien. Heeft onder andere twee zeer schone valeien; als de kerk valei, daer men achter een kerkje na het geberghte opklimt; en, na 't Zuiden, d'Appel-valei, alzo genaemt, om den overvloet van appelen van Oranje, Limoenen en Granaten, genoech om vijf of zes schepen te verzien. Aen de West-zijde van het kerkje is goede anker-gront, doch moet dicht onder het eilant gezet worden, om het anker niet te spillen; want door de grote valeien, in de bergen, komen de valwinden met groot gewelt neerstorten.

De lucht op dit eilant is zeer getempert en gezont; zulx de kranken van de schepen daer op gebracht, haestelijk weer gezont worden. Het is in de dalen byna onverdragelijk heet; maer op de bergen boven mate kout, ter oorzake van de gestadige koude win- Luchtl

p. 82.

St. HEL
1 .De Beere Valley .
2 ..De Kraeke Valley .
3 .De Kerck Valley .
4 .De Drooge Valley .
5 .De Suring Valley .
6 De Appel Valley .
7 .De Box Berge .
8 : Meewe Klippe .
Door I.N.

8

winden. Het regent daer gemeenelijk alle daeghs met vlagen, vijf of zes mael, daer op t'elkens een Zonne-schijn volgt. Schoon dit eilant zeer dor en droogh is, zo heeft het echter zeer schoon en gezont water. In de Kerkvalei stort veel waters van het geberghte neerwaert na zee, dat zeer zoet en klaer is, tot groot gerijf van den Zeeman, om te verwateren. Behalven deze zijn'er noch twee andere water-plaetsen.

De gront is uit de natuur zeer dor en droogh, doch wort door het veel regenen en de beken, die uit het geberghte neerstorten, bevochtight en bequaem gemaekt, tot het voortbrengen van veelerlei vruchten. Daer groeien erweten en bonen in'twilt, die rijp geworden afvallen, en zich van zelfs voortzaien.

Men heeft 'er hele bosschen met Oranje-appels, Limoenen en Granaten, die het gansch jaer door met bloeisem en vruchten beladen zijn; van gelijke zeer schone vygen, beneven grote bosschaedje met Ebbenhout en rozen bomen; doch wil het hout om zijne brosheit zich niet wel verwerken laten. In de valeien, inzonderheit in de Kerk-valei, groeit meenighte van Peterçeli, Moster-zaetkruit, Porcelein, Zuring, wilde Roomsche Kamil, Winter-kers, zeer dienstigh tegen de scheur-buik der bootsgezellen.

Dieren. De bosschen en bergen zijn zeer dier-rijk, als van Geiten, Bokken, (eenige zo groot als Rheen of kleine Kalveren,) wilde Verkens van verscheide verruwe, doch quaet om te vangen. Wanneer de Portugesen dit eilant allereerst ontdekten, vonden zy daer geen viervoetige gedierten, noch boom-vruchte, en alleen slechts versch water, doch zijn de laeste, sedert door hen daer op gebraght, zonder voortpoten, zo zeer vermeenightvuldight, dat heden alle dalen vol staen; tot grote verwondering, aengezien dit lant niet gehavent noch bewoont wort. Daer zijn Patrijzen, Duiven, Koer-hoenderen en Paeuwen, die niet als met schieten te vangen zijn. Men heeft'er geen verslindend gedierte of gevogelt, als Wolven, Leeuwen, Beeren, Arenden, Sperwers, Kuiken-dieven, Slangen, Padden of Egedissen, uitgezondert zeer grote Spinne-koppen, en meenighte van Vliegen, zo groen als Springhanen. Op de klip-eilandekens, aen de Zuitzijde des eilants, houden duizenden van graeuwe en zwarte Meeuwen; ook zekere witte en bonte vogels; zommige met lange en eenige met korte halzen, die hun eyren, tamelijk goet van smaek, op de klippen neerleggen. Zy wierden by d'onzen, op de Schip-vaert onder Verhagen na Oost-Indien, des jaers zestien hondert en acht, malle Meeuwen genaemt, om dat zy zich met duizenden lieten vangen en met stokken dootslaen.

Van het zee-water, dat tegen de klippen aenslaet, en op zommige plaetsen blijft hangen en leggen, wort door de hitte der Zonne zeer wit en goet zout gemaekt; als mede zeer goede zalpeter. Men vint'er bergen, die rode bolus uitgeven; desgelijx vette grijze aerde, *de Terra Lemnia*, dat is, aerde van't eilant *Lemnos* niet ongelijk, zo wel in vettigheit, als in het aenkleven op de tonge. In 't Zuid-Oosten leit een bergh vol schone rode verruwe, van donkere, lichte en bruine kleur; desgelijx een in't Oosten, die schone paerse verruwe geeft, onder licht en boven bruin.

De zee, onder dit eilant, is boven maten visch-rijk, doch moet die met hoeken, en niet met de zegen, wegens de vuile gronden en barning der zee, gevangen worden. Inzonderheit houden zich daer Makrelen, Mast-bankers, Zee-hanen, Braesem, Karpers, doch anders van kleur, Slangen van een arm dik, maer goet van smaek; ook Krabben, Kreeften, Oesters, beter van smaek dan d'Engelsche, en zeer goede Mosselen, die zo vast aen de klippen zitten, datze met metsen daer af moeten gestoken worden. Dit eilant leit woest en onbewoont; want men zeit de Koning van Portugael niet wil gedogen dat iemant met der woon daer blyve, op dat zy zich het zelve niet zouden eigen maken; maer eenen iegelijk zijn gerijf even na laten hebben.

De Kapovertsche of Zoute Eilanden.

Benaming. DE *Kapovertsche* eilanden worden alzoo genoemt, om hunne nabyheit en tegen-overgelegentheit van *Cabo Verd*, dat is groen Hooft, gelegen op de vaste kust van *Afrika*: doch by eenigen in 't Portugees ook *Ilhas Verdes*, of groene Eilanden, om dat de zee daer ontrent altijts met zeker groente of kroos (waerom zy aldaer ook de kroos-zee genoemt wort) zo dik en dicht bewassen leit, datmen geen water bekennen kan, en de schepen door het zelve byna niet kunnen doorboren. Dan worden gemeenelijk ook de Zoute eilanden genaemt, van wegen de meenighte der Zout-pannen, die inzonderheit d'eilanden *Ilha del Sal*, *Boavista*, *Mayo* en *Sint Iago* hebben. Eenigen houden deze eilanden voor d' eilanden *Gorgons* in de Atlantische zee, van den Lantbeschryver Mela, of voor de *Gorgades* van Plinius, een oude verblijf-plaets, gelijk de Poëten vercieren, der drie gezusters, en dochters van Forkus, als Meduza, Sthenio en Euryale. Men vint 'er, die willen dat zy by ouds *Hesperides* genoemt wierden, na den bygelegen uithoek of kaep van *Hesperie* van Ptolomeus, die de zelve nochtans niet schijnt gekent te hebben.

Gelegentheit. Zy leggen tegen over de vaste kust van *Afrika*, tusschen *Cabo Blank* en *Cabo Verd*, van de negentiende tot de vijftiende graet, Noorder brete, ontrent twee en veertigh mylen van de wal, en tot over de tnegentigh mylen verre in zee.

Getal. Het getal dezer eilanden wort verscheidenlijk gestelt; want eenigen brengen dat op twalef, anderen op elf, zommigen op negen; welk verschil voornamelijk door het by of aendoen van eenige kleine omleggende eilantjes schijnt t'ontstaen, hoewel de meesten tien stellen; als daer zijn, met gebroke Portugesche namen, *Ilha del Sal*, *Ilha Boavista*, *Ilha Mayo*, *Ilha del Sant Iago*, *Ilha del Fogo*, *Ilha del Brava*, *Ilha del Sant Niklaes*, *Ilha del Sant Lucie*, *Ilha del Sant Vincent*, *Ilha del Sant Antonio*; beneven eenige andere kleine naemloze eilanden.

Het allerwestelijkste is het eilant *Sint Anthonio*; daer na dat van *Sint Vincent*, *Sint Lucie*, en het alleroostelijkste het eilant *Boavista*.

Al deze eilanden of eenigen der zelve worden gezeit allereerst ontdekt en gevonden te zijn, des jaers veertien hondert en veertigh, door zekeren Genovees, Anthonia Nolli, of, volgens Jarrik, zes jaren later, door de Portugesen; of gelijk Sanut wil, door zekeren Venetiaen, Louys, gesproten uit den huize van *Kadamosto*, die uitgezonden wiert door d'Infante van Portugael, om nieuwe landen t'ontdekken. Zijn byna heden ten dele bevolkt.

Het zout eilant, dat de Spanjerts, om zijn zout-rijkheit, *Ilha del Sal*, en de Portugesen *Ilha Dosal* noemen, leit met het Zuid-eindt op de Noorder brete van zestien graden en acht en dertigh minuten, en met d'Zuid-Oost-hoek op zestien graden en veertigh minuten. Het doet zich, gekomen te schepe uit de Kanarische eilanden, of uit den Noorden, van verre hooghachtigh op, als een heuvel, en, wat nader daer by gekomen, met noch eenen anderen heuvel; maer de rest is laeghachtigh, en het Zuid-Oost-eind zeer slecht. Aen de Noortzijde leit een reviere, en in 't Zuid-Westen een kleine haven, en dicht daer by een ander klein eilandeken, met een drooghte in een bocht. Een musket-scheut bezuiden de West-hoek, daer uit een lage zant-valei versch water uit het geberghte komt lopen, is een veilige rede voor de schepen. *Zout eilant*

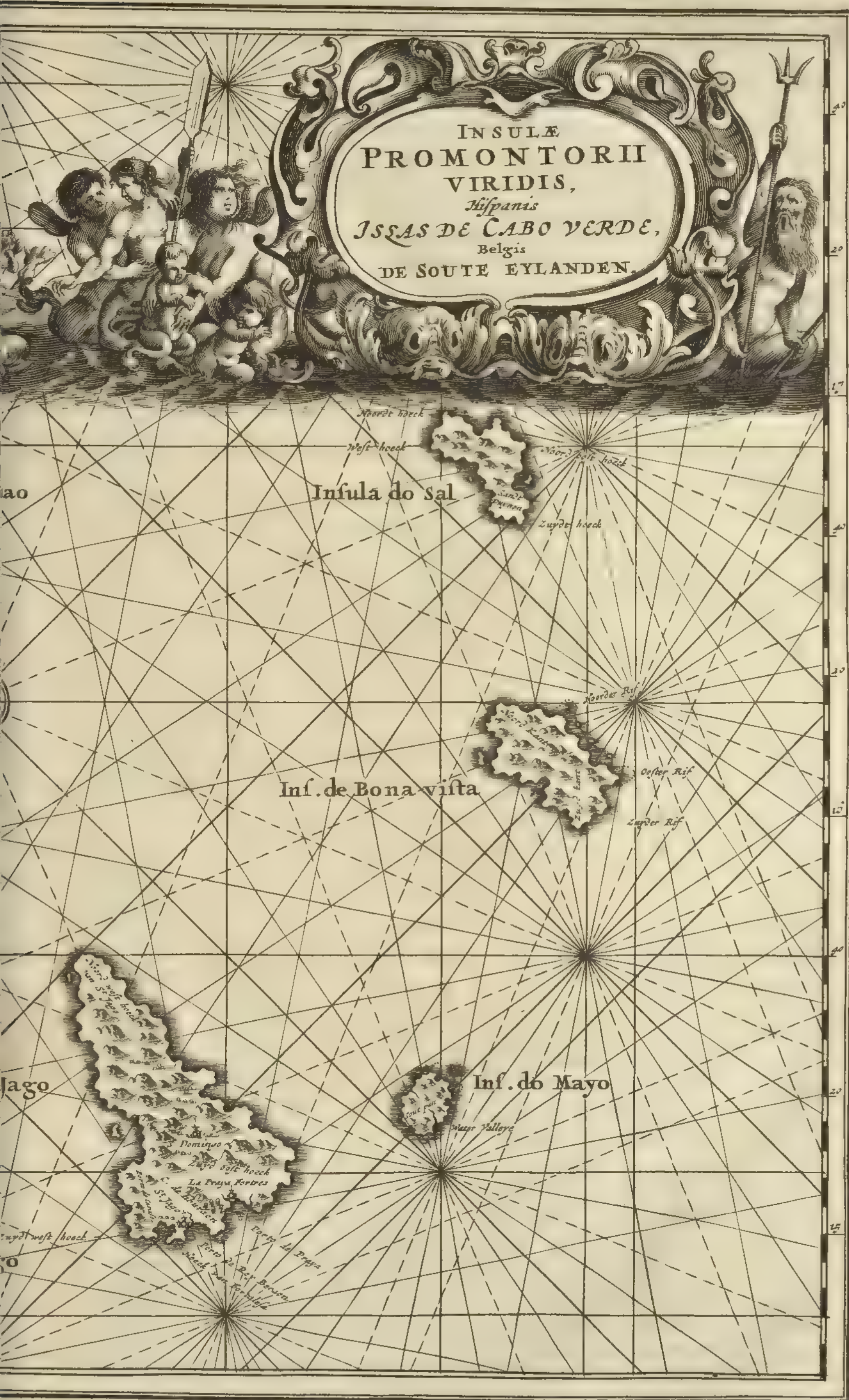
Het eilant *Buena* of *Boavista*, dat is vertaelt, goet gezicht, misschien om zijn vermakelijk gezicht van verre, *Eilant Boavista.*

in

p. 04.

Inf. de S. Antonio
I. de S. Vincente
I. de S. Lucia
I. Rondo
Inf. de S.
Insula d
I. del F
I. de Brava
Milliaria Hispanica.
Milliaria Germanica.

INSULÆ
PROMONTORII
VIRIDIS,
Hispanis
ISLAS DE CABO VERDE,
Belgis
DE SOUTE EYLANDEN.
Noordt hoeck
West hoeck
Insula do Sal
Zuydt hoeck
Noorder Rif
Oester Rif
Inf. de Bona vista
Zuyder Rif
Inf. do Mayo
Water Valleye
Jago
Domingo
La Praya Fortres
Zuydt west hoeck
Porto de Praya

in het opdoen uit zee, leit met zijnen Noort-kant van het Zout-eilant acht, en met zijn Zuid-kant zeven mylen. Het is genoech uit zee van het Zout-eilant, aen de veel witte blenken, gelegen langs den Noort-kust, t'onderscheiden, die het zout-eilant aen zijne Noort-zijde niet heeft. Het is wat hoger als het zout-eilant, en wort gegist op twintigh mylen gaens in 't ronde: leit van de Oost-kant gestrekt met zijnen wal meest Zuid en Noord-West, is aen zee zeer duinigh, en landewaerts wat berghachtigh.

Een lang rif schiet van het Noord-eind, Noord-Oost en Noord-Oost ten Oosten, een halve of een heele mijle, zo eenige willen, in zee, met geweldige berningen, daer zeker Oostindisch schip Naerden, des jaers zestien hondert drie en twintigh op verzeilde; doch wiert het gelt geberght, en op vier Ezels, te leen van d'Inwoonders gekregen, uit het wrak over lant gebracht, na d'andere schepen, die aen de Zuid-West hoek lagen, acht mijlen weegs daer van daen.

Mede schiet van de Zuid-hoek een rif, met gelijke waterige, en boven waterige stenen, tot anderhalve myle Oost en Oost ten Noorden van den hoek, daer, als gezeit is, de wal Noord-west en Zuid-Oost gestrekt leit. Onder de Zuid-West-hoek, (alwaer de wal West Zuid-West, en Oost Noord-Oost strekt,) is de rechte reê en haven voor de schepen, om op vijf en zestien vadem schoon zant-gront te leggen.

Eilant Mayo. Het eilant *Mayo*, gelegen acht of negen mijlen, zuid-zuid-westwaerts, of wel zo westwaerts, van het eilant *Boavista*, is het kleinste van allen, ontrent zeven mijlen gaens in 't ronde. Het heeft van binnen zommige spitse bergen, en aen de Noord-zijde een vlakte, wel van een mijle breet, daer een rif, aen de Noord-Oost-hoek, verre van 't lant afschiet; gelijk noch een ander een mijle daer bewesten, welke beide door de gezeide vlakte van 't lant een gevaerlijke schipvaert maken. Het is byna ront van omtrek, ontrent zo breet als lang, en strekt met zijnen wal, aen den West-kant, Noorden en Zuiden; aen de zuid-west-zijde, noord-west ten noorden, en zuid-oost ten zuiden, en bocht voort met hoeken om.

De gemeene reê is aen de zuid-west-zijde van het lant, alwaer de schepen op vijftien of zestien vadem zant-gront leggen; hebbende den west-hoek van 't eilant Noorden ten Westen, en een anderen hoek oost-zuid-oost, en het zuid-einde van het eilant *Sint Iago* zuid-west.

Aen de Noort-zijde van 't eilant leit achter een zwarten hoek een fraeie kleine inbaye en veilige rede, daer het goet ankeren is op vijf en zes vadem: op een lagen hoek, aen d'oost-zijde, leit een dorpje van tien of twalef huizen.

Het eilant *Sint Iago*, het voornaemste en grootste van al de *Kapovertsche* eilanden, lang ontrent twalef mijlen, strekt noord-west en zuid-oost; hebbende zijn zuid-oost-hoek de reê van het eilant *Mayo*, in 't zuid-west ten zuiden; en zijn noord-eind het noord-eind van het eilant *Mayo*, in 't westen, en west ten noorden, met een wijte van ontrent vijf mylen waters tusschen beide. Het hoogh lant van *Sint Iago* leit van de ree, onder het eilant *Mayo*, recht west; maer het midden van *Sint Iago* zuid-west van *Boavista*, doch wel zo westelijk, en van het zout-eilant zuid-west ten zuiden, een streeke van vijf en twintigh mylen. *Eilant Sint Iago.*

Van de zuid-oost-hoek strekt de wal twee mylen zuid-west, alwaer om den eersten hoek een stadt of dorp leit, *Praye* in 't Portugees genaemt, dat is strant gezeit, op een bequame plaetse, tusschen twee bergen in, of, gelijk eenigen willen, op een kleinen berg, omringt met twee revieren, welke in zee uitwateren, en twee bayen of zee-boesems maken; der welker eene, *Porto de Praye* genaemt, een ruime baye is, daer wel hondert schepen op veertien vadem, buiten scheuts van 't lant, kunnen leggen, achter een eilant, tot beschut der winden. Verby *Porto de Praya*, na de stadt toe, leit een uithoek, *Cabo de Tubarao* in 't Portugees genaemt, en noord-westwaerts van deze kaep d' andere haven, *Porta Ribeirra Korea* by de Portugesen gehe-

geheten; welke zeer veiligh is, door hare gelegentheit, te weten tusschen twee bergen, daer in het midden een reviere doorschiet, welke ontrent twee mylen van daer haren oorsprong neemt, en door eenen mont van een boogh-scheut wijd in zee uitwatert.

In 't noorden leit een andere haven, genaemt de haven van Sint Marye. Jarrik stelt op het eilant *Sint Iago* een stadt *Sint Thomas*, gelegen op een bequame plaets. Op dit eilant wort ook een stadt *Sint Iago* gestelt, gelijknamigh met het eilant, gelegen tegen een hooghte. Zy is de hooftstadt van dit en d'andere eilanden, en de verblijf-plaets des Bisschops der Portugesen. Wat westelijker leit op een hoek een sterkte of kasteel; twee mylen van *Porto de Praya*, daer de schepen ankeren; en Noord-Westwaerts van dezen hoek, een haven, *Porto de Kanisos* in 't Portugees genaemt.

Eilant del Fogo.

Het eilant *Ilha del Fogo*, dat is, eilant des vuurs, om het uitbraken van damp en vuur uit eenen zijner hoogste bergen, is gelegen op de Noorder brete van veertien graden en twintigh minuten, twalef mylen van den zuidwester hoek van *Sint Iago*, Noordwestwaerts.

Aen de West-zijde is een ree, nevens een kasteeltje, gelegen aen den voet eenes berghs; doch is de haven, om het sterk voortschieten des strooms, niet zeer bequaem. Die, komende gevaren uit het Oosten, daer te rede wil komen, moet benoorden het lant omlopen, kan anders qualijk de rede bekomen. De wint dwarrelt zeer rontom het lant, en de gront is diep en loopt schielijk af: ook is nergens anders, dan neven het kasteeltje gront te werpen.

Ilha of Eilant del Brava.

Ontrent vier mylen Zuid-Westwaerts van *Ilha del Fogo*, leit *Ilha del Brava*, dat is wilt of woest eilant, met twee of drie kleine eilantjes in 't Noorden van hem. Aen de West-zijde is een bequame ree voor de genen, die verwateren willen. De rechte haven is aen de zuid-oost-zijde, met vijftien vadem diepte, zo dat een Oostindisch-vaerder daer zetten mag, met de steven tegen de wal aen, te ankeren. Boven de haven is een erimitagie en bevolking.

Zuid-Westwaerts van *Ilha Brava*, op de hooghte van twalef graden en schaers dertigh minuten, leit een droogte van twee scheeps lengte, een breet, en vijf palmen diep.

Eilant Sint Niklaes.

Het eilant *Sint Niklaes*, ontrent zeventien mylen van het zout-eilant, is gelegen met zijn Noord-west-eind op zestien graden en twintigh minuten. Het west-eind is ontrent breet drie, en het oost-eind anderhalve, en lang zeven of acht mylen.

De zuidelijkste hoek van het oosteind heeft een klip of eilantje, daer de schipvaert dicht by langs magh geschieden. De ree is een myle bewesten de Oost-punt; en aen de zuit-zijde een schone baye, met een schone schielijk opgaende gront. Volgens M. Figueredo is de haven, aen de zuid-zijde, genaemt in 't Portugees *Porto de Pergura*, met een eilandeken in 't inkomen; en ten Noord-Westen van de haven, verby een hoek, leit de haven van *Fuoor Fol*, daer goet versch water te bekomen is. Dit eilant toont zich van 't Noorden tamelijk hoogh en heuvelachtigh, met zijnen hooghsten bergh in 't midden, en 't zuid-oost eind lager als het West-eind.

Eilant Sint Lucie.

Het eilant *Sinte Lucie*, een hoogh en heuvelachtigh eilant, is acht of negen mylen lang, en leit gestrekt noord-oost ten Oosten, met zijn zuid-eind op de hoogte van zestien graden en achtien minuten. Aen het zuid-oost-eind leggen twee eilantjes, dicht by elkandre; gelijk aen het Oost Zuid-Oost-eind de haven, met een zeer schone zant-strant, en een klein eilant, 't welk rontom een schonen gront heeft. Aen de Zuid-West-zijde, na de zijde van *Sint Vincent*, is een veilige rede, op twintigh vadem.

Eilant Sint Vincent.

Ontrent dertigh mylen West-waerts, of wel zo Noordelijk van het zout eilant, twee mylen bewesten het eilant *Sint Lucie*, leit het eilant *Sint Vincent*, op de hooghte van zeventien graden: is lang vijf mylen, en strekt zich West-Zuid-West. Het heeft ten halven het lant aen de Noord-West-zijde een half ronde

ronde baye of kom, wijdt in den mont anderhalve mijle, en omringt met hoge bergen. Aen d'Oost-hoek leit een grote ronde klip, daer boven en beneden goet omzeilen is. Deze kom wort beschermt door de hoge bergen van het eilant *Sint Anthonis*, voor de Weste en Noord-Weste winden; zo dat geen van al d'eilanden een zulke veilige haven heeft, als het eilant *Sint Vincent*. Het is evenwel gevaerlijk de zelve aen te doen, ter oorzake van de sterke val-winden, die over het hoogh geberghte komen neerstorten. 's Morgens en 's avonts is in deze baye hoogh water, met stromen om den Noord. Aen het Zuid-eind des eilants leggen verscheide andere kleine bayen, om met de schepen te mogen zetten, daer de Portugeesche scheepjes gemeenelijk de huiden komen laden. In zeker dal is ook versch water, 't welk, een weinigh in d'aerde gravende, van onderen komt opwellen. De Zuid-Oost-zijde van *Sint Vincent* heeft tegen over de zant-baye van *Sint Lucie* een zant-strant; maer is op, nochte by in de diepe dalen een droppel waters.

Eilant Sint Anthonis. Het eilant *Sint Anthonis*, het allernoordelijkste, is gelegen op de Noorder brete van zeventien graden, twee of derde halve mijle van het eilant *Sint Vincent*, met een kanael tusschen beide, welke Zuid-West en Noord-Oost strekt. Het strekt Noord-Oost en Zuid-West, en heeft twee hoge bergen, d'een byna zo hoogh als de piek op *Teneriffo*, een der Kanarische eilanden, zijnde meesten tijdt met wolken bedekt, inzonderheit de kruin. Daer wonen ontrent vijf hondert Inwoonders op dit eilant. Aen het Noord-West-eind is een dorp of vlek, daer ontrent twintigh hutjes staen, en vijftigh huis-gezinnen wonen, zo Negers als Blanken, onder een Opper-hooft, benevens een Kapitein, Priester en Schoolmeester, die alle zeer goet Portugees spreken, doch hebben niet ten besten, en leven zeer armelijk. Aen de Noort-zijde, by een lage vlakte, is een rede en waterplaets, gelegen op de Noorder brete van zestien graden en zes en vijftigh minuten, daer na toe het water van tusschen hoge bergen komt neerstorten, dat redelijk wel in den regen-tijdt te bekomen is; maer in den drogen tijdt is 'er niet een druppel waters.

Lucht. De lucht op al deze eilanden, en ontrent de zelve, is in 't algemeen quaetaerdigh, en veroorzaekt aen de genen, die zich daer op bevinden, hittige koortzen, buik-pijn en rode lopen. By wylen is 'er de lucht dyzigh, en valt 'er zo root neer, als of het run ware.

Hun gelegentheit, dewelke is tusschen de Middagh-lini en de Kreefts-Tropik, beschaert den Inwoonders twee zomers, en tweemael 's jaers het schynen der Zonne boven 't hooft. Wanneer de Zon in het teken des Kreefts treet, 't welk is in 't laest van Zomer-maent, dan regent het daer schier gestadighlijk, met storm, donder, blixem en wint; waer over de Portugesen dien tijdt, de regen-maent noemen; 't welk duurt tot half Wijnmaent, 't geen ook Jarrik bevestight, die schrijft, dat het daer niet dan in Oogst, Herfst en Wijnmaent regent. Doch krijgt de lucht al in half Zomermaent kennelijke verandering, wort dompigh, donker, en het zout begint in de pannen te pekelen, met deiningen uit de zee, en Zuidelijke winden, en een harden stroom dicht langs den wal. Op zommige jaren heeftmen zout in de pannen in Loumaent, anders in Sprokkelmaent of Meert, weinigh of veel: en zo in het achterste van Meert geen zout in de pannen is, het wort voor wat vreemts gehouden.

Gewassen. De Portugesen vonden deze eilanden woest en volk-loos, wanneer zy die allereerst ontdekten, maer de meesten zijn heden 's daeghs bebouwt, en geven Rijs, Mayz, of Turks-koren, of Tarruwe, die den Inwoonders koren of tarruw verstrekt, Oranje-appels, Limoenen, Citroenen, Banannes, Ignames, Batates, Konkommers, 't geheel jaer deur, Meloenen, Zuiker, Katoen, Granaten, allerlei slagh van Vygen, Kokos-noten, en Wijn-stokken, die tweemael 's jaers dragen.

Dieren. Men heeft 'er groot en klein Vee, inzonderheit Geiten, Bokken, in een groten

groten overvloet; 't welk ontstaet uit d'overgrote vruchtbaerheit dezer beesten, naerdien zy alle drie of vier maenden met jongen worden.

Men heeft'er ook Hoenders, Reigers, Tortel-duiven, Kallekoensche Hanen, Velt-hoenders, Quakkels, en zekere vogels, die de Portugesen Flamengos noemen, dat Flamingen of Neerlanders gezeit is, met witte veren, en wieken zo root als bloet, en van lijf als een Gans. Dan het voornaemste, 't welk op deze eilanden valt, is zout; waer over zy by d'onzen ook de zoute eilanden genoemt worden.

Rijkdom. De grootste rijkdom dezer eilanden bestaet in zout en Bokke-vellen: welk eerste in grote meenighte van d'eilanden *del Sal*, *Boavista*, *Mayo* en *Sinte Iago*, te scheep na *Europe* overgevoert wort. Dit zy gesproken van 't geen hen allen in 't gemeen raekt; 't geen ieder in 't byzonder betreft, is het volgende.

Het binnen lant van het eilant *del Sal*, is om en be-bezuiden de west-hoek, daer het water uit het gebergte komt lopen, vol stenen, zonder gewas of eenigh geboomte; maer van daer Oost-waerts, voorby een steilen zuid-hoek, zijn aen de Zuid-Oost-hoek, by een witte Zant-duin, wel twee en tzeventigh zout-pannen, zo klein als groot.

Men vint ook ontrent dezen zuid-hoek, landewaerts in, nergens geen versch water, maer veel Schilpadden en Visschen, (daer de Slaven op dit eilant traen uit koken,) tusschen de klippen in, die 't lijf vol scherpe pennen hebben van een vinger lang. In 't kort, het is een dor eilant, en heeft geen andere ververshing als magere Bokken, die jaerlix in grote meenighten om de vellen geslacht worden. Het is bewoont, en 't volk heeft 'er Paerden en Ezels. Onder het eilant *del Mayo*, op vijf en twintigh vademen, in 't afgaen van de kimmen, is met den hoek veel visch te vangen, alzo die daer leit te spelen en dobberen tegen het opgaen van den gront; maer geen visch is op vijftien vademen te vinden.

Twee mylen van de rede, aen de Zuid-zijde van 't lant, staet een Bosboom aen den water-kant, daer by binnen het strant een poel van brak water gevonden wort, ontrent een mans stal of halve mans stal diep, in den welken een versche beek van boven uit het lant, wel drie uuren gaens, inzonderheit in het natte weer komt storten. Het is zeer klaer water, maer wort niet voor recht gezont gehouden, om zijne brakheit, zonderling in den drogen tijt, als wanneer deze poel zeer arm van water is. Veel Steen-braesem wort 'er in gevangen.

Op het eilant *Sint Iago* zijn allerlei vruchten, ter oorzake van de vruchtbaerheit des lants; de reviere *Ribeirea Korea* staet al langs henen met Ceder, Kokes, Oranje-bomen, en andere vruchten bewassen. Daer wort by d'Inwoonders Rijs, Mays of Mille en katoen, tot behoef van de kledinge gewonnen, en ook zuiker-riet gepoot. Europische gewassen en kruiden, uit Portugael derwaerts gezonden, willen daer ook wel wassen, maer het zaet dient jaerlix vernieuwt te worden. Dan geen wijnstok wast 'er, zulx zy de wijn uit Lisbon moeten doen komen. Daer zijn Ossen, Paerden, Ezels, Bokken en veel Hoenders, dies d'Inwoonders eetwaren genoech hebben.

Op *Ilha Brava* heeftmen Vygen, Moerbezien en andere boom-vruchten, Mille of Mays, Water-meloenen, en meer andere vruchten. Daer zijn ook Bokken, doch mogen niet verkocht worden, dan met verlof van het Opper-hooft van *Sint Iago*. Versch water is 'er geen gebrek.

Op het eilant *Sinte Niklaes* is weinigh geboomte, en by gevolg schaers brant-hout voor de schepen te bekomen. Het voet meenighte van wilde Katten, Bokken, en in zee Steen-braesem. Dicht aen strant is versch water, in de drogen tijt een poel, en in den regen tijt over strant in de zee vloeiende.

Het eilant *Sinte Lucie* is heuvelachtigh en hoogh lant, heeft veel bosch en versch water, aen den voet van eenen heuvel, een weinigh te lande in gelegen. Aen de West-zijde woont geen volk aen lant; nochte daer is geen versch

verſch water, maer wel Muiſen en Schiltpadden, tamelijk veel in Wijnmaent.

By de water-plaets van het eilant *Sinte Vincent* is verſch water te bekomen, uit gedolven putten, doch is wat brakachtigh. Beneden aen den hooghſten bergh, die geduurigh met wolken bedekt is, vloeit een beekje: anders is 'er geen verſch water, als zwavelachtigh en brak, en over zulx onbequaem om te drinken. Het lant is zeer dor en ſteenigh, ja in 't droogſte *Moukau* is het zo bar, dat daer lover noch gras te vinden is, uitgezondert een kreupel-boſch, daer de ſchepen brant-hout halen, hoewel weinigh en zeer ſlecht; maer Koloquint-appelen zijn 'er in ongelofelijke meenighte; doch geen andere vruchten of ververſching. Men heeft 'er meenighte van Schil-padden, zeer goet van ſmaek, en zo groot, dat de zeeluiden, die dit eilant om te verwateren aendoen, dezelve met een takel in de ſchepen moeten overheizen. Zy komen alle nachten, doch meeſt in Zomer en Hoimaent, uit der zee aen lant, om hun eyren in 't zant te leggen, en door de hitte der zonne te doen uitbroeien. Daer d'Inwoonders dan op paſſen, en deze lant en waterdieren met gewelt op den ruch ſmyten: want zy, dus omgeſmeten, kunnen zich zelfs door de zwaerte niet weer omwentelen. Het lant, dat meeſt klippigh is, en weinigh waters heeft, is overrijk van bokken, die echter by wylen door de jacht-honden meeſt opgevangen worden, om de vellen, die jaerlix met grote meenighte na Portugael gezonden worden. Het wort by eenige zwarten bewoont, die zeer zoberlijk, zonder Vrouwen of eenigh vermaek, aldaer leven, halende hun water in leere zakken, van bokke-vellen gemaekt. Het volk van 't voorzeide verongelukte ſchip Naerden, vond 'er, des jaers zeſtien hondert drie en twintigh, alleen maer negentien perzonen, acht mannen, zeven wyven, en vier jonge dochters. Onze Ooſtindiſche ſchepen doen gewoonlijk dit eilant aen, en wel eer plachten de VVeſt en Ooſtindiſche aldaer vergader-plaets te houden.

Het eilant, of *Ilha de Mayo*, is zeer klipachtigh, hoogh en dor lant, met weinigh gras, dan tuſſchen de ſtenen en klippen. Het geeft gántſch geen Oranje-appelen of Limoenen; alleenlijk zommige weinigh Vyge-bomen, die door de hitte des hemels en droogte des gronts hunne vruchten noit tot volkomentheit kunnen brengen: want of ſchoon de Vygen verruwe van rijpheit krijgen, zy blyven evenwel ſmakeloos. Daer zijn ook eenige weinige katoen-bomen. Dan bokken of kabriten zijn 'er in grote meenighte, zo dat jaerlix over de vijf duizent vellen van daer gehaelt worden. Men heeft 'er ook wilde Paertjes, wilde en tamme Ezels, wilde Oſſen en Koeien, veel Rotganſen, Koer-hoenders en zeker ſlagh van Velt-hoenders, van grote als een Feſant, met wit en zwart doorgaens geſpikkelde veren, zodanige ook aen *Cabo Verde* gevonden worden.

Daer zijn veel Zout-pannen, die, na het inlaten van zout water, kunnen afgedamt worden; welk ingelaten water, of 't geen van onder uit den gront komt opwellen, door de hitte der zonne ſtolt, tot een rosachtigh zout: dan 't is moeielijk dit zout te verzamelen, en noch moeielijker aen boort van de ſchepen te krijgen, naerdien de ſchuiten, niet zonder groot gevaer van volk te verliezen, door de baringen moeten getrokken worden.

Het eilant wort bewoont by blanken en zwarten, die gewoonelijk tegen Slachtmaent van het eilant *Sint Iago* derwaerts gezonden worden; zulx het getal by wylen meer en minder is. In 't jaer vijftien hondert en vijf, waren op dit eilant twee hondert en vijf en twintigh zielen, zo witte als zwarten, out en jong, ballingen en ſlaven. Maer des jaers zeſtien hondert en acht en twintigh, alleen maer vijftigh mannen, zonder vrouwen, zo witte als zwarten. Daer wort onder dit eilant jaerlix op zekeren tijt een grote meenighte van viſch gevangen, als Herders, Steen-braeſem, Dorado, en verſcheide andere, zo groot als Kabeljauw.

d'Inwoonders zijn behoeftigh van

meel en klederen, 't welk hen van *Sint Iago* toegebracht worden. Met vuuren doen zy aen die van *Sint Iago* de weet, hoe veel schepen aen hun eilant te rede komen. Daer zijn veel bokken, doch zeer qualijk om de steenigheit des lants te vangen. Dit lant is by wijlen volkloos, en wort by wijlen bewoont by Portugesen en Zwarten, die de bokken met Honden opvangen, eensdeels om de vellen, eensdeels om 't vleesch.

Op het eilant *Sint Anthonio* zijn bosschen en allerlei vruchten in overvloet, als Oranje-appels, eenige Limoen, Dadel en Granaet-bomen, Zuiker-riet, Bakovens, Pompoenen. Een bogert leit op dit eilant, van het welk uit der zee niet te zien is, als een hoge Palmit-boom, daer het volk van de schepen, die in de bay van *Sinte Vincent* schoon maken, gemeenlijk de fruiten met de boot komen halen, en voor messen en ander smuiserye ruilen. Drie huisjes staen nevens den Palmit-boom. Het eilant wort bewoont van ontrent vijf hondert zielen, meest Zwarten, onder een Portugeesch Opper-hooft. Daer is noch een ander bogert te lande in, van waer de zwarten de vruchten met Ezels aen strant brengen, om aen het bootsvolk te verkopen. In het uitgaen van Wintermaent, vintmen daer grote rijpe Citroenen, Limoenen en Oranje-appels, zommige rijp en zommige noch onrijp; menighte van Banannes, doch onrijp, Patates en Pompoenen in groten overvloet, die zonderling groot en goet zijn; maer voor Slachtmaent of in Lentemaent komtmen buiten tijts van de fruiten.

Het eilant Goeree.

HEt eilant, by de Neerlanders *Goeree* genaemt, om zijne veilige rede voor de schepen, is gelegen op de Noorder brete van veertien graden en vijftien minuten, ontrent een goteling scheut van 't vast lant van Kaep de Verde, in 't Zuid-Zuid-Oosten, strekkende zich langwerpigh Noorden ten Westen en Zuiden ten Oosten, tot een halve kanon-scheut in de lengte, en een musket-scheut in de brete.

Dit eilant heeft een bay of kom van ontrent een musket-scheut lang, met een rede voor de schepen, zonder dat dezelve op eenigh ander plaetse kunnen landen: d'engte tusschen dit eilant en 't vast lant verstrekt mede een zeer veilige rede, inzonderheit in den storm-tijt, voor de schepen, die Kaep de Verde en andere bygelege plaetsen willen aendoen.

Geen beken noch revieren met versch water zijn op dit eilant; maer dat wort in den regen-tijt in bakken vergadert, en daer en boven ook van het vast lant van Kaep de Verde gehaelt.

Het wiert des jaers zestien hondert en zeventien door den Koning *Biram*, aen de Kaep de Verde, aen de Neerlantsche Westindische Kompagnie geschonken, dewelke na weinigh tijts een sterkte daer heeft doen opleggen.

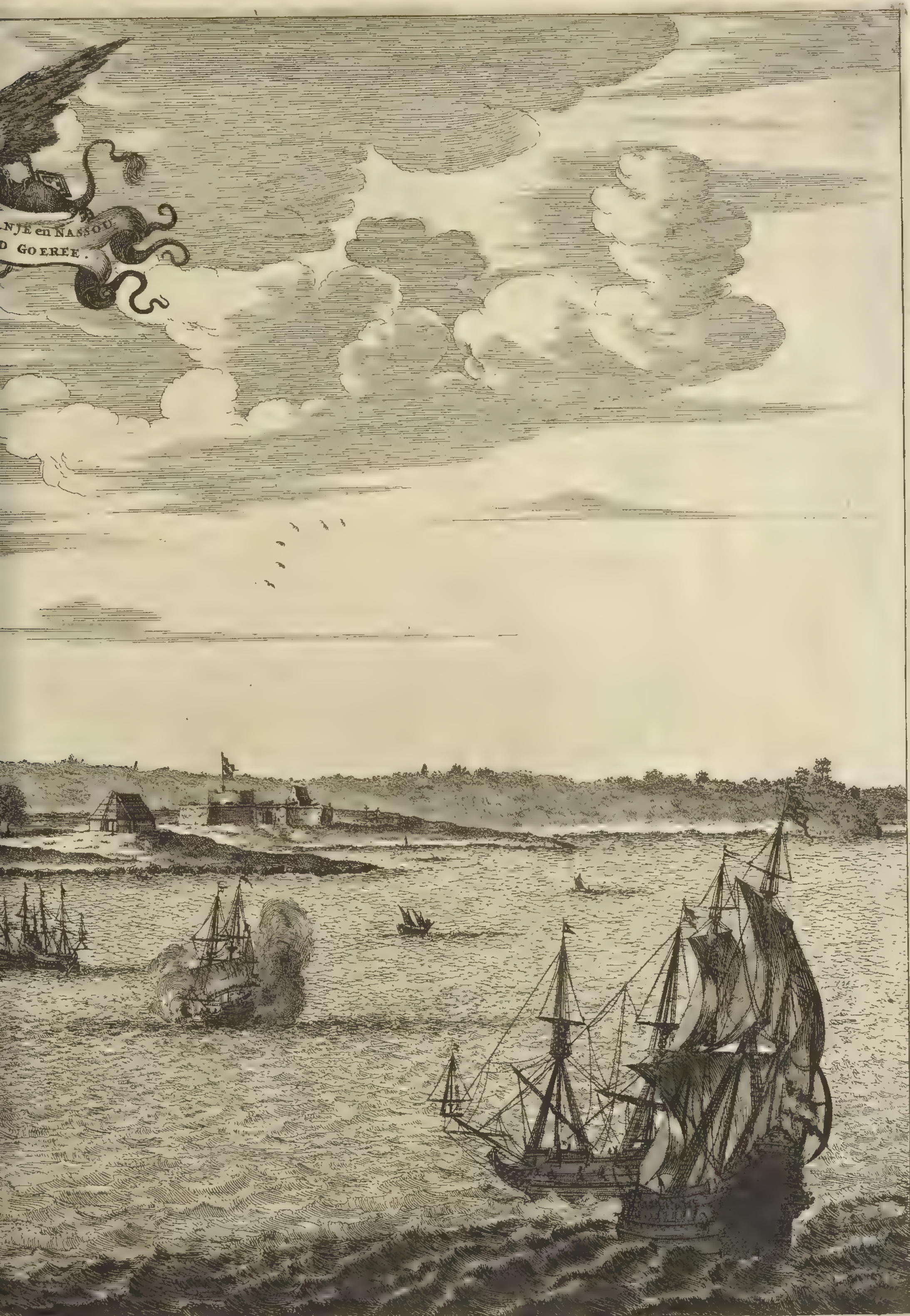
Daer leggen heden op dit eilant twee Forten of Krijgs-vestingen, het een aen het Noord-West eind, op eenen hogen bergh, tamelijk sterk en gemetselt met dicht-gevoegde stenen; en het ander om laegh aen strant, het Fort *Nassou* genaemt, daer niet dan met boten en sloepen te landen is. Het Fort aen strant is groter, dan het bovenste, en begrijpt een Pakhuis, voor de Koopmanschappen, en verscheide woon-plaetsen voor de krijgsknechten, en andere luiden in dienst van de Neerlantsche Westindische Kompagnie.

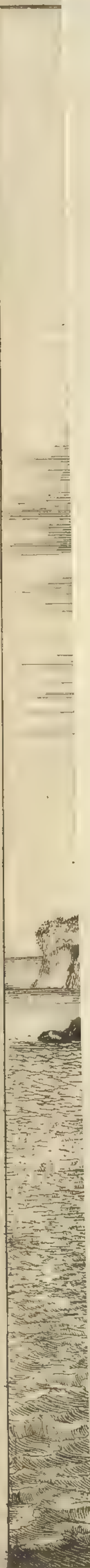
Des jaers zestien hondert drie en zestigh wierden beide deze Forten, t'effens het gansch eilant by Kapitein Holmes, voor de Koninklijke Afrikaensche Engelsche Kompagnie verovert; maer des volgenden jaers, den vier en twintighsten van Wijnmaent, door den Heer Admirael de Ruiter,

by

p. 90:

Het
opt

NJE en NASSOU
D GOEREE.

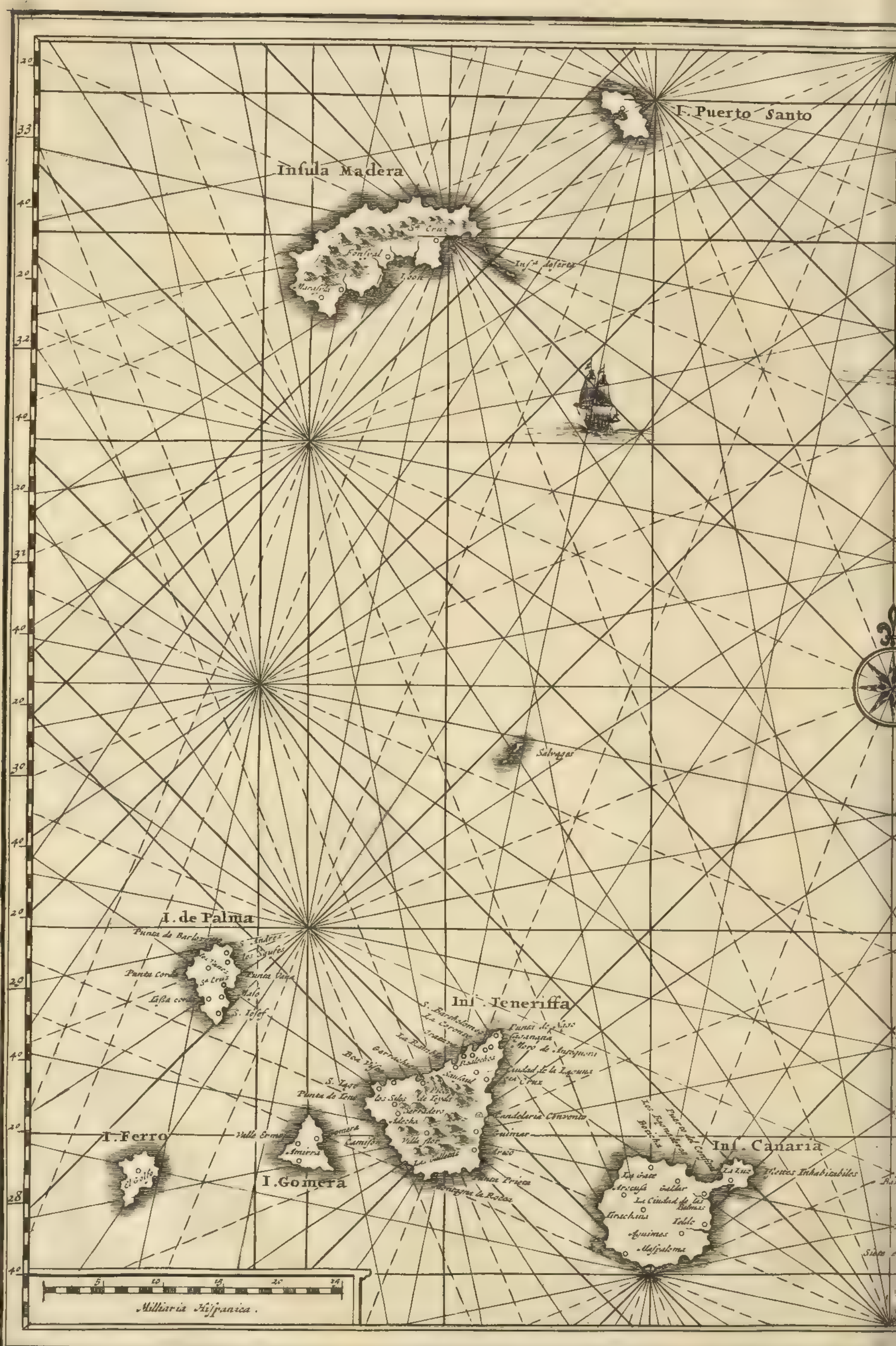

p.90

FORT
van Bi
met ORA
't EILANT

SOU
op
REE .

p. 91.

I. Puerto Santo
Insula Madera
Salvages
I. de Palma
Ins. Teneriffa
I. Ferro
I. Gomera
Ins. Canaria
Milliaria Hispanica.

INSULÆ
CANARIÆ
alias
FORTUNATÆ
dictæ
Alegranza
Rocca
S. Clara
Graciosa
Foraillon
Lancerota
I. Laucerota
Pº de Naos
Pº de la Buffona
C. de Mascona
I. de Lobos
Forteventura
Forteventura
C Cabreton
Pº osso Negro
Casa de la Senora
del Gable
C de Non
Monesti
PARS
Amsolli
Albach
C de Sube
AFRICÆ.
Area
33
32
31
30
29
28
20
40

by verdragh met 's Lants Vlote, ten voordele van de Neerlantsche Westindische Compagnie, herwonnen. Het was te dier tijde bezet met ontrent zestigh Engelsche Krijgs-knechten, onder S. Georg Aberkrom, Opperhooft des eilants van wegen de voorzeide Compagnie, die alle, als Bevelhebbers, Krijgs-knechten en Inwooners, met bequaem vaertuigh, volgens verding, na de reviere *Gambea* gevoert wierden. Voorts wierden beide sterkten, t'effens het gansch eilant, met ontrent hondert vijftigh man uit 's Lants Vlote, onder Joannes Cellarius, als Opper-hooft, en andere Bevelhebbers, bezet gelaten, tegen al degenen, die dezelve trachten te beschadigen. Aenstonts deed Cellarius de vervalle Bateryen (want in den quaden tijdt versmelten en vermorselen door den overvloedigen regen heele Bateryen wegh) hermaken, en het boven Fort met een borst-weering van drie voeten hoger ophalen; t'effens ook het beneden Fort gansch vermaken: want het was te voren onsterker dan het boven Fort, en opgehaelt alleenlijk met losse stenen, rontom op elkandre geleit, en met aerde gemetselt; zo dat een kanon, daer op los gebrant, heele hoeken van steen en aerde by wylen deed afrollen.

De Kanarische Eilanden,
of Eilanden van Kanarien.

DE Kanarische eilanden, of eilanden van Kanarien, worden, met toestemming van meest al de voornaemste Lant-beschryvers, voor de eilanden *Fortunate*, of gelukkige of fortuin eilanden, van Ptolomeus en Plinius gehouden; hoewel Ptolomeus dezelve niet verre genoech na 't Noorden plaest, stellende het allernoordelijkste slechts op de zestiende graet Noorder brete, daer zy tot aen de dertighste graet uitgestrekt leggen. Men vint 'er, die de Fortuin-eilanden, ten aenziene van de Polus hooghte, die haer gegeven wort, voor de *Kapovertsche* of Zoute eilanden willen aengenomen hebben.

De eilanden van Kanarien willen eenigen dat alzo door de Spanjerts genoemt zijn, na het grootste en vermaerste eilant Kanarie, en dit aldus, om de grote meenighte der Honden, (want *Can* is een hont in 't Spaensch gezeit) die zy in dessels eerste ontdekking daer op vonden; daer nochtans de naem van Kanarie lang te voren by Plinius en Ptolomeus bekent is geweest. De Moren van Barbarye noemen dezelve *Elbard*, na den Pijkbergh op *Teneriffe*.

Ptolomeus begroot het getal dezer eilanden op zes, en noemt hen *Aprosite*, *Here* of *Autolale*, *Pluitalie*, *Kasperie*, *Kanarie* en *Centurie*: een gelijk getal stelt Plinius met deze namen, *Ombrio*, groot en klein *Iunonie*, *Kaprarie*, *Nivarie* en *Kanarie*. Men vint 'er die het eilant *Ombrio* en *Iunonie*, voor *Porto Santo*, dat 's, heilige haven, en voor het eilant *Madere*; het eilant *Pluitalie*, voor *Lancerote*; *Kasperie* of *Kaprarie*, voor *Fuerte-Ventura*; *Canarie*, voor het groot *Kanarie*, dat zijnen naem noch behouden heeft, willen aengenomen hebben. Ten huidigen dage worden de Kanarische eilanden (het eilant de heilige haven en *Madera* daer buiten besloten) ten getale van zeven gestelt, by eenen iegelijk, met een en de zelfste namen bekent, als het eilant van *Palma*, *Fierro* of *Ferro*, *Gomera*, *Teneriffe*, *groot Kanarie*, *Fuerte-Ventura*, *Lançerota* of *Lançerote*: by welk getal eenigen, als Purchas, zekere kleine eilanden voegen, als *Lobos*, *Roka*, *Graciosa*, *Sante Klara*, *Alegrança* en *Inferno*; maer worden die by Sanut *Vecchio Marino*, *Sante Klaire*, *Rocho*, Gramaye. lib. 9. c. 3.

Graciosa en *Alegrança* genoemt. Ortelius stelt onder de zelve een dat hy *Seluaja* of woest noemt, het Noordelijkste van allen, met dat van *Alegrança*, van hem in den zelfsten rang geplaest: en daer en boven het eilant *Graciosa* en *Koro*, dat Theuet het Herten-eilant noemt. Dan al deze kleine eilanden zijn van zulk een klein belang, dat veelen die niet noemen, en geen gewagh dan van de zeven eerste maken.

Gelegentheit

Deze Kanarische eilanden, (daer van *Lasaretto*, *Fuerte-Ventura*, *Groot Kanarie* en *Teneriffa*, de voornaemste zijn,) leggen tusschen de zes en twintighste graet en dertigh minuten; en de twintighste graet en dertigh minuten, Noorderbrete, recht tegen over de kaep van *Nun* in *Marokko*, zeventigh of tachtigh mylen, van het vast lant van *Barbarye*, en negen of tien mylen van elkandre.

Wanneer gevonden.

De eilanden zijn den Ouden, voor vele eeuwen, ten tijde van Plinius, Mela, Strabo wel bekent geweest, maer door nalatigheit der nakomelingen, sedert tot aen den jare veertien hondert en vijf, onbekent gebleven. Als wanneer Johan, Koning van *Kastilien*, al het recht op deze eilanden aen zekeren Franschen Edelman, geboortigh uit het lant van *Chaux* in *Normandye*, met name Jan van Betankourt, overdroegh, en hem, voorzien met alle nootwendige krygsbehoeften, om deze eilanden te veroveren, derwaerts zond. Dees kreeg ter eerster aenkomste de haven van *Lancerote* en het Kasteel in, en keerde, na het stichten van een Klooster van Sinte Franciskus, benevens een Kerk, zeeghaftigh weer na Spanje, daer hy, volgens Gramaye, voor een zekere zom penningen zijn recht aen Diego de Herrera overdroegh, die het eilant van *Fort-avanture* veroverde; dat hy ter eere van *Sant Bonaventure*, op wiens dagh hy d'eerste intrede op dit eilant deed, dien naem gaf. Maer Sanut schrijft dat Betankourt in het landen het eilant van *Lancerote* en *Fort-aventura*, met bewilliging van de Koningin van Kastilien innam, en d'erfgenamen dezelve, na zijne doot aen Koning Johan, wanneer hy noch jong was, verkochten. Gramaye beveftight ook dat Diego de Herrera zich daer en boven meester maekte van d'eilanden van *Ferro* en *Gomere*, maer zijn recht, na dat zijn aenslagh op d'andere vruchteloos was uitgevallen, aen Koning Ferdinand verkocht hadde, die, na een twyffelachtigh gevecht met d'Inwoonders, hen *Groot Kanarien* ontweldighde. Daer na veroverden Alfonses en Bartelt de Lugo, derwaerts gezonden des jaers vijftien hondert en twalef, het eilant *Ferro*, of Yzer-eilant; desgelijx het eilant *de Palm*, doch vier jaren te voren. Sanut in tegendeel verhaelt dat *Gomere* en het eilant *Ferro*, door Ferdinand Dorias, en de drie andere, als *Groot Kanarien*, *Palme* en *Teneriffo*, allereerst door Alfonses de Lugo en Peter de Vera, Edelman van *Xeres*, gevonden zijn, en al deze vijf, door bevel van Koning Ferdinand, en Koningin Isabelle, te weten, *Palme* en *Teneriffe*, door Alfonses de Lugo, en de drie andere door Peter de Vera en Michiel de Moxika, verovert wierden.

Wanneer men acht wil slaen op den aerdt en hoedanigheit dezer eilanden in 't algemeen, men zal bevinden dat zy, ten opmerke van hun gelegentheit, als na by de Kreefts-zonne keerkring gelegen, grote hitte onderworpen zijn, gelijk ook genoech de vroege Oogsttijt getuight, die gewoonlijk in Lente en Grasmaent komt. De gronden zijn 'er doorgaens zeer vruchtbaer; maer inzonderheit dragen zy hunnen roem van den geurigen Kanary-wijn, die door de gehele werelt vervoert wort. Voor henen was 'er, volgens Sanut, maer een eenigh eilant, dat dezen wijn en koren voortbracht, maer nu geven al d'eilanden alle nootwendige lijf-behoeften. Daer groeien veelerlei granen, inzonderheit Gerst in groten overvloet. Men heeft 'er veelerlei vruchten, voornamelijk Vygen, Oranje-appels, Granaten, Citroenen, Persiken, en andere vruchten; daer en boven veel Zuiker-riet, Palmitasbomen en zekere Papier-bomen, die aen d'oevers der revieren groeien.

Hoedanigheit der eilanden in 't algemeen.

Gewassen.

Daer groeit ook overvloedelijk zeker gewas, gemeenlijk *Orifelle* genoemt,

noemt; gehouden by de meeste kruit-kenners voor het Falaris van Dioscorides, en by Dalechamp over Plinius voor de tweede gierst van *Theofrast*, daer aen het Kanary-zaet groeit. d'Inwoonders queken naerstighlijk dit zaet aen, tot voedsel van de Kanary-vogels; doch weligh wil ook dit zaet, van daer overgebracht, hier in Hollant, en op andere plaetsen in *Europe* wassen. Men heeft 'er ook een zeer zwarte gom of pek, die zy *Bre* noemen, inzonderheit in groten overvloet op het eilant *Teneriffa*, en wort in de volgende wijze uit de pijn-bomen gebrant: zy houwen deze bomen op stukken, tot dat zy tien of twalef wagens vol hebben, en stellen de stukken kruis-gewijze over malkandre, boven een tamelijke diepe gracht, daer in de pek, door de hitte des vuurs, (want de brant wort 'er van boven ingestoken,) komt te druipen. Anderen graven slechts een kuil rontom den boom, en steken 'er daer na den brant in. Daer valt ook veel Honigh en Was.

...en. d'Eilanden zijn ook tamelijk rijk van Vee, als Ossen, Bokken, wilde Ezels, Rheen, benevens veelerlei gevogelt, inzonderheit zekere kleine vogeltjes, hier te lande, na deze eilanden, Kanary-vogels genoemt, die zeer schel en aengenaem zingen, en van daer herwaerts overgebracht worden: en telen deze ook hier te lande voort.

De Zee onder het eilant voet ook veel visch, inzonderheit Steur, een spijze voor slechte luiden.

Al deze eilanden hebben ook verscheide grachten en moerassen, daer het Zee-water by hoog gety in loopt, welk water door de hitte der Zonne allengs in zout verandert.

Zeden der Inwoonders. d'Inwoonders is een machtigh en sterk volk, niet blank noch zwart, maer bruin van verruwe, met platte en brede neuzen, levendigh en schrander van geest, stouthertigh, en geneight tot oorlogen. Daer zijn weinigh meer overblijfselen van d'oude wilde en Barbarische volken op dit eilant te vinden, en die noch daer gebleven zijn, *Guanchas* by de Spanjerts genoemt, hebben de zeden der Spanjerts aengenomen, en hun aengeboorne rou en woestheit afgeleght. Zijn weinigh, en zeer zacht van praet, en uitten hun woorden tusschen de tanden en lippen; grote eeters; want men vint 'er luiden, die zomtijts twintigh konynen zullen op eeten, en een gehelen bok op eenen male. Zy spreken alle, behalve de verscheide lanttale, ook goet Spaensch.

Bestiering. Het voornaemste en hooft-eilant van allen, is *Groot Kanarien*, daer de zetel van den Bisschop en Inquisitie is. Op dit eilant heeft ook 't Opper-hooft, dat over d'andere eilanden gebiet, zijn verblijf-plaets, daer alle geschillen, ontstaen tusschen d'Ingezetenen, beslecht worden. Al d'Inwoonders van deze eilanden, zo Spanjerts als ingeboornen, zijn heden Rooms-gezinden; wel waren 'er in den beginne eenigen, die uit hals-sterrigheit zich op 't gebergte begaven, maer zijn heden alle uitgeroeit. *Godsdienst.*

De koopmanschappen, de rijkdom der Inwoonders, die van daer gevoert worden, bestaen in kanarische Wijnen, Bokke-vellen, Zuiker en diergelijke. Al deze eilanden staen onder Spanje.

Groot KANARIEN.

Et eilant *Groot Kanarien* is, volgens het gemeen gevoelen, dat eilant, 't welk d'Ouden mede *Kanarien* genoemt hebben; gelegen bewesten *Lancerote*, na by de kaep van *Bojador*, doch meer na 't Noorden, zeven en twintigh graden en dertigh minuten van de middagh-lini. Zijne lengte wort gestelt op dertigh Fransche, of achtien duitsche mylen, hoewel Theuet de lengte, desgelijx de brete niet verder dan tot twalef Fransche mylen uitbreit, en ront van gestalte maekt.

Men heeft op dit eilant de hooftstadt van al d'eilanden, en verblijf-plaets des Bisschops, met zijn hooft-kerk, en eenige kloosteren van

Sinte Franciſkus en anderen. Men vint noch op dit zelfſte eilant de ſteden van *Galdar* en *Guia*, benevens eenige kloofteren, geſticht inzonderheit door mildadigheit der Genueſche Koopluiden.

Het munt in grote en vruchtbaerheit van alle dingen, verre boven d'andere uit, en wort bewoont van tuſſchen de negen en tien duizent zielen.

Zijne heerſchappye ſtrekt over al d'andere eilanden, zo wel in geeſtelijke als wereltlijke zaken.

Fortavanture *of* Fuerteventura.

Gramav. lib. 9. c. 3.

HEt eilant *Fortavanture* of *Fuerteventura*, by eenigen gehouden voor het *Kaſperia* van Ptolomeus, en *Kaprarie* van Plinius, is gelegen 't dichſte aen 't vaſt lant van Barbarye, op de Noorder breete van acht en twintigh graden, in 't Noorden van *Lancerote*, en in 't Weſten van *Groot Kanarien*. Het heeft vijftien mylen in de lengte, en ruim drie mylen in de breete, verrijkt met drie bewoonde plaetſen of ſteden aen den zee-kant, namelijk *Lanagla*, *Taraſalo*, en *Pozo Negro*, dat zwarte punt gezeit is, alle beide gelijknamigh met twee havens van *Groot Kanarien*.

Aen de Noort-zijde leit een haven genaemt *Chabras*, en een andere aen de Weſt-zijde, die zeer veiligh is.

LANCEROTE.

HEt eilant van *Lancerote* of *Lançarota*, genomen by eenigen voor het eilant *Pluitalia* van Ptolomeus, en *Pluvalta* van Plinius, (a hoewel veel meer het eilant *Ferro* het *Pluitalia* van Ptolomeus is) leit in 't Noorden van *Fuerteventura*, en in 't Weſten van *Groot Kanarien*, op de Noorder brete van negen en twintigh graden en dertigh minuiten, hebbende in de lengte twalef, en in de brete zeven mylen. Gramaye plaeſt daer op de ſtadt *Kayas*, welke des jaers zeſtien hondert en achtien t'effens met het eilant door de Turkſche Zee-rovers van *Alzier* geplondert wiert, met gevankelijk weg te voeren veertien hondert en acht en zeſtigh menſchen.

a Bacchius.

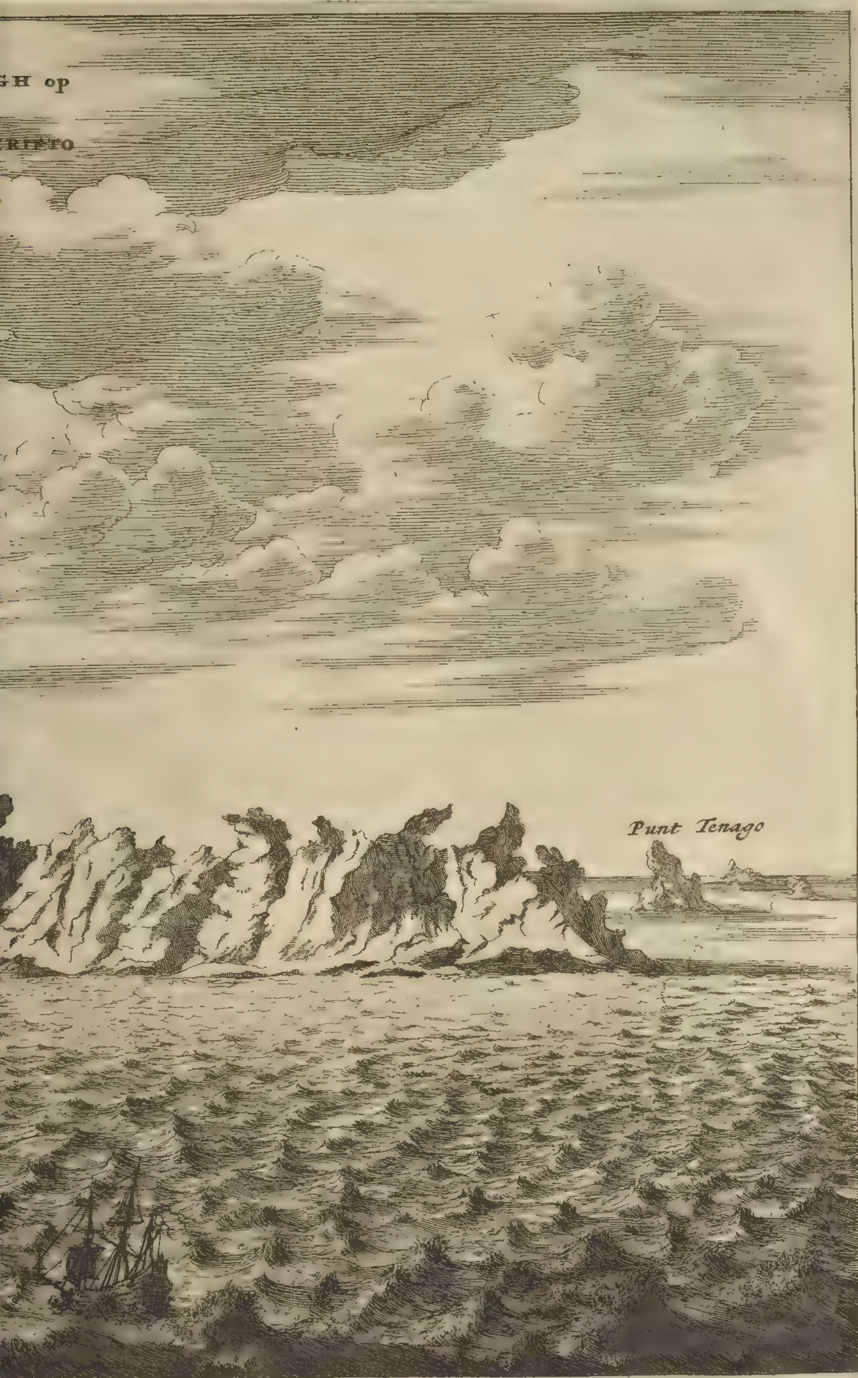
TENERIFFE.

HEt eilant *Teneriffe* of *Tenariſe*, dat zommigen voor het *Nivaria* van Plinius houden, hoewel anderen dat verwerpen, leit in 't Weſten zes mylen van *Groot Kanarien*, op de Noorder brete van zeven en twintigh graden en dertigh minuiten. Theuet en Sanut maken dit eilant het grootſte van al de Kanariſche eilanden, breidende zijne lengte tot veertien mylen uit, 't welk Gramaye wederſtreeft.

Het heeft aen de Noort-zijde een haven *Sante Kruiz*, en drie fraeie ſteden, als *Laguna*, *Ortone* en *Garriko*, beneven *Sante Kriſtoffel*. Op dit eilant wort een bergh gezien, by de Moren *Elbard*, by de Spanjerts genoemt *el Piko de Terrairo*, en by ons gemeenlijk de Pijk of Piek van Kanarien en Pijk-bergh, die by velen geoordeelt wort zijns gelijken in hoogte in de ganſche werelt niet te hebben, naerdien hy met zijnen kruin zo hoogh door de wolken ſteigert, dat hy by klaer weder zeſtigh mylen verre in zee te zien is. Hy is niet te beklimmen, dan in Hoi en Oogſtmaent, leggende in al d'andere maenden met ſneeu bedekt; hoewel op dit, noch op de naby-gelege eilanden, geen ſneeu gezien wort. Om op zijnen kruin te komen, die boven vlak is, zijn'er drie dagen opklimmens van noden, en kan men van dien al de omleggende eilanden tot dertigh mylen verre in zee zien. Daer wort op dit

p. 94.

De PIEK-
EILANT

Punt Tenago

eilant veel Zwavel-steen gevonden en van daer vervoert. Het heeft overvloet van vruchten, wijn en zuiker. Daer worden op dit eilant ontrent vijf duizent zielen getelt.

In de histori van het Koninklijk gezelschap van *London*, onlangs door Th. Sprat in 't Engelsch uitgegeven, wort zeker verhael by eenige Koopluiden, nopende de *Piko* en dit eilant *Teneriffe*, ontworpen, met de volgende woorden ten tone gestelt.

Wanneer wy ons zelfs van eenen wegh-wijzer, knechts en Paerden, om onzen wijn en lijftocht te dragen, verzien hadden, gingen wy uit *Oratava*, een Zee-haven op het eilant *Teneriffe*, gelegen aen de Noort-zijde, twee mijlen van de grote zee. Wy arbeiden van twalef uuren des nachts tot achten des morgens, in welken tijdt wy quamen aen den top des eersten berghs, na de *Piko* van *Teneriffe*: deden aldaer onder een zeer groten en breden Pijn-boom ons noenmael, en ververschten ons zelfs, tot twee uuren in den namiddagh. Toen trokken wy door vele zandige wegen over meenige hoge bergen; maer bloot en bar, zonder eenige Pijn-bomen, gelijk wy den vorigen nacht gehad hadden: waer door wy grote hitte leden, tot dat wy quamen aen den voet van de *Piko*, daer wy zeer hoge stenen vonden, die schenen gevallen te zijn van om hoog. Ontrent ten zes uuren des avonts begonnen wy den *Piko* op te klimmen; maer naulix een mijle weegs gevordert, en de wegh niet meer bruikbaer voor de beesten zijnde, lieten wy de Paerden met onze knechts achter. Onder het opklimmen wiert een van ons gezelschap zeer krachteloos en ziek, kreegh buik-loop, braking, en grillingen van koortze. Het hair der paerden stont als Verkens-borstelen over eind. De wijn, die in kleine vaetjes aen een paert hong, was zo wonderlijk kout, dat wy den zelven niet konden drinken, voor dat wy een vuur ontstoken hadden, om dien te warmen; niet tegenstaende de temper des luchts zeer warm en matigh was. Maer na den ondergang der Zonne begon het geweldigh te waien, en wiert zo kout, dat wy ons verblijf in zekere grote stenen onder de rotsen namen, en benootzaekt waren grote vuuren voor den ingang den ganschen nacht over te stoken. Ontrent ten vieren 's morgens, begonnen wy weder op te klimmen, en gekomen een mijle opwaerts, bezweek een van onze makkers, en kon niet verder opkomen. Hier begonnen de zwarte rotsen. Met d'overigen vervolgden wy onze reize, tot dat wy quamen aen het *Zuikerbroot*, daer wy weder wit zant kregen; en, gekomen aen de zwarte rotsen, die alle plat gelijk een vloer leggen, klommen binnen een mijle op den rechten top van de *Piko*, en kregen eindelijk het opperste, daer wy zulk een smook niet vonden, als beneden; maer een geduurige uitwaseming van een hittigen en zwavelachtigen damp, die ons aengezicht zeer rou maekte. Op dezen wegh vonden wy geen merkelijke verandering van lucht, en zeer weinigh wint; maer was die aen den top zo geweldig sterk, dat wy genoech te doen hadden, om te blijven staen, midlerwijle wy de gezontheit des Konings dronken. Hier deden wy ook ons noenmael; maer bevonden dat onze sterke waters hun kracht verloren hadden, en by na smakeloos waren geworden, daer onze Wijn geest-rijker en zwaveliger was, dan te voren.

De top, op den welken wy stonden, zijnde niet boven een elle en een vierendeel breet, is het boort of de kant van een put, genaemt *Kaldera*, welke wy oordeelden te zijn een musket-scheut breet, en byna hondert ellen diep, in vorm van een kegel, van binnen hol gelijk een ketel, en overal bedekt met kleine losse stenen, gemengt met zwavel en zant, daer uit tusschen beide verscheide dampen van smook en hitte vliegen, welke bewogen niet eenigh ding, bluzen en maeken een geluit, en zo schadelijk, dat wy byna met de schielijke uitwaseminge der dampen verstikten, op het weghnemen van eenen dezer stenen, die door hunne hitte niet te handelen waren. Wy daelden niet boven vijf of zes ellen in de *Kaldera*, ter oorzake van de

de flibberigheit van onze voeten, hoewel eenigen het tot aen den bodem gewaeght hebben. Andere merkwaerdige ftoffe ontdekten wy niet, behalven een zeker klaer flagh van zwavel, welke gelijk zout op de ftenen lagh. Van deze vermaerde *Piko* konden wy *Groot Kanarien* ontdekken, veertien leaguen van daer; *Palma*, achtien; *Gomera*, zeven, welke tusfchen-wijte der zee ons niet grooter fcheen te zijn, dan de Teems ontrent *London*.

Zo dra de Zon opquam, fcheen de fchaduwe van de *Piko* te bedekken niet alleenlijk het ganfch eilant, en *Groot Kanarien*, maer ook de zee, tot aen de kimmen, alwaer de top van het *Zuiker-broot* of *Piko* ooghfchynelijk fcheen opwaerts te keren en zijne fchaduwe in de lucht zelf te fmijten, daer wy zeer over verwondert ftonden. Maer de zon was niet hoogh opgeklommen, wanneer de Wolken zoo fterk begonnen te rijzen, dat zy ons gezicht beide van de zee en van het ganfch eilant benamen, uitgezeit de toppen alleenlijk van d'ondergelege bergen, die fchenen door de Wolken te fteken. Of deze Wolken altijts boven de *Piko* klimmen, kunnen wy niet zeggen; maer aen de genen, die verre beneden zijn, fchynen zy somtijts boven den zelven te hangen, of liever zich zelfs om den zelven te flingeren, gelijk geduurighlijk, by Noord-Wefte winden. Deze vvolken noemen zy de *Kappe*, en is een onfeilbaer voorteken van aenftaende ftormen. Wy vonden veel treffelijke en zeer waterrijke Spring-bronnen, fpringende meeft uit de toppen van andere bergen met grote fpuitingen, byna zo verre als de voorzeide hoogfte Pijnboom.

Na een wijle op den top geftaen te hebben, daelden wy alle langs den zandigen wegh weer af, tot dat vvy quamen aen den voet van het *Zuiker-broot*, dien vvy, zijnde fteil, byna loot-recht op en neer, aenftonts verby trokken. Hier kregen vvy een kuil, van ontrent tvvalef ellen diep, en achtien breet, in de gedaente van een oven, hebbende een hol aen den top, van over de tien ellen. Langs dezen daelden vvy by een tou af, dat onze knechts by den top aen 't een eind vaft hielden, tervvijle vvy met het ander, om onze middel vaft gemaekt, ons zelfs overzvvaiden, tot dat vvy quamen over een fneeu-bank; 't welk wy aldus nootvvendigh in het neerdalen moften doen. In het midden van den bodem dezer kuile, is een ronde put met vvater, gelijk een vvel, ontrent anderhalve elle lager, dan de fneeu, maer zo vvijt als de mont aen den top, en ontrent zes vadem diep: vvy oordeelden dit vvater niet te zijn een fpring-bron, maer gefmolte fneeu, druipende door de rotfen.

De gehele hoogte van den *Piko*, lootrecht neer, vvort gemeenelijk gehouden te zijn tvvee mijlen en een half. Geene bomen, heefters, lover noch gras vintmen op den ganfchen vvegh, dan alleenlijk Pijn-bomen, en tusfchen het vvitte zant, zeker doornigh gewas, als braem; en ter zijde, daer vvy den ganfchen nacht over leiden, een ander gevvas, vvelk takken had van acht voeten hoogh, en ontrent een half voet dik, ftaende in 't vierkant tegen elkandre over, op ieder hoek een tak, die gelijk biefen opvvasfen. Op de kanten van de ftammen groeien zeer fmalle rode knoppen of beziën, vvelke afgeplukt, een vergiftige melk geven. Deze melk geleit op de huit van een Paert of ander beeft, doet het hair van de huit aenftonts afvallen. Van de dorre ftruiken van dit gevvas maekten vvy alle nachts ons vuur. Dit gevvas is door het ganfche eilant verfpreit, en misfchien een flagh van *Euforbium*.

Rakende het eilant *Teneriffe*, van desfelfs gefchapenheit en ftaet vviert by zekeren fchranderen en naukeurigen onderzoeker, die tvvintigh jaren op dit eilant, als Dokter en Koopman geleeft had, aldus geoordeelt: te vveten, dat het ganfch eilant, vviens gront machtigh zvvanger van zvvavel is, in vorige tijden in brant raekte, en alles of byna alles ter zelffter tijdt opfprongh: dat vele bergen van hoge ftenen, gezengt en verbrant, die overal ontrent dit eilant zich vertonen, inzonderheit in desfelfs Zuiderlijkfte gedeelte,

deelte, waren opgeworpen en opgelicht uit d'ingewanden des aertrijks, ten tijde van die grote verbranding, en dat de grootste hoop van deze zwavel, leggende ontrent het middel-punt des eilants, de *Piko* tot deze hoogte, gelijk hy nu gezien wort, op zoude gerecht hebben. Hy voeght 'er by, dat een iegelijk, die neerstigh acht slaen wil op de gelegentheit, en op de maniere van deze gebrande rotsen, hoe zy leggen, lichtlijk zal van dat gevoelen zijn: want zy leggen, zeide hy, drie of vier mijlen, byna rontom den bodem van de *Piko*, en in zulke orde d'een boven d'andere, byna tot aen de rechte *Zuiker-broot*, als of de gansche gront opzwellende, en te gelijk opberstende, door het opvliegen van den zwavel, de zwavel-beken en revieren met een schielijke uitberstinge, dezelve hadden doen afrollen en wentelen van de reste der rotsen. Inzonderheit, gelijk te voren gezeit is, aen de Zuid-West-zijde. Want aen die zijde, van den rechten top van de *Piko*, byna tot aen de zeekant, leggen hoge hopen van deze verbrande rotsen op elkanderen. En daer blijven tot noch toe de rechte killen of streken van de zwavel-revieren, gelijk zy liepen over al deze streken van het eilant, welke zo schoon den gront verteert heeft, zonder weder tot zijn vorigen staet te komen, dat niets daer kan gemaekt worden te groeien, dan brem. Maer aen de Noort-zijde van deze *Piko* heeftmen weinigh of geen van deze stenen. En hier uit besloot hy, dat het vuur zich zelf ontlast had aen de Zuid-West-zijde. Hy voeght daer vorders by, dat ter zelffter tijdt Mynen van verscheide metalen waren geborsten en opgevlogen. Zommige dezer verbrande rotzen schijnen yzeraerdt, zommige zilver, en andere koper te zijn: inzonderheit op zekere plaetsen in deze Zuid-Wester delen, genaemt *Azulèios*, zijnde zeer hoge bergen, daer noit eenigh Engelsman geweest was, dan hy zelf.

Daer is grote meenigte van losse blaeuwe aerde, gemengt met blaeuwe stenen, welke by zich hebben een gele roest, gelijk die van koper of vitriool; van gelijken vele kleine springbronnen van Vitriool-water, daer hy oordeelde een Koper-mijn geweest te zijn. En was hem gezeit van eenen Klok-gieter van *Oratava*, dat hy uit twee Paerts vrachten van deze aerde, zo veel gouts als twee brede ringen bedroegen, gekregen had. Zeker ander Portugees zeide hem, die in West-Indien geweest was, dat op *Tenerif* zulke goede Mynen van Gout en Zilver waren, als de beste in West-Indien. Desgelijx zijn daer omtrent Zalpeterachtige waters en stenen, overdekt met een hoogh safraen-kleurige roest, en smaek van yzer. Dat meer is, hy gedenkt eenen van zijne vrienden, die uit twee klompen aerts, gebracht van den top van deze zijde des berghs, twee zilvere lepels gemaekt had. Al dit bevestighde hy, met het laeste exempel van het *Palm*-eilant, daer op ontrent sedert twalef jaren een vuur ontsteken was, welks gewelt een zo grote aertbeving op dit eilant maekte, dat hy en andere uit hunne huizen liepen, uit vreze van op hunne hoofden te vallen. Zy hoorden het geluit der beken van brandende zwavel gelijk donder, en zagen het vuur zo klaer omtrent zes weken te voren, als een brandende kaers. En zo veel zants en assche, overgebracht van daer, door de wint en wolken, viel op zijn hoet, als de zantdoos van zijn inkoker kon vullen.

Op zommige plaetsen van dit eilant groeit een krom heester gewas, welk zy *Legnan* noemen, en wort veel na Engelant overgebracht, en in plaets van zoet-hout gebruikt. Daer zijn desgelijx Abrikoos en Perzik-bomen, en andere, die tweemael 's jaers dragen, ook weldragende Peere-bomen, Amandelen, met een dunne schil, Oranje-appelen en Limoenen, inzonderheit *Preguadas* by de Spanjerts genoemt, dat zwangere gezeit is, om dat zy andere kleine in zich besloten houden. Daer is ook Zuikerriet, een weinigh Katoen, Koloquintappelen en andere vruchten. De roselaer bloeit 'er op Kers-tijdt; maer gene Tulpen willen 'er groeien noch tieren. Naby zee groeit zeker gras, breet

N van

van loof, zo vergiftigh en heet, dat het een Paert, welk daer van eet, zal doen sterven, maer geen ander dier. Een eenige koorn-halm is bevonden met tachtigh airen beladen; maer groeit niet zeer hoogh; en een mudde heeft hondert en dertigh in een vruchtbaer jaer voortgebracht. Men heeft 'er Kanari-vogels, Quakkelen, Patrijzen, groter dan d'onze, en zeer schoon; grote Hout-duiven, Tortel-duiven, Kraeien, en zomtijts komen van de kust van *Barbarye* Valken oversteken.

Wat belangt de visch, daer is *Cherna*, een zeer brede en treffelijke visch, beter van smaek, dan eenige visch in Engelant; Mero, Dolfijnen of Tuimelaers, Zee-krabben, zonder poten, Mosselen, Alikruiken, Klakas, een zekere ongemeene en treffelijke schulpvisch: groeit in de klippen, ten getale van vijf of zes onder een grote schulp, door welks hoeken zy met hare nebben of bek uitkijken: waer uit zy, de schulp met een steen een weinigh meer open gebroken, genomen worden. Van gelijken is 'er een andere visch, gelijk een Ael, welke zes of zeven steerten heeft, van een span lang, vereenight aen een eenigh hooft en lichaem, van een gelijke lengte.

Het eilant is vol spring-bronnen met versch water, van smaek als melk: welk in *Lalaguna* (daer het water zo helder en klaer niet is) door zeker slagh van sponsachtigen steen, gehouwen in vorm van een bekken, geklenst wort.

De Wijngerts, welke den voortreffelijken Kanari-wijn geven, groeien alle ontrent dit eilant, binnen een mijle van de zee; de verder op geplante worden niet geacht, nochte willen niet tieren op een van d'andere eilanden. Belangende de *Guanchios*, of oude Inwoonders, deed hy dit volgend verhael.

Den derden van Herfstmaent, ontrent twalef jaren herwaerts, nam hy zijne reize van *Guimar* (een stadt bewoont meerendeels by zulke luiden, als die zelfs hunnen oorsprong op de oude *Guanchios* brengen) in 't gezelschap van eenigen hunner, om te bezichtigen hunne holen en lijken in de zelve begraven; een gunste die zy zelden of noit iemant toelaten; gemerkt zy de lijken hunner Voor-ouderen in grote eerbiedenis houden, en de ruste der doden niet willen gestoort hebben. Dan hy had verscheide genezingen om Gods wille onder hen gedaen (want zy zijn zeer arm, maer het armste dunkt hen te zijn te trouwen met den besten Spanjert) en hen daer door grotelix aen zich verplicht: anders is het de hals voor eenen vreemdeling, te bezichtigen hunne graf-steden en lijken.

De lijken zijn genait in Bokke-vellen, met windselen van een zelve stoffe, met grote netheit gewrocht, inzonderheit ten aenziene van de onvergelijkelijken nettigheit en effenheit der zomen; desgelijks sluiten de vellen zeer nau om de lijken. De meeste lijken zijn heel en gaef, de ogen gesloten, 't hair aen 't hooft, d'oren, neus, tanden, lippen, en baert noch volkomen in wezen, een weinigh slechts van kleure verandert en geschronkelt: van gelijken de heimelijke delen van beide sexe. Hy zagh ontrent drie of vier hondert in verscheide holen; eenigen der welke stonden en andere leiden op een bed van hout, zo gehart door zekere kunst, die zy hebben, dat gene bijl het door kan houwen of beschadigen. Al deze lijken zijn zeer licht als ofze van stro gemaekt waren, en worden in zommige gebroke ledematen de zenuwen en pezen gevonden, als ook de pezen van d'aderen en slach-aderen zeer onderscheidelijk. Volgens verhael der Oudsten dezes eilants had in oude tijden een byzondere stam of geslacht deze kunst onder zich zelfs alleenlijk, en bewaerde dezelve als iet heilighs of gewijdt, zonder onder de gemeente bekent te maken. Deze luiden vermengden zich niet met d'overige Inwoonders, trouden ook niet buiten hun geslacht, en waren als Priesters en Dienaers van den Godsdienst. Maer wanneer de Spanjerts deze eilanden in bezittinge namen, wierden de meesten hunner verstroit en de kunst met hen uitgeroit: hielden alleen noch eenige overleveringen

ringen van eenige weinige stukken, die in dit werk gebruikt wierden. Te weten, zy namen Geite-boter, (zommige zeggen, Verkens ongel, gemengt met Geiten-boter,) welk zy ten dien einde in de vellen bewaerden. Daer in wierden zekere kruiden gekookt, eerst een slagh van wilde lavendel, welk daer in grote meenighte op de rotsen groeit; ten tweeden, een kruit, genaemt *Lara*, van een zeer gommige en lijmige stoffe, welk heden nergens dan onder de toppen van de bergen dezes eilants te vinden is; ten derde een slagh van Verkens-broot; ten vierde, wilde Salie, welke veel op dit eilant groeit. Deze met d'andere gestoten en in de boter gekookt, maekten een volkomen balsem. Daerna wiert het ontweide lijk verscheiden reize met een loge, gemaekt van de schorse van een Pijnboom, afgewossen, en des zomers in de Zonne, en des winters in de badstove gedrooght, en eindelijk van buiten en binnen besmeert met de balsem, en dan weer gedrooght, gelijk te voren; 't welk verscheiden reizen achter elkandre geschiede, tot dat het lijk al de balsem ingedronken had, en de spieren in al de delen door de gekrompe huit scheenen, en het lijk zeer licht geworden was. Eindelijk wierden de gebalzemde lijken in Bokke-vellen genait; te weten die van arme, in ruige vellen; maer die van rijke in vellen, die zeer net en kunstigh gewrocht waren.

d'Oude Inwoonders zeggen dat zy over de twintigh graven hunner Koningen en grote perzonaedjen hebben, met hun gansche geslachten, doch aen niemant, dan aen zich zelfs bekent, en die zy noit willen tonen.

Oulinx wanneer zy noch gene kennis van yzer hadden, maekten zy hunne lancien van hout, gehert als te voren gezeit is. Men heeft 'er onbrekelijke herde aerde potten, die by d'arme luiden in de graven gevonden, en gebezight worden, om hun eeten daer in te koken.

De dagelijxe spijze is gerst, gebraden en dan gebroken met kleine stene meulens, en gemengt met melk en honigh, welk zy op hunne ruch in Geite-vellen altijts by zich dragen. Tot heden drinken zy gene wijn, nochte geven om geen vleesch: zijn zeer schrael, vol moedt en vlugh te voet; want zy lopen van d'eene rotse tot d'andere, van een zeer yzelijke hoogte, tot dat zy komen op den bodem, zomtijts in eenen sprong tot de diepte van tien vadem; 't welk in dezer wijze geschiet. Eerst wegen zy hunne lancie van een halve piek groot in de hant, en mikken dan met het punt op een hoek van de rotse, welke zomtijts niet boven een halve voet breet is, daer zy op willen neervallen. In het afsteken slaen zy de voeten dicht aen de piek, en dragen alzo hunne lichamen in de lucht. De punt van de lancie komt eerst tot de plaetse, welke de kracht van hunnen val breekt; glijden dan zacht by de stok neer, en slaen met hunne voeten, op de rechte plaets neder, daer zy 't oogh op hadden en mikten; 't welk aldus van rotse tot rotse geschiet, tot dat zy komen aen den bodem. Doch die zulx noit gedaen hebben, breken by wijlen hals en been. Zy fluiten zo sterk, dat het vijf mijlen van daer kan gehoort worden; waer door vreemdelingen, die by hen staen, gevaer lopen van het trommel-vlies in d'oren gebroken te worden: zeker perzoon, die nevens eenen stont, die zeer luit fluite, kon voor vijftien dagen daer na niet volkomen horen. Dus verre Sprat.

GOMERE.

IN het Westen van *Teneriffe* is gelegen *Gomere*, op de Noorder brete van zes en twintigh graden en een halve, een onvruchtbaer eilant, doch groeisaem van wijn en zuiker.

PALME.

Et eilant van *Palme*, het allerweſtelijkſte der Kanariſche eilanden met dat van *Ferro*, leit twalef mylen in 't Noorden van *Ferro*, en vier van *Gomero*, op de Noorder brete van acht en twintigh graden. Het is klein, doch wonder vruchtbaer, en wei-rijk, geeft veel druif, zuiker en andere vruchten, en vloeit over van kaes en melk. De voornaemſte handel van dit eilant beſtaet in wijnen.

Het eilant FERRO, *of* Yzer Eilant.

Et eilant, by de Spanjerts *Hierro*, by de Portugeſen *Fierro*, en by d' Italianen *Ferro* genaemt, (welke beide namen een zelve zake, namelijk yzer betekenen) leit vier mylen van het eilant *Gomere*, op de Noorder brete van zes en twintigh graden en veertigh minuten, groot in zijnen omtrek, volgens Theuet, alleen zes mylen, en gehouden by eenigen ontwijfelbaer voor het eilant *Pluitalia* van Ptolomeus, of *Ombron*, of voor *Pluvialia* van Plinius en Solinus. Men heeft 'er eenige ſteden, daer van de hoofdſtadt een klooſter en kerk van Sinte Franciskus bezit. Het is een zeer waterloos eilant, aengezien daer niet een druppel zoet waters op te vinden is, als alleen aen den oever in eenige kuilen, dat om d'ongelegenheit den Inwoonders weinigh te ſta komt. Dan in dit ongemak en mangel van water, vinden zich d' Inwoonders met een ander wonderlijk middel gezegent en voorzien; het welk is een boom, die altijts met een dikke nevel of wolk behangen is, zonder oit haer gedaente te veranderen, uitgezeit des daegs en inzonderheit op 't heetſte van den dagh, als wanneer zy allengs ſchijnt wegh te trekken. Deze nevel bedout zo ſterk den boom, dat van de bladen geſtadigh afdruipt een klaer, helder en dun water, tot twintigh tonnen 's daeghs, neervallende in twee ſtene bakken, ieder van twintigh voeten in 't vierkant en 16 palmen diep, aen de Noort-zijde des booms ten dien einde door d'Inwoonders gemaekt. Zo by geval in Oogſt-maent deze wolk komt t'ontbreken, dat gebrek wort vergoet door een damp, die uit zee komt, en zich over dezen boom verſpreit, en in een dau op de bladen neer valt, gelijk te voren gezeit is.

Wanneer de Spanjerts, in den beginne van het veroveren dezes eilants, gene ſpring-bronnen, putten noch revieren met verſch water vonden, ſtonden zy daer over grotelix verwondert, en kregen van d'Inwoonders, gevraegt van waer zy water kregen, tot antwoort dat zy het regen-water in vaten bewaerden: want den boom hadden zy met riet, aerde en andere bedekſelen overdekt, op hope van door dezen vont de Spanjerts van het eilant te doen vertrekken, wanneer zy geen water gevonden hadden. Maer weinigh bate hen deze liſt: naerdien een ingeboorne Vrou het geheim aen zekeren Spanjert, met wien zy te voren geboeleert hadde, ontdekte, en dees weer aen den Spaenſchen Krijgs-Overſte. Om kort te gaen, deze boom geeft zo veel waters, dat hy niet alleen den Inwoonders en hun Vee, maer ook ſchepen, die by geval daer aenkomen, water kan verſchaffen.

Deze boom, dien d'Inwoonders *Garoë*, en de Spanjerts *Santo*, dat is heiligh, noemen, is van tamelijke grote, heeft altijts groene bladen, gelijk de laurier, een weinigh groter, als die van een groten note-boom, en een vrucht, gelijk een ekel in zijne ſchel, met een

een zeer zoete en kruidige kern van binnen. Rontom den boom is een ftene muur opgehaelt, gelijk een bron. Hoewel dit eilant dus van water ontbloot is, zo is het evenwel noch tamelijk vruchtbaer, en geeft veel granen, zuiker-riet, veelerlei vruchten, en kruiden in groten overvloet, en voet meenigte van beeften, daer d'Inwoonders melk en kaes van krijgen.

Wat belangt de voorzeide kleine eilanden, om en by de Kanarifche eilanden gelegen, als *Vecchio Marino, Roka, Graciofa, Santa Klara, Alegrança, Iuferno* en *Salvaies*, weinigh valt daer van te zeggen, als alleenlijk dat het eilant *Salvaies* het allernoordelijkfte is. *Vecchio-Marino*, of *Vecchi Marini*, gelegen tuffchen *Lancerote* en *Fort-eventure*. *Sant Klare* is een klein eilant, een weinigh in 't Noorden van *Lancerote* gelegen. *Roko* of *Roka*, meer Ooftelijker, en een mijle in 't Noorden van *Lancerote* gelegen, is kleinder dan *Gratiofa*; *Alegrança* leit meer na 't Noorden, dan de drie voorgaande eilanden. Dan al deze verdienen meer den naem van fteen-rotfen of klippen, dan eilanden.

Op *Salvaies*, *Gratiofa* en *Alegrança* leggen geen Steden, maer alleenlijk Kaftelen, tot beveiling der havenen.

Onder het befchrijven der Kanarifche eilanden voegen eenigen, als Linfchoten en Gramaye, als een wonder, zeker eilant genaemt *Sant Borondon* of *Porondon*, hondert mijlen of daer ontrent van het eilant *Ferro* gelegen, daer veelen by geval zijn aengekomen, die dat grotelix geprezen hebben, zeggende dat het vol geboomte is, zeer vermakelijk, vruchtbaer en bewoont by Chriftenen, welker tale en afkomft onbekent is; maer niemant heeft dit eilant oit met opzet kunnen vinden. Veel Kanarifche Spanjerts hebben meenigen tocht na dit eilant gedaen, doch altijts vruchteloos, waer uit zommigen gelooft hebben, dat dit eilant, als iet wonders, noit verfchijnt aen de genen, die daer na zoeken. Andere vermoeden of dat het alleenlijk by eenige dagen kan gezien worden, of geftadigh met wolken bedekt is, of dat een byzondere kracht der zee de fchepen daer van afdrijft.

Het Eilant van

Sante Port *of* Heilige Haven.

Et eilant van *Sante Port*, of heilige Haven, is gelegen in den Atlantifchen Oceaen, tegen over de kaep van *Kantijn*, des Koningrijks van *Marokko*, op de Noorder brete van twee of drie en dertigh graden en dertigh minuten, of volgens andere drie en dertigh graden en veertigh minuten: het wort by eenigen, als Ortelius, gehouden voor het eilant *Cerne* van Ptolomeus, en by anderen voor het *Ombrio*, of *Pluvialia* van Plinius, doch is veel meer het eilant *Pena* van Ptolomeus, ten opmerke der brete.

Dit eilant, dat niet groter dan vijf mijlen in zijnen omvang is, wiert allereerft ontdekt des jaers veertien hondert en acht en twintigh, door twee Portugeefche Edelluiden, Jan Zarko en Triftan Vaz, op Allerheiligen dagh; waerom zy het ter eere van dien dagh, in 't Portugees den naem van *Porto Santo* gaven, dat heilige Haven gezeit is. Het was toen onbewoont en woeft, maer wiert aenftonts bevolkt, en naderhant van alle behoeften verzien.

Men heeft 'er geen haven, maer alleenlijk een zeer veilige golf of kom, uitgezeit by Zuid-Zuid-Ooft en Ooft Zuid-Oofte winden. Dit eilant geeft koren en andere granen, tot lijfs-behoeften, Offen, wilde Verkens, en ontallijke veel Konynen; daer en boven Honigh en Wafch, zo goet als ergens valt.

Daer groeit ook een boom, die zekeren gom geeft, in de Apoteken en by de Drogisten Draken-bloet geheten.

Het Eilant MADERA.

Ager na 't Zuiden leit een eilant, dat de Spanjerts *Madera*, en de Portugesen *Madeira* noemen, dat bosch gezeit is, alzo genoemt, om dat de Portugesen, wanneer zy dat allereerst ontdekten, het overal vol bosch vonden. Het leit ontrent dertien mijlen van *Santo Port*, zestigh van de Kanarische eilanden, op de Noorder brete van dertigh graden en een en dertigh minuten, tusschen de straet van Gibralter en de Kanarische eilanden.

Het leit in de gestalte van een driehoek, is in zijnen omtrek, volgens Sanut, hondert en veertigh Italiaensche, of vijf en dertigh Duitsche mijlen groot, vijftien mijlen, van't Oosten na 't Westen, lang, en zes breet.

Dit eilant wiert ontdekt des jaers veertien hondert en twintigh, door Jan Gonsalves en Tristan Vaz, beide Portugesen, uitgezonden door Hendrik, den jongen Koning van Portugael; om nieuwe landen t'ontdekken. Gekomen aen dit eilant, vonden zy dat alom met bosch bewossen; maer de brant, bygeval in't bosch geraekt, ontdekte dit vruchtbaer aertrijk, dat de natuur verborgen hield, en verbrande een goet gedeelte van 't geen, dat het wonen belette. Dies de Portugesen door dit middel, onder het gelei van twee Opper-hoofden, dit eilant in een anderen staet brachten, als het te voren geweest was, hoewel met groot lijf-gevaer; aengezien de brant zo fel voortsloegh, dat zy zich van daer te water mosten begeven, en 't eilant verlaten. De brant echter sliste niet, maer woede zeven jaren lang onder dit dicht geboomte, dat zo veel honderden van jaren had staen wassen, even fel voort, waer door dit lant bequaem wiert om bebouwt te worden, en heden een der beste en vermakelijkste plaetsen is, die ergens kan gevonden worden.

Dit eilant wiert in den beginne in vier voorname delen verdeilt, te weten, in *Monchriko* of *Manchico*, *Santo Kruis*, *Fonzal* en *Kamarade Lobos*, dat is Wolve-kamer, alzo genoemt, om dat ten tijde der ontdekking dezes eilants; geen andere plaets zonder geboomte gevonden wiert, dan een grote hol, in vorm van een gewelfde kamer, onder zekere hoek des lants, die in zee strekt, daer de voetstappen van Zee-wolven stonden.

Daer ontrent zijn de voornaemste plaetsen dezes eilants gelegen, waer van de hoofstadt *Funzal* of *Funhial* is, de stoel des Bisschops, welke een Collegi-kerk heeft, drie Parochi-kerken, twee Kloosters van Sinte Franciscus orde, een voor de mannen, gesticht door de Koningen van Portugael, en een voor de Maeghden, gesticht door Gonzalves, Opper-hooft des eilants: daer en boven is 'er noch een Jesuiten Collegi. d' Andere stadt, genaemt *Manchiko* of *Monchriko*, heeft een kerk van Sante Kruis, en een Klooster van Sante Bernard. Volgens Moquet zijn op dit eilant overal veel kastelen en lust- of pleizier-huizen, en in zijn bisdom zes en dertigh voorname Parochi-kerken, vijf Kloosters, vier Gast-huizen, en twee en tachtigh Kluizen. In't jaer zestien hondert en vijf en twintigh, wierden op dit eilant zes duizent en zes en tnegentigh huizen getelt, die heden tot een groter getal aengewossen zijn.

De lucht is 'er zeer getempert, en maekt noit eenige onmatige koude; het lant is zeer bron-rijk, en wort doorsneden van zeven of acht kleine revieren. By de stadt *Funzal* leit een bergh, die zo overvloedelijk water uitlevert, dat daer door dikwils een watervloet ontstaet, met wegh-spoeling van Bruggen, Kerken, Huizen en andere gebouwen.

De gront is groeizaem van alderhande vruchten, en geeft boven al zeer treffelijken wijn, die beter des volgenden of in 't derde jaer is, dan in het eerste; om dat de hitte der zonne,

p. 103.

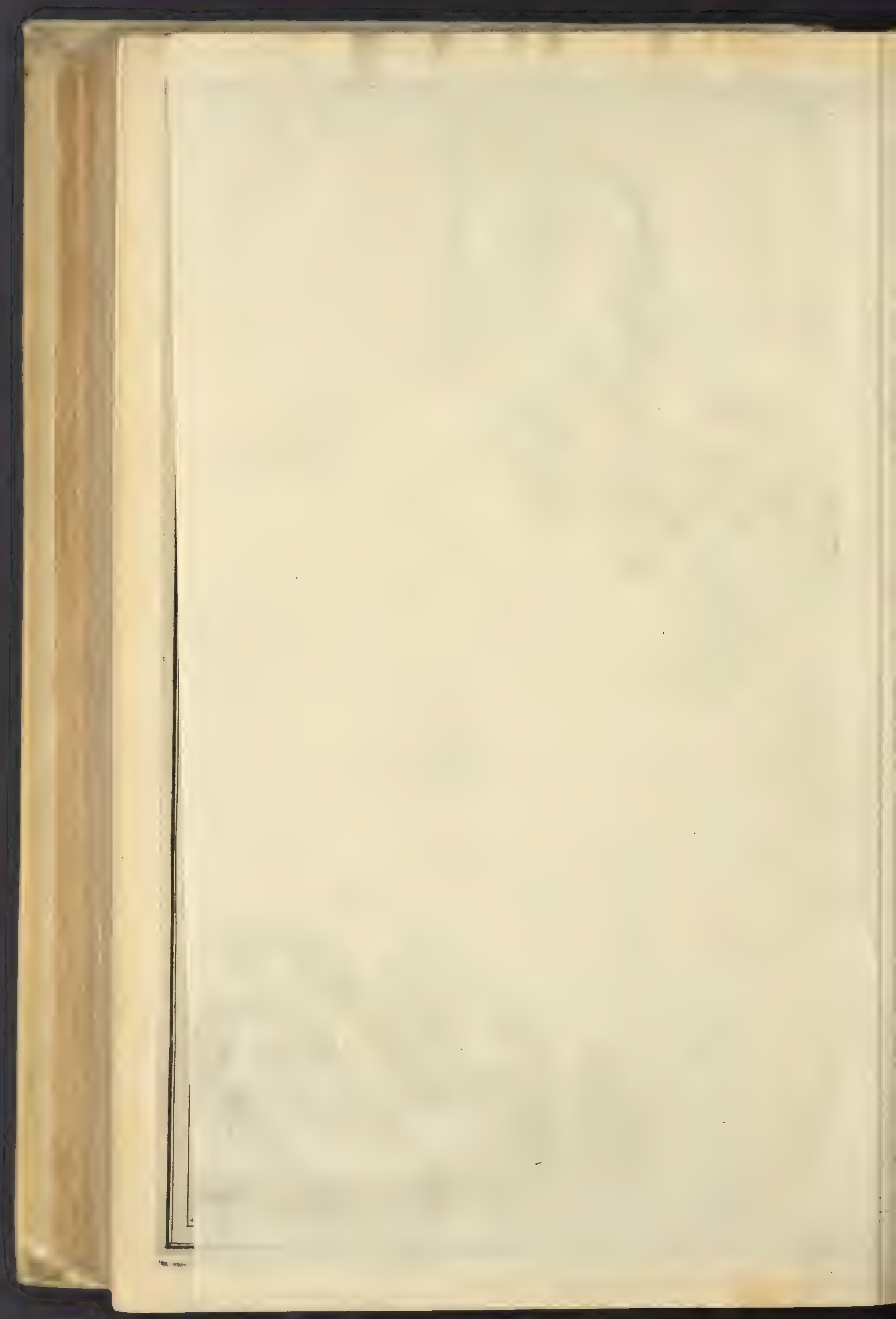
Pietra Negra
La Magdalena
Citta Vecchia
S. Paolo
Saline
Cast S. Elmo
Punta delle Forche
La Serta

GOZA
INSULA
La Dourere
Scilendo
Cupeno
Salines
Vecchi
La Caras
Rodum Cammar
Porto
dello
Saline Vecchie
Salamun
Cala di S. Paolo

MELITE INSULA
vulgo
MALTA.

zonne, die den zelven brandigh doet ſmaken, met der tijdt verteert, zo dat alleen de natuurlijke warmte in den wijn blijft.

De gront, hoewel berghachtigh, geeft de volheit van koren, en levert zeſtigh fout uit: d'Oogſt van het ganſch eilant, wort by Kadamoſt begroot op dertigh duizent Veneedſche maten, genaemt *Stares*, ieder gerekent op hondert drie en dertigh pont.

Het gras en geboomte ſchiet 'er zo hoog op, dat d'Inwoonders benootzaekt zijn een gedeelte af te ſnyden en te verbranden. In d'aſſche dezer verbrande bomen worden Zuikerplanten gepoot, welke daer weligh in tieren, en in zes maenden zuiker voortbrengen. Die in Loumaent gepoot zijn, worden in Zomermaent afgeſneden; d'andere vervolgens, ieder, na de maent, dat zy gepoot zijn.

Onder de bomen van het meeſte belang, zijn eenige gom-dragende; daer onder een de voornaemſte is, die *Sanguis Drakonis*, of Draken-bloet geeft. Daer is ook een zeker ſlagh van *Guajak*, of Pok-hout, maer ter oorzake het zo goet niet is, als dat op de voor-eilanden valt, wort daer weinigh werks van gemaekt.

Men heeft 'er ook grote zoet-zuure Granaten; in 't kort, dit eilant ſchijnt de vermakelijkſte plaets des aertrijks te zijn.

Rijk is ook dit eilant van tam Vee; op 't geberghte houden veel wilde Verkens, Patrijzen, Duiven en Quakkels. Daer is ook honigh en waſch, doch in genen groten overvloet.

D'Inwoonders van *Madera* zijn veel zediger, dan die van de Kanariſche eilanden, en handelen met allen lantaert zeer minnelijk.

De voornaemſte handel der Inwoonders dezes eilants beſtaet in Zuiker, Honigh, Waſch, Oranje-appelen, Citroenen, Limoenen, Granaten, Wynen en Leer.

Al d'Inwoonders zijn Rooms-gezinden.

Het Eilant MALTA.

Benaming.

DE naem van *Malta* ſchijnt geſmeet te zijn uit den aelouden naem van *Melite*, met den welken dit eilant by d'oude Lantbeſchryvers, als Strabo, Mela, Ptolomeus, en zelf in de Heilige Schrift gedacht wort, hoewel een ander van het *Melite*, by de ſtadt *Ragouſe* en de kuſte van *Damaten* gelegen, heden *Meleda* geheten. Kluveer, in zijne beſchryvinge van oud *Sicilie*, wil dat het *Iſle Hiperie*, daer Homeer van ſpreekt, met het zelve tot een verblijfplaets der volken *Feacers* te maken, (die, van daer door de *Feniciers* verjaeght, na het eilant *Korfou*, of na *Scherie*, oulinx *Feacie*, de vlucht namen,) en tegen over *Sicilie*, het eilant der *Cyklopers*, te plaetſen, geen ander zy dan het eilant *Malta*, welk ter zelfſter plaetſe gelegen is. En gewiſſelijk zijn de *Feacers*, Inwoonders van *Korfou*, allereerſt van het eilant *Malta* gekomen; gelijk zulx Homeer, met op *Korfou* den bergh *Melite* te plaetſen, duidelijk te kennen geeft. De voorzeide Kluveer beweert met krachtige bewijs-redenen, dat dit eilant het aeloude *Ogygie* zy, de verblijf-plaets van de Nymf Kalypſo, Dochter van den Oceaen en Thetys, welke Ulyſſes, ſchipbreuk aen dit eilant geleeden, gaſtvry ontfing, en, door liefde op hem verſlingert, zeven jaren by haer hield, maer eindelijk op Junoos bevel, weer liet vertrekken.

Het eilant *Malta* wort gemenelijk gerekent onder *Europe*; maer by Ptolomeus in *Afrika* geplaetſt: en zelf de tale, welke daer geſproken wort, en gebroken Arabiſch is, geeft te kennen dat het onder *Afrika* hoort: ook is het in 'er daet in de Afrikaenſche zee gelegen, ſchoon het naeſte der eilanden van *Europe* is

Het is gelegen op de lengte van zes en veertigh, en op de Noorder brete Gelegenis.

van

van vijf en dertigh graden, en tien minuten; of volgens Ptolomeus, op vier en dertigh graden en veertigh minuten; heeft in de lengte, van 't Oosten tot het Westen zes, in de brete drie, en in den omtrek vijftien mijlen.

Het heeft in 't Oosten de Middellantsche zee, na de zijde van *Kandia*; in 't Noorden het eilant *Sicilie*, niet boven de vijftien mijlen van daer gelegen; in 't Zuiden, *Tripolis*, in *Barbarye*, en klein *Afrika*; in 't Westen, d'eilanden van *Pantalaree*, *Linose* en *Lampadouse*. De zee, welke dit eilant van *Sicilie* scheit, wort gemeenelijk genaemt het kanael van *Malta*. Ptolomeus stelt op het eilant *Melite* of *Malta* een gelijknamige stadt, en twee tempels, een van Juno, en d'ander van Herkules.

Steden. Heden 's daeghs begrijpt het eilant *Malta* vier bemuurde steden, beneven een groot getal van dorpen; als de stadt *Valette*, *Citta Vecchia*, dat's d'oude stad, anders oud *Malta*, *Bourgo Sante Angelo*, of Engelenburgh, anders *Citta Victoriosa*, en de stadt of Burgh van *Sint Michiel* of *Sangle*.

De stadt *Valette*, by d'Italianen *Terra Nuova*, dat 's nieuwe aerde, en by de Fransoisen *Ville Neuue* geheten, heeft dien naem bekomen van zekeren Groot-Meester Jan de Valette, anders Parisot, die dezelve aenstonts Zie pag. 119 deed stichten na het groot belegh, daer de Turken des jaers vijftien hondert vijf en zestigh dit eilant mede beknelt, en het kasteel *Sint Elmo*, voor de stadt gelegen, reeds verovert hadden.

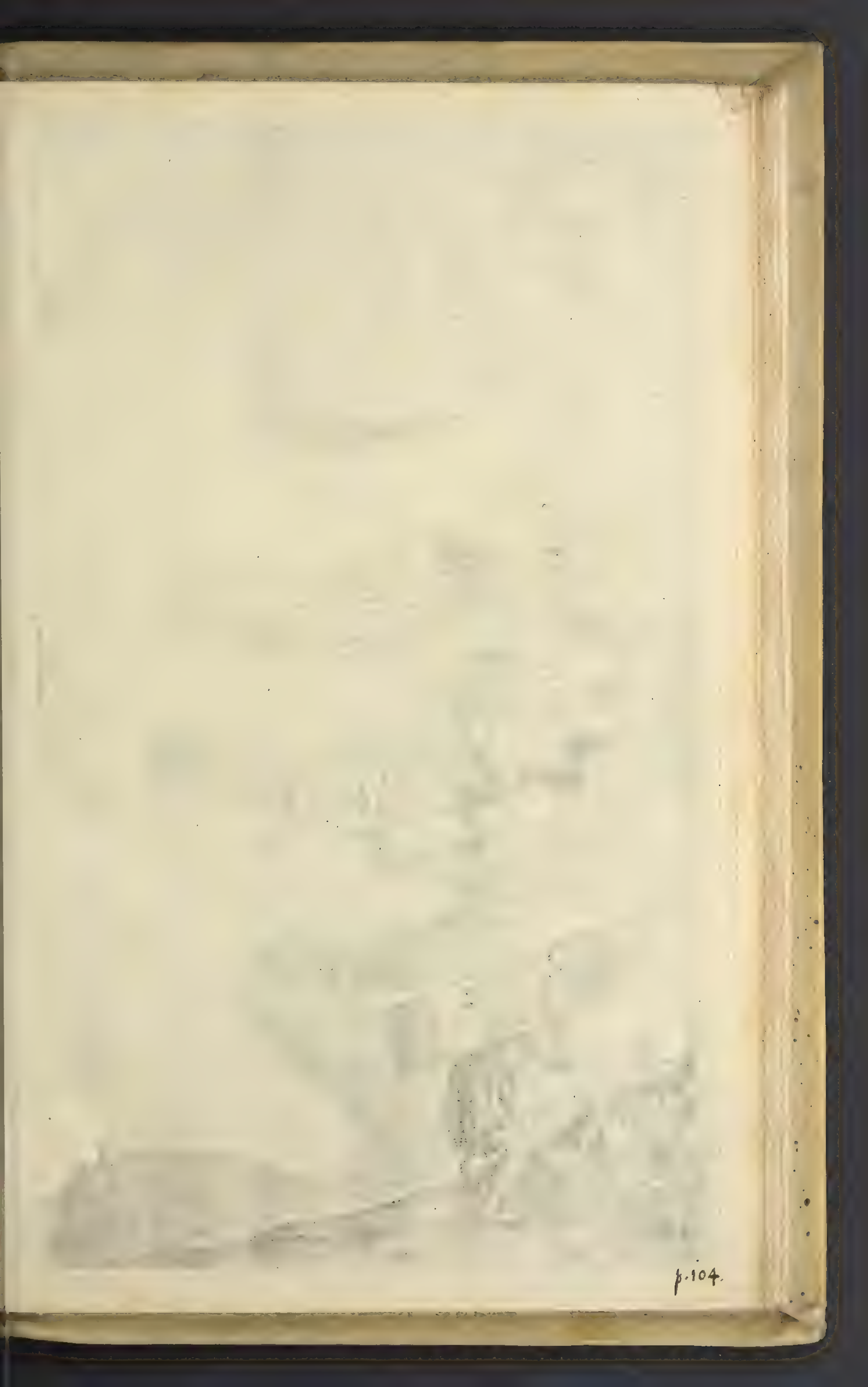
De stadt is gesticht op een steen-rotse, en een verheve stroke lants, *Sceberras* genaemt, welke de haven van *Marza Muzzeta*, en de grote haven van elkandre scheit; te weten, op een schier ofhangend eilant, daer de zee van drie zijden tegen aenslaet; naerdien een grote gracht, in de rotse gehouwen, deze plaets van de rest van het vast lant des eilants schijnt af te snyden. Op 't uitterste van de zelfste rotse leit voor haer een kasteel, *Sint Elmo* genaemt.

Het is een zeer fraeie en sterke stad, van buiten omringt met grachten, in de rotsen gehouwen, en gesterkt met weerbare Bolwerken, en verscheide nieuwe buiten-werken; van binnen verciert met rechte en brede straten: de voornaemste zijn *Strata Reale*, of de Hooft-straet, en *Strata Merchanti*, dat is Koop-straet. De huizen zijn hoogh, gebout van gehouwen steen, met platte daken, na d'Oostersche wyze, ten getale omtrent van twee duizent. Ieder huis had voorhene een regen-bak, om het regen-water te vergaren; doch bekomen de vreemdelingen dat heden, meest uit zekeren schonen spring-bron, gelegen nevens de Poorte van *del Monte* aen den zee-kant; derwaerts het water eenige mylen uit het lant, door een water-leidinge, (een vont van den Groot-meester Alofi Wignakourt,) ingebracht wort, tot groot gerijf zo wel van d'Inwoonders als Vreemdelingen, die met hunne schepen voor de stadt leggen: want het water spruit, met het openen eener krane, in de stadt, dicht nevens 't water, en kan door een geute of buis in de watervaten in de boots lopen, en dezelve in korten tijdt vol maken.

De stadt heeft drie Poorten, een Poorten. aen de haven of zee-kant, *Porta del Monte* genaemt, en twee aen de lant-zijde, met namen *Porta Reale*, en *Porta Boucheria*, dat is Slacht-poort, om hare nabyheit aen de *Boucheria*, of slacht-plaets der beesten.

Daer zijn zeven Kerken, de voor- Kerken. naemste of hooft-kerk is die van *Sint Ian*, de patroon of beschutheer dezer orde, daer in de rechte hant van dezen heiligh getoont wort; d'andere zijn die van *Sint Augustijn*, *Sint Dominiko*, *Sint Maria Iesus*, *Sint Paulo*, *Madona de Karmine*, *Collegio de Iesu*, *la Madama de la Victoria*.

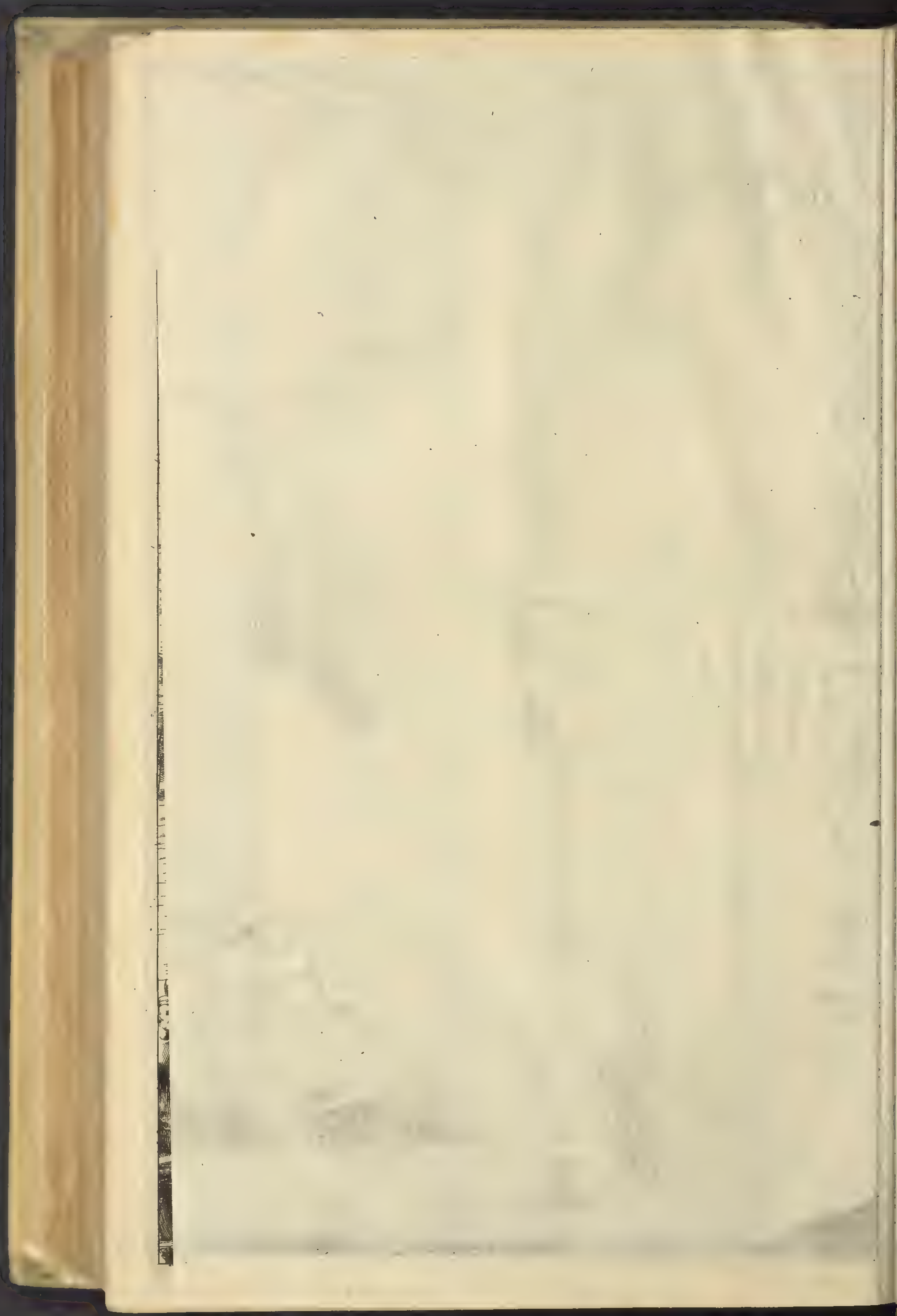
Zeven Paleizen of Hoven zijn'er, *Auberge* of *Bergia* genaemt, voor de zeven talen, (want in zo meenigerlei landaert van verscheiden tale zijn de Ridders verdeilt) in ieder der welke de Bevelhebbers of Oversten, die Pylers zo te zeggen van ieder *Auberge* zijn, hun verblijf hebben, en op onkoste van d'orde leven. Als *Bergia* of *Aubersge di Provence*, *Bergia de Auuergne* of *Alvenia*, *Bergia de France*,

p.104.

VALETTA
CIVITAS NOVA
MALTÆ
Olim Millitæ.

Disegno
DELLA CITTA VALLETTA
1. S.to Giovani.
2. la Madonna del la Victoria.
3. la in fermeria.
4. il Palazzo.
5. Monasterio di S.ta Irsula.
6. M.ro di S.t Catrina.
7. M.ro di Repentite.
8. Beggia di Proveza.
9. B.ta di Alvernia.
10. B.ta di Fransia.
11. B.ta di Italia.
12. B.ta di Aragon.
13. B.ta di Alemagne.
14. B.ta Chastiglia.
15. la Chamerata.
16. S.o Agostino.
17. S.o Frasesco.
18. S.ta Maria di Iesu.
19. S.o Domenico
20. S.o Paula.
21 Madonna del Charmine.
22. Collegio di Iesu.
23. la Ferreria.
24. la Fuderia.
25. la Castelenia.
26. Posta di Provenza.
27. P.ta di Alvernia.
28. P.ta di Fransia.
29. P.ta di Italia.
30. P.ta di Aragon.
31. P.ta di Alemagne
32. P.ta di Chastiglia.
33. Porte Reale.
34. Porte di Monte.
35. Porte della Bucceria
36. la Dovana.
37. Il te Soro.
38. la Canceleria.
39. le Fortificatio e Nove
40. Il gioco del Maglio
41. Citta Vitoriosa.
42. Citta Senglea.
43. Castel S.o Angelo.
44. Castel S.o Elmo.
45. la Burmula.
46. Isola di Lazaretto.

France, *Bergia di Italia*, *Bergia di Aragon*, *Bergia de Alemagna*, *Bergia di Kastilia*, dat is, in 't Neerduitsch te spreken, het Paleis of Hof van *Provence*, Paleis van *Auvergne*, Paleis van *Vrankrijk*, Paleis van *Italie*, Paleis van *Arragon*, *Duitslant* en dat van *Spanjen*. Voorhene was'er ook een *Bergia di Angliterra*, doch is heden die vernietight.

Daer zijn verscheide Kloosters, als dat van *Sint Ursula*, *Sint Katrijn*, en *di Repenti*. Het Paleis van den Grootmeester, (want in deze stadt hout de Groot-meester zijn Hof) staet tusschen *Sint Elmo* en *Sint Ian*, heeft een grote zael, de gewonelijke vergader-plaets van den Groot-meester, met zijne Hofraden of Ridders van den groten kruize.

In den hof, achter het Paleis, staen in de muur gemetselt, twee afbeeldingen van twee aeloude marme hoofden, half ront verheven, meer als levens grote; d'een met het opschrift *Zenobia Orientalis Domina*, en d'ander, *Petesilea*. Zijn gevonden op *Malta*, des jaers twee hondert zes en zeventigh.

Men heeft 'er een merk-velt of plaets, daer de Boeren op Ezels, hun Paerden, allerlei velt en boom-vruchten, gevogelt, Schapen, Geiten, Verkens en ander eet-waren te koop brengen. De merkt, om de hitte der Zonne, wort des Zomers voor Zonnen opgang gehouden, en begint allengs met Zonnen ondergang af te nemen.

Ziekenhuis. By het kasteel van *Sint Elmo* is een Hospitael, dat is Zieken of Gasthuis, een prachtigh gebou, inzonderheit zedert de vergrotinge van den jare zestien hondert, vier en zestigh. Ieder kranke heeft 'er een byzonder vertrek of kamer, te weten, in een grote zale, van dertigh schreden lang en tien breet, staen neven elkandre, aen ieder zijde, vijf en twintigh vertrekken De kranken worden door de Ridders zelfs in goede orde bedient, en de toebereide spyze in zilver vaetwerk, als teljoren, schotels, kommetjes en drink-tassen, ieder voor zijn bedde gebracht; doch wort te voren de spyze van ieder kranke, op zijn zijfergetal leggende, opgelezen, volgens besluit der Artzen, die gewonelijk vier zijn, en des morgens en namiddaghs de bezoeking doen.

Daer is een Arsenael of Wapen-huis, Wapenhuis. onder opzicht van eenen kavalier of ridder: heeft een zeer lange brede en hoge zael, nevens het Paleis, gestoffeert met allerlei wapen-tuigh, in een boven maten schone orde. In het midden staen vijf houte vierkante gevaerten, zeer net en aertigh om en om behangen en beleit met allerlei slagh van geweer, als kurassen, harnassen, kasquetten, storm-hoeden, schilden, slagh-zwaerden, helbaerden, pieken, halve lancen, musketten, degens, ponjerts, pistools, vuurroers, snaphanen en diergelijk krijgsgeweer. Van gelijken zijn mede de muuren rontsom behangen en beleit aen de dwers-balken. Boven hangen veele antyksche bogen en ander geweer, gebruikt by de Ridders op het eilant *Rhodes*; vele bandelieren en andere toebehoorten. Men ziet'er ettelijke lange dobbelde haken, welke van achteren met een kardoes geladen, en met een opwindende dommekracht doorsneden en gesloten worden; grote kassen, besloten met tralien van koper-draet, hangende vol kruit-horens, ponjerts en pistolen. In 't kort, men ziet'er overvloet van allerlei geweer, om zes en dertigh duizent man in de wapenen te stellen. Daer staen te pronken noch drie of vier hele kurassen of wapen-rustingen: het middelste is het lijf-kuras, welk de Groot-meester Jan de la Valette in het belegh des jaers vijftien hondert vijf en zestigh gebruikt had. Daer wort noch vertoont een stuk kanon, van leer gemaekt, gelegen op zijn ropaert, doch zo net gemaekt, dat het een stuk van yzer schijnt te verbeelden. Nevens deze zael is noch een dwerszael, mede vol allerlei geweer, meest uit Hollant ontboden, om ontrent vier hondert dertigh of veertigh man te wapenen, vereert aen d'orde door den Groot-meester Laskaris. Al dit geweer wort zeer net en schoon onderhouden, door zekere beampte luiden, die niet anders doen als dat

n schoon

ſchoon te maken. Ieder ridder daer en boven heeft zijn geweer byzonder, in zijn huis: van gelijken de Burgers en lantluiden. Daer is een *Banjert*, dat is een huis of gevangkenis voor de ſlaven, een grote plaets, daer in vele ſlaven van allen landaert gekocht en verkocht worden.

Men heeft'er een tolhuis, treſorye, kancelerye, een wijn en koorn Magazijn; een kaſtelenye of recht-huis, een wapen-huis by het Paleis van den Groot-meeſter, boven de Peerde-ſtallen, rijkelijk geſtoffeert met allerlei wapen-tuigh, by een 's konings poorte en geſchut-gietery.

Kaſteel van Sint Elmo.

Het kaſteel van *Sint Elmo*, mede geſticht op een rotſe van den bergh *Sceberras*, aen een aen-zee-gelegen uithoek van *Valette*, daer het ſlechts door een gracht, in de rotſe gehouwen, van geſcheiden wort, leit aen de monden van acht zeer ſchone en grote havenen; te weten drie aen de rechte zijde van *Sint Elmo*, en vijf aen de linke, die door het kaſteel van *Sint Angelo*, geſticht op de punt van den burgh of *Citta Vittorioſo*, en door *Valette*, of de nieuwe ſtadt beſchermt worden. Tuſſchen het kaſteel *Sint Elmo* en de ſtadt *Valette*, heeftmen koren-putten, in de rotſen gehouwen.

Burgh Sint Angelo.

In de grote haven, tegen over *Valette*, ſtrekken twee lange grote ſtroken lants, in vorm van twee vingeren, met haer hoeken; op welker eene hoek, de naeſte aen den mont der grote haven, een kaſteel of burgh, op een rotſe leit, *Sint Angelo* genaemt, doch heeft niet merkwaerdighs, als een oude klene kerk, geſticht allereerſt door de Geeſtelijken van Sint Jans orde. In dezelve vertoont haer de Graf-ſtede van den Groot-meeſter Filips de Villiers d'Iſle Dam, die aldaer met d'orde, na het innemen van het eilant *Rhodes*, des jaers vijftien hondert en dertigh, den zes en twintighſten van Wijnmaent, zijn eerſte verblijf nam, na acht jaren omzwervens. Was voorhenen geſterkt met vele bolwerken en muuren, voorzien met water-putten, wapen-huizen, beneven een Paleis, een woon-plaets voor de Ridders; maer is heden, door het belegh der Turken, des jaers vijftien hondert vijf en zeſtigh, grotelix vervallen, en bezet met weinigh volks; van binnen nau en bebout met vele huizingen. Daer is mede een zieken of Gaſt-huis, daer in de kranken, arme luiden, of vrywillige Bootsgezellen, door de Ridders uit zilvere vaten in goede orde bedient worden. Daer is een Timmer-werf, daer de Galeien gebout worden, met Barraken, dat zijn Pakhuizen daer neven, binnen de muuren, dicht by der hant. Niet verre van den water-kant heeft de Generael van de Galeien zijn verblijf.

Citta Vittorioſo.

Achter dit Engelen-burgh leit een andere Burgh of Kaſteel op dezelve rotſe, by velen *Citta Vittorioſo*, dat is Zeeghbare ſtadt genaemt, van wegen het voorzeide belegh, dat zy tegen de Turken verduurde.

Het is geſticht door den Groot-meeſter Filips de Villiers d'Iſle Dam, in den aenvang, wanneer de Ridders dit eilant in bezitting namen, en heden noch tamelijk geſterkt. Is in zijnen omtrek een halve mijle groot, verrijkt met omtrent twaelf hondert huizen; maer is heden ſlechts bevolkt met eenige Malteſer ingeboorne en Zee-luiden.

Daer zijn de volgende kerken; de kerk *Sint Andria*, *Maria della Carne*, een kleine kerke, nevens het Wapenhuis; *Sint Spirito Santo*, *Sint Laurenço*, by de merkt; *la Nunciata*, *Sint Scholaſtique*, een Nonne-klooſter en Griekſche kerk. d'Inquiſiteur of onderzoeker des Geloofs, heeft daer ook in zeker paleis zijn verblijf. Benoorden Engelen-burgh leit een haven, *Porto el Karakana* genaemt.

Burgh Sint Michaël.

Op d'andere ſtroke lants, meer inwaerts, leit de ſtadt of burgh *Sint Michaël*, anders het eilant (hoewel ſlechts door een gracht van het vaſt lant geſcheiden) *Sangle* genaemt, na zekeren Groot-meeſter, Klaude de la Sangle, die dat ontrent des jaers vijftien hondert en zeſtigh deed ſtichten. Zy is wel geſterkt na de hedendaeghſe wyze, heeft in haren omtrek ontrent een kleine myle, en wort meeſt bewoont by Boots-volk, of kapers op de Turken.

Tusschen *Borgo Sint Angelo*, of Engelen-burgh, en de burgh *Sint Michaël*, leit een haven, daer in al de Vry-buiters en Galeien van *Malta* leggen met hunne prijzen, zo Turken als Christenen. d'Ingang, op de komste der Turksche vlote, wort met het voorspannen van een yzere keten gesloten. Op de komste van eenige schepen of galeien, worden wimpeltjes van de nieuwe stadt *Valette* en de kastelen gestoken. Achter de burgh *Sint Michael*, is de haven, daer de Hollantsche schepen gewoon zijn te leggen. Daer zijn vier kerken, als *Maria Porto Salvo*, *Madama de Victoria*, *Sant Filippo Nere*, en *Sint Iuliaen*. Aen het einde der haven, achter de stadt, aen d'Oost-zijde leit de *Burmola*, zo veel als de buiten stadt; bewoont by varents-volk, beneven twee havenen, d'een *la Marza*, en d'andere *la Marza Picciola* genaemt, dat is kleine haven.

Oud Malta. *Civita Vecchia*, dat is d'oude stadt, by Ptolomeus, met den naem van het gansch eilant *Melite*, en by anderen oud *Malta* geheten, wort gezeit gesticht te zijn door die van *Karthago*, wanneer zy meesters van dit eilant waren. Zy is by de lant-zaten met den naem van *Medina* bekent, herkomstigh van het Mahomethsdom en d'Arabische tale, ter gedenkenis van d'Arabers, die dezelve na *Medina*, een stadt in *Arabien*, en grafstede van hunnen Profeet Mahometh, alzoo genoemt hebben.

De hooft-kerk is die van Sint Petro, d'eerste, welke de Christenen op dit eilant gebout hebben, na de preke van den Apostel Paulus aldaer. Buiten de stadt staet een kerk *Sint Agata* toegewijdt, daer in op het Outaer een wit marmer beeltenis van *Sint Agata* te prijk zit, welk in de belegering van deze oude stadt uit de kapel op de muuren gestelt wiert, tot bescherming; doch wiert, dat spytigh was, door de Turken de pink van de rechte hant geschoten. Onder deze kerk is de *Grotta*, of onderaerdsche gang van de Maeght *Sint Agata*, met twee of drie ingangen; doch gaen weinigh luiden daer in, om de verscheide wonderlijke dwael-wegen en yzelijken naerheit van die plaetse; gelijk een van deze ingangen, om zijne grote gevaerlijkheit boven d'andere, met voordacht toegemaekt is. Men klimt'er by een tou in, van buiten vast gemaekt, daer men zich by af laet zakken, doch niet zonder licht eener toortse.

Wat belangt de dorpen, *Kasals* in 't Italiaensch, en by de lantzaten in 't Arabisch *Adhamet* genoemt; Jeronimus d'Alexandriner, in zijn belegh van *Malta*, begroot het getal niet hoger dan op vijf en veertigh, Bosio op veertigh, andere slechts op zes en dertigh, maer de Ridders zelfs, volgens Davity, op zestigh. Dorpen.

Het Parochie dorp (want in verscheide Parochie dorpen is dit eilant by de Ridders verdeilt) van *Naxarro*, heeft onder zich, volgens Bosio, de dorpen van *Gregoor*, *Musta* en *Muslimet*; de Parochie dorp *Birkarçara*, de dorpen *Tard*, *Lia*, *Balsan*, *Bordi* en *Man*; daer na volgt de Parochie of het dorp *Kordi*; doch zonder eenige dorpen onder zich te hebben. De Parochie van *Sint Marye van Birmistuch* begrijpt de dorpen *Luka*, *Tarcien*, *Gudia*, *Perkop* of *Korkop*, *Safi*, *Makabiba* en *Farrugh*; de Parochie of dorp van *Siguieu*, de dorpen *Quibir*, *Siluch* en *Cdere*; de Parochie van *Sint Kathrijn*, de dorpen *Biskalia*, *Zakar*, *Asciak*, *Vanni*, *Gioas* en *Bisbu*; de Parochie van *Zarrik*, de dorpen *Krendi*, *Leu*, *Meleri*, *Bukakr* en *Maim*; daer na komen de Parochie dorpen van *Zabugi*, *Muxi* en *Alduin*, en eindelijk het dorp *Dingli*, met eenige andere kleine dorpen.

Twee of drie mylen Noordwaerts van de stadt *Valette*, leit het dorp, *Nasciaro* genaemt, verciert met een zeer schone kerk. Daer by leit een schone Lust-hof, na den Groot-meester Sint Antoni genaemt. Is groot en verdeilt in verscheide hoven, alle vol Wijngerts, Oranje, Limoen, Granaet, Citroen, Olyf en andere Fruitbomen, beneven een tamelijk groot Paleis, met vele zalen en vertrekken, en spring-bronnen. Nader by de stadt *Valette*, leit een ander Lust-hof, *Sint Gioseppo* geheten, daer de Groot-mee-

sters dikwils met den helen Hof-zwier gaen vermaken.

Wijders, aen de Zuid-kust en na de zyde van *Tripolis*, heeft dit eilant niet dan grote klippen en rotsen, zonder kapen of havenen, maer aen d'andere zyde verscheide kapen of uithoeken, en gerijfelijke en veilige plaetsen in vorm van havenen, bequaem om met vaertuigh aen te doen. Eerst, te trekken na 't Oosten, krijghtmen de haven of *Marza* (*Marza* betekent een haven) *Scala*, en een kleine mijle van daer, recht na 't Zuid-Westen of *Sirok*, de haven, genaemt *Marza Sirokko*, dat is de Zuid-wester haven, welke zeer groot en ruim is, om vele schepen te bergen. Van daer na 't Zuiden komt een kleine inwijk te leggen, *Golfo de Pietra Santa* genaemt, dat is inham van den heiligen steen, recht tegen over het klein eilant *Fursula* of *Forrola*, welken naem de Ridders elkanderen schimps-gewyze toedryven, met zich te noemen, Prinsen van *Forfola*, aengezien het slechts een klip is, daer veel Konijn hout.

Meer na 't Westen krijghtmen twee grote zee-boesems; d'een *Antifega*, of na de Maltefer spelling *Hayntoffeka*, en d'ander *Porto del Mugaro* genaemt. Vervolgens aen het West-einde des eilants is een zeer bequame plaets om te landen, *Meleka* genaemt, daer tegen over, met een enge kanael tusschen beide, genaemt *Feo*, het eilant *Goze* leit, van *Malta* afgescheiden; en in het midden van de zelve het eilant *Komino* of *Kominotta*, beide klein.

Daer na, de kust Oostwaerts om te trekken, volght *Porto delle Saline Vecchie*, dat's de haven van d'oude zoutpan, alzo genoemt na de inwaerts gelegen zout-pan: daer by aen de Noorder hoek een eilant *Salamin* in de kaerte gestelt wort.

Van daer recht uit, en de kust geduurigh langs te trekken, vintmen ontrent tegen over *Sicilie*, *Kala di Sante Paulo*, dat is kaep van Sint Paulo, en daer by een zee-boesem of baye, alzo genoemt, om dat d'Inwoonders voor vast geloven, dat het schip, daer in d'Apostel Paulus gevankelijk overgevoert wiert, door onweer tegen deze plaetse zou aengesmeten en gestrant zijn; hoewel 'er willen dat de schip-breuk Paulus niet op dit eilant *Malta*, maer op het eilant *Melite* by *Ragousa* zou geschiet zijn.

Deze inham heeft een haven of kromme arm, die wel twee Italiaensche mylen lantwaerts in loopt, doch is ondiep en niet overbreet; hebbende op de hoek na de zee toe een sterken Wacht-toren leggen. De strant daer neven zijn rots-stenen; doch niet te hoogh, veel even boven en neven het water, tot grote bevesting der gelede schip-breuk van Paulus. Op de plaets, daer d'Adder den Apostel uit het vuur aen de hant sprong, is voortijts van d'eerste bekeerde Christenen een kleine kapel of kerkje gebout geweest, doch vervallen door weer en wint; hoewel namaels weer vernieut. Dan heden staet 'er een fraeie kleine kerk, gesticht des jaers zestien honderd zestien, door den Groot-meester Alosi Vignakourt. Boven het Outer in de kerk, zietmen zijn beeltenis in de geschiedenis des mirakels, door den Apostel, met het afslingeren des Adders van zijne hant, bedreven, knielende afgemaelt, met vele levensgrote beelden van mannen en vrouwen, in oud Maltees gewaet rontom, ieder uitgebeelt met fraeie gebaren van verwondering. Boven dit altaerstuk staet dit opschrift in 't latijn:

Vipera, ignis acta calore, frustra Pauli manum invadit: is insulæ benedicens anguibus & herbis adimit omne virus.

M. DC. V.

Dat is:

De Adder, gedreven door de hitte des vuurs, besprong te vergeefs de hant van Paulus. Dees, om het eilant te zegenen, heeft Slangen en Kruiden allen vergif benomen. 1605.

Dicht daer by aen zee is in een rots, een kleine put of holte, daer uit zeer zoet en smakelijk water komt springen, gelijk een bron. Men wil door mirakel van den Apostel, op de steen-rots slaende, deze bron daer uit zou ontstaen zijn, by gebrek van water, tot lessching van den dorst. Een weinigh Zuidelijker leit een Zoutpan, *Saline Nova* genaemt, en dicht daer

daer by onder 't lant het eilant *Gallis.* Vervolgens meer na 't Zuiden krijghtmen *Kala di Marko*, en *Kala di Sint Georg*, daer neven een kerk gestelt wort. En eindelijk een uithoek of kaep, *Punta di Dragut* geheten, tegen over *Valette* of 't Kasteel van *Sint Elmo* gelegen. Daer na komen twee havenen te leggen, met een stroke lants tusschen beide, daer op het kasteel van *Sint Elmo*, en daer achter de stadt *Valette* gesticht is; d'een haven, na 't Westen, is *Marza di Musseto* genaemt, daer in 't midden een klein eilant leit; en d'andere, *Marza* of *Il Porto Grande*, dat is de grote haven, gelegen tusschen de stadt *Valette* en de burgh *Sant Angelo.* De mont, *Bocca el Porto* geheten, wort aen d'eene zijde beschermt, door een Reduit gelegen op een hoek; en aen d'andere zyde door het grof geschut der bolwerken van de stadt *Valette.*

Lusthof Boschetto. Zuid-Westwaerts van oudt *Malta* leit het grootste en schoonste Lust-hof van den Groot-meester, genaemt *Boschetto*, gebout op een rotse in de hooghte, en ten dele daer uitgehouwen, en met aerde daer over te werpen, bequaem gemaekt, niet zonder grote onkosten. Is beplant met Oranje, Limoen, Citroen, Granaet, Olyf en andere boomen; beneven verscheide aertgewassen Daer neven leit op de hooghte een Dierenperk, vol Hazen, Konynen, en een Olyf-bosch met Herten en Hinden; beneven verscheide spring-bronnen en andere water-werken. Van gelijken leit op de hooghte een Paleis, verrijkt met ruime zalen en kamers, boven met een plat dak, daer eenige stukken geschut op staen, met een zeer schone en pleizierige uitzicht. Tusschen den Hof *Boschetto* en de stadt *Malta*, leit *Gardino del Vescoue*, dat is de tuin van den Bisschop.

Niet verre van d'oude stadt, vertoont zich een *Grotto* of spelonk, van witten, doch weken steen, daer in d'Apostel Paulus, na het lyden van schip-breuk aen dit eilant, zou gepreekt hebben. *Hof Balda.* Drie Italiaensche mylen ontrent van oud *Malta*, leit een treffelijk hof *Balda*, alzo na den stichter, anders *Vassalo* genoemt: is zeer groot in bestek, heeft een Fruit-hof, zo vruchtbaer als op 't gansch eilant niet is, beplant met veelerlei slagh van zeer grote Druiven, witte en bruine Vygen, en lekkere Persiken. Heeft daer en boven een spring-bron, onder een *Grotto.* Eenige mijlen buiten *Valette* leit een Klooster, *Sint Mattheo della Makkluba* genaemt, beneven een slecht kerkje. Derwaerts begeven zich op Sint Matthijs dagh, uit aendacht, grote meenighten van menschen met Ezels van wijd en zijd. Gemeenelijk voegen zich daer by etlijke Kramers en Lant-luiden met draei-borden, om prijs, in 't wilt, rontom op de rotsen. d'Ingestelde prijs zijn zekere gebakke koeken van hennip en ander zaet, met honigh, meel en diergelijke bereit. Daer ontrent staen gene huizen.

Vijftigh of zestigh treden van 't kerkje, plagh voorhenen een dorp *Makkluba* te leggen, doch is t'eenemael nu verzonken, of van d'aerde opgezwolgen, daer een kuil gebleven is, van veertigh of vijftigh vadem diep, en in 't ronde boven ontrent vijf hondert treden omgaens. Op den gront is een geplante Hof van boom en aertvruchten, zeer vreemt om te zien.

Drie mijlen van daer, schuins tegen over de klip of 't eilant van *Forfala*, leit een plaets, *Gibel Ciantor* genaemt. Daer is een hof en klein kerkje, waer onder een spelonk is, met een zeer schonen spring-bron, verzien met een stene tafel en zit-bank, voor de genen, die zich daer komen verlustigen en vermeien. Van daer loopt een yzelijke steyle opdraiende wegh, uit de laeghte, op den bergh, en van daer een rouwe en rotsige weg na *Boschetto*, het schoonste en grootste Lust-hof en Paleis van den Groot-meester.

Daer zijn op dit eilant vele treffelijke spring-bronnen, niet tegenstaende eenigen zulx tegenspreken, doch wort evenwel in de steden het bak-water gebruikt, dat zeer goet is. Men heeft 'er ook op zekere plaetse putten met zout water; inzonderheit na de zyde van de burgh *Sint Angelo.* *Springbronnen.*

De aerde en gront of liever de steenrotsen des ganschen eilants, die meest bleek geel en weekachtigh zijn, en derhalven licht om te verwerken, zeit men door den Apostel Paulus, sedert het bedryven des mirakels, t'zijner gedenkenis gezegent te zijn, met het voortbrengen van zekere grote en kleine Slange tongen, van verscheide kleuren en vormen; desgelijx van ronde Oranje-kleurige gele en zwarte Slange-oogen en tanden, en zekere geschubde stenen, in de gedaente van een Slangen-huit, beneven andere verscheide rariteiten, gefatsoeneert zodanigh, dat zy het leven schynen te verbeelden. Deze oogen en Slange-tongen zeitmen een wonderlijke kracht by zich te hebben, tegen allerlei vergif en beten van vergiftige dieren, niet alleen tot behoeding en bevryding van beledight te worden; maer zouden ook een krachtigh genees-middel den genen verstrekken, die reedts vergif ingenomen hebben, of van eenigh venynigh beest gebeten of gesteken zijn; ja worden by eenigen niet min geprezen, dan de *Lapis Bezoar* hier te lande. Doch wort dit mirakel vermindert met dezelve gestalten van stenen, in Vrankrijk en op andere plaetsen in de klippen te vinden. De wijze van deze stenen te gebruiken, is deze: d'oogen worden gemenelijk gedragen aen den ring-vinger, in maniere van edele gesteenten, in dier voegen dat zy het bloot vleesch kunnen raken; en de tangen aen den hals en arm: of het water, of wijn, of eenige andere vocht, gemengt met een weinigh van dezen steen, wort ingenomen; of d'oogen of tongen worden een kleine wijle te weiken geleght in water of wijn; of de wijn of water uit kannen of kruiken, van dezen steen gemaekt, gedronken. Desgelijx wort den steen, uit de *Grotta* of spelonk van Sint Paulus, buiten oud *Malta*, die zeer wit en week is, een grote kracht tegen alle beten en steken van vergiftige dieren toegeschreven, veroorzaekt mede ter zelffter tydt, door de zegening van den Apostel.

De gront dezes eilants is steenachtigh en vol klippen, zo dat men genen oort kan vinden, daer d'aerde meer dan vier voet hoogh boven de klippen leit. Maer de beste streke is by d'oude stadt of *Boschetto*; daer de meeste en beste bou-landen en vele tuinen zijn; want zo de rest dezes eilants was, als deze streke, de Ridders zouden niet behoeven hun lijftocht van andere plaetsen te halen. Dan niet tegenstaende de natuurlijke onvruchtbaerheit, zo brengt het aertrijk niet te min, door naerstigheit en arbeidt der Inwoonders, vele dingen voort.

Daer groeit koren, maer in genen groten overvloet, en weligh gerst, vijftien van een. Maer al deze graen is niet machtigh genoech om d'Inwoonders langer dan ontrent drie maenden te voeden; het overigh moet 'er van buiten ingebracht worden van *Alikata*, inzonderheit van *Sicilie* daer de stapel van koren en anderen lijftocht is, dien zy van noden hebben, vry van alle pacht en tollen.

Kumijn, in 't Arabisch *Kamum* of *Kemum* en by d'Indianen in de Malaysche tale *Ienta nyeran*, en in de lanttale *Kantari* genaemt, wort 'er veel gezait; want dit gewas bemint een steenigen gront. Daer is tweederlei, het een is wit, langwerpigh, spits, zwaer van reuk en scherp van smaek, geheten *Cimonageron*, dat is wilde Kumijn, welke met d'Ethiopische Kumijn van d'Apoteken over een komt; d'ander is veel kleinder, den Anijs gelijk, witachtigh, slapper van smaek en zoetachtigh. d'Eerste wort in plaets van speceryen gebruikt; d'andere by d'Inwoonders onder het broot gemengt, om dat door hare zoetheit een aengename smaek te geven. Zy wort beide gezait, en van *Malta* door gansch *Europe* veel vervoert. De beste Kumijn groeit in *Chirman*, een lantschap in Persien.

Dit eilant geeft ook katoen of boom-wol, veel beter dan ergens valt. Doch het staet aen te merken, dat dit katoen-gewas, slechts een kruit of spruit is, met een steel van anderhalve voet hoogh, die jaerlix gezait wort en uitgaet; maer het ander, dat in *Egypten* en door gansch *Asia* wast, booms-hooghte opschiet, met een stam, en herde houtachtige takken.

ken. De vrucht van dit Maltefer katoen-gewas, heeft de grote van een hazenoot, die, rijp zijnde, in drie of vier fcherpe kielen open fplyt, daer uit de zachte en witte wol te voorfchyn komt, opgevult van binnen met langachtigh, wit en olyachtigh zaet, van fmaek als een amandel of pingel.

Het wort by d'Inwoonders op de Gerft-akkers gezait, na dat de gerft afgefneden is, te weten, in Gras, en Bloei-maent, en in Herfftmaent afgeplukt. Het groeit ook op het eilant *Lemnos*, *Kandia*, *Sicilia* en in *Vrankrijk*, derwaerts uit *Italien* overgebracht. Het zaet, in d'aerde gefmeten, geeft hier te lande ook weligh loof; doch noit rijpe vruchten; maer wel d'eerfte beginfelen. Men zeit d'Inwoonders jaerlix gemenelijk ontrent de drie hondert *Kantares* katoen winnen, ieder *Kantare* gerekent op ontrent hondert pont. d'Akkers om oudt *Malta* zijn bezait met Koorn, Anijs, Kumijn en Katoen, alle met ftene heiningen afgepaelt.

Dit eilant geeft ook veelerlei bloemen, inzonderheit rozen van een liefelijke reuke; Thijm en allerlei kruiden, van beter fmaek, dan hier te lande, beneven zeer treffelijke bloemkool. Men vint 'er by na de zelffte vruchten, die in *Italien* zijn: want daer zijn Wijn-ftokken, die zeer goede Druiven geven, zo groot als Pruimen, met een zeer herde fchel.

Daer zijn witte en rode Druiven, en hangen de zelve vijf maenden in 't jaer rijp aen den ftok. De wijn is zeer fterk, maer in kleinen overvloet, naerdien de meefte druif op de merkt te koop gebracht wort, in plaets van wijn daer uit te perffen. Men heeft'er Olyven, Amandelen, zeer treffelijke Vygen, zoete en zuure Citroenen, van een ongemene grote en fchoonte, zeer fmakelijke Abrikozen, ongemene grote Perfiken. Van gelijken zijn'er veelerlei geurige Meloenen, en eenige Dadel-bomen en andere vruchten, in *Italien* gemeen. By mangel van hout wort op de haert gebrant meft van Koeien of van andere dieren, in de zon gedroogt, of wilde diftelen, tegen de koude des winters, en om de fpyze te koken; doch by eenigen ook Olyf-bomenhout, dat van *Sicilie* komt, en by de pont verkocht wort. Men heeft 'er ook zout, dat aen ftrant in de Zoutpannen gemaekt wort.

De Lant-zaten houden vele Schapen, Geiten, Verkens, Ezels, die den Boeren Paerden verftrekken, Muilen, en Hoenders van een ongemeene fmaek, niet tegenftaende de drooghte des aertrijks. Men heeft 'er zeer fraeie en arbeitzame Paerden, ten getale ontrent van vier of vijf hondert, die onbeflagen zijn, en flechts by ftroo en gerft gevoet worden. Veel Konynen en Hazen zijn 'er, Patrijzen en Quakkels in groten getale, desgelijx Valken, en veelerlei ander gevogelt, inzonderheit in Lente en Wijnmaent, welk zich in grote meenighte derwaerts uit andere gewesten begeeft, en zonderling vernomen wort, wanneer men uit zee de haven van *Valette* in komt. Wat belangt de Slangen, d'Inwoonders en Bofio willen, dat niet een eenige op dit eilant gevonden wort, niet meer, dan eenigh ander vergiftigh kruipend gedierte, en al wat van buiten daer op komt, aenftonts fterve; met byvoegen dat *Malta* van des Apoftels Paulus tyden af, daer van berooft zy geweeft; maer te voren, door de grote hitte der Zonne, van Slangen en Adderen krielde. Kruzius beveftight, dat 'er Slangen en Scorpioenen zijn, doch altijts zonder vergif, veroorzaekt door de zegeninge van den Apoftel, federt deffelfs fchip-breuk, en het affchudden des adders van zijn hant in 't vuur, daer door hy dit eilant zou gezegent, de Slangen en alle vergiftige ongedierten der wijze vervloekt en van hun vergif berooft hebben, dat geen perzoon, op *Malta* geboren, (anderen zeggen ook allen landaert, woonachtigh op *Malta*) daer fchade zoude kunnen van krijgen: en beveftigen zulx met oogh-tuigen, de proeve daer van gezien te hebben, aen verfcheide perzonen, jong en oud, die met een adder fpeelden en troetelden, en op hun blote borft en lijf hielden, zonder de zelve hen het minfte hinder deed. Dieren.

Man-

Kleding. Mannen en Vrouwen van ſtaet gaen gekleet na de Siciliaenſche of Italiaenſche wijze, hoewel met een weinigh onderſcheit De Lant-zaten dragen een kleine en zeer enge rok, *Kapotin* genaemt, welke hen ten halven de dye komt, met een kap daer aen, en een blaeuwe muts op 't hooft: eenigen hebben ſchoenen aen van ruige Bokke-vellen, boven in 't midden met een veter vaſt gebonden. De vreemdelingen gaen 'er ieder na's lants wyze gekleet.

Tale. De Lant-zaten ſpreken een eigen en byzondere tale, te weten gebroken Arabiſch: en heeft ieder dorp byna een byzonderen toon en eigenſchap van uitſpraek of ſpellinge, zulx iemant daer aenſtonts kan horen uit welk dorp hy is. De Dorp-luiden kunnen byna geen andere dan deze hunne moeders tale ſpreken, maer de Stedelingen gewonelijk ook Italiaenſch en François. De beveſting der trouwe geſchiet met het geven van eene neusdoek, en het byſlapen gewonelijk, voor het voltrekken der kerkelijke plechtelijkheden.

Begraffenis. De begraffeniſſen worden na de Griekſche wyze gedaen: te weten dicht achter het lijk, gaen zekere gehuurde ſchreiſters of huilebalkſters, welke, onder het luitskeels huilen, het hair uittreken en gezicht bekrabben; van gelijken ſnyden de meeſte Vrienden het hair af, en werpen dat op het lijk, met groot gekrijt en gekerm. Voor het lijk gaen veel vermomde perzonen en geeſtelijken, met toortſen en kruizen, bekleet om 't hooft en lijf met rou gewaet van zwarte baie, achter met een langen naſleep, die hen opgehouden wordt.

Rijkdom. De meeſte Inwoonders zijn arm van have, ter oorzake van d'onvruchtbaerheit der plaetſe, en erneren zich voornamelijk met de quekery van kumijn-zaet en katoen, die zy aen die van *Sicilie* tegen koren, wijn, verſch en gezouten vleeſch, pluk-granen, oly en andere eetwaren vermangelen.

Wapenen. De Lant-zaten dragen lange degens en grote daggen, aſagayen of worpſchichten, een weinigh kleinder, dan onze halve pieken, die zy met beide einden werpen, en dienen zich daer met grote vaerdigheit te paerde. Zy hanteren ook Spontons, die gelijk ſtokken zijn aen beide einden, en nevens de Ridders, lont en vuurroers.

De muuren, bolwerken, wallen, ſteden en kaſtelen, worden gezeit geſterkt te zijn, met een getal van twee of drie hondert ſtukken geſchuts, daer onder begrepen, die uit de Roopaerden leggen. Desgelijx is de Wapenkamer in de ſtadt *Valette*, met alle nootwendige krijgs-behoeften voorzien, om niet te ſpreken van zeven weerbare en welbemande Galeien, welke d'orde der Malteſer Ridders, tegen den erf-vyant ſlaghvaerdigh op de rede hout, onder een Admirael, die een zilver kruis in de vlagh voert, op een root velt. Zulx d'Italianen een gemeen ſpreek-woort van dit eilant hebben, *Malta fior del Mundo*, *Malta* is de bloem van de werelt; eensdeels ten aenziene van de wapenen, krijgs-veſtingen en ſterkten, eensdeels ten aenziene der ſtrijdbare beſchermers, te weten, de Malteſer Ridders van Sint Jans orde, die hun verblijf-plaets zedert vele jaren op dit eilant gehad hebben.

Men hout dat heden ontrent op het ganſch eilant veertigh duizent zielen zich bevinden, de Ridders en Krijgsknechten daer onder begrepen. Des jaers vijftien hondert tnegentigh was het getal der zelve, volgens Boſio, niet meer dan zeven en twintigh duizent, maer is ſedert grotelix aengegroeit. Weerbare mannen zijn op dit eilant ontrent vijf en twintig duizent, zonder de Ridders, die in een uur of twee, op drie kanon-ſcheuten alle in de wapenen kunnen verſchynen. In de twee burgen leggen ontrent twee duizent man. Daer zijn op dit eilant ontrent vier hondert Paerden of Henghſten, eigentlijk om ten oorlogh te dienen, die alle zes maenden by de Meeſters gemonſtert worden. Wijders, de Malteſers rijden zeer vaerdigh te paert, en rechten hunne Paerden op rennen en ſpringen af. Ieder Ridder, die vier hondert *Scudi* rijk is, moet een Paert op ſtal houden.

Het

Aeloude Bestiering. Het eilant van *Malta* was by outs allereerst Koning *Battus* onderworpen, een vyant van Koningin *Dido*: stont daer na onder gehoorzaemheit der *Karthagers*, gelijk noch vele stene kolommen, op dit eilant te vinden, en met punische letteren behouwen, zulx te kennen geven: raekte daer na onder de heerschappye der Romeinen, die ter zelffter tijdt daer af meester wierden, wanneer zy meester van *Sicilie* waren. Daer na namen de Mahometanen dat in bezitting, ontrent des jaers onzes Heeren acht hondert acht en twintigh, doch wierden des jaers duizent en tnegentigh daer afgedreven, door Roger Normanner, Graef van *Sicilie*, die dat t'zijner gehoorzaemheit onderworp. Sedert dien tijdt is het gebleven onder de Koningen van *Sicilie*, ter tijdt toe het door Keizer Karel de vijfde, Koning van Spanje, na het t'onderbrengen van *Sicilie* en *Napels*, verovert wiert; die dat aen de Ridders van Sint Jans orde, heden de *Maltefer* Heeren, weghschonk en te bezitten gaf; gelijk deze noch ten huidigen dage daer over de heerschappye voeren. Dan tot grondiger berecht van den oorsprong en herkomen dezer orde en *Maltefer* Ridders, de bezitters en Heeren dezes eilants, zal het dienstigh zijn de zake van wat hoger op te halen.

Oorsprong der Sint Jans orde, of Maltefer Ridders. Wanneer ontrent des jaers zestien hondert en acht de stadt *Ierusalem* door de Sarracenen, die de zelve bezaten, geweldigh geplaeght wiert, handelde *Kalif Aaron* de Christenen een weinigh zachter, om en ter oorzake van het goet onderling verstant met Karel de grote, eerste Duitsche Keizer. Maer na zijne doot wiert deze stadt, door d'onderlinge krakelen, tusschen de Mahometanen van Persen en Egypten, noch feller geplaeght, nu onder de Persianen en dan onder d'Egyptenaers, die eindelijk meester van het heiligh lant wierden, en de Christenen zeer zacht handelden, tot aen het *Kalifschap* van *Equen*, die, geboren van een Christen moeder, de Christenen grotelix plaegde, om allen archwaen den zijnen t'ontnemen, en deed verdelgen de kerke van het heiligh graf, die zeven en dertigh jaren verwoest bleef leggen, tot aen de regering van *Konstantijn Monomaque*, Keizer van *Konstantinopolen*, die deze kerke op zijn eigen onkosten deed herbouwen, met bewilliging van *Bomensor*, *Kalif* van *Bomansar*, by anderen *Maabad Abutamin Mustansir Billa* genaemt, zoon van *Ali Taher*, des jaers duizent acht en veertigh.

Te dien tyde bezochten eenige Edelen en Italiaensche koop-luiden van de stadt *Amalfi*, in het koningrijk van *Napels*, veel de havenen der zee-steden van *Syrie* en *Egypten*, met derwaerts te scheep te voeren rare en dierbare koop-waren, die by dezen landaert zo aengenaem en gewilt waren, dat deze reizers by allen bemint waren, zelf by de Lantvoogden en *Kalifs*, door welk middel zy overal mochten handelen, en de stad van *Ierusalem*, en 't heiligh lant bezoeken. Maar hebbende geene woon-plaets tot hun verblijf, nochte kerke, om daer in hunnen Gods-dienst na de Roomsche wyze te plegen, en benootzaekt zijnde dien na de Griekfche maniere te doen, besloten zy den *Kalif* van *Egypten* te verzoeken, tot vergunning van eene plaets in *Ierusalem*, om daer op een kerke te mogen stichten, met een huis, tot hun verblijf; gelijk hen ook een plaets recht tegen over de kerke der opstanding verleent wiert: daer zy namaels een kerke stichte, ter eere van de Maegt Marye, met een klooster en een huis tot hunner aller verblijf. Daer na deden zy komen van den bergh *Kassin* eenen Abt, met Munniken van d'orde van Sint Benoist, schenkende hen de kerke en 't klooster, met bespręk van t'ontfangen en te huisvesten alle Christen Pellegrims of Beevaerts-reizers: en wiert deze kerke genaemt Sinte Marye de Latijn, om dat zy gesticht was, door de latijnsche Christenen. Op het gerucht van dit begonnen werk, verspreit door alle oorden, begaven zich derwaerts meenighte van mannen en vrouwen: dan op dat de vrouwen daer een eerlijker verblijf konden hebben, wiert een ander klooster gesticht, onder den naem van Sint Marye Magdalene, in 't welk haer een zeker getal van geestelijke

vrouwen begaf, om de Pellegrimmessen, welke uit alle plaetsen derwaerts quamen, te huisvesten en onthalen. Wanneer eindelijk deze kloosters te klein vielen, voor een zulk groot getal van menschen, besloten deze geestelijke luiden een groot Hospitael of Gasthuis te bouwen, om te huisvesten beide gezonden en kranken, en stelden ter zelfster tydt eenen opziender daer over, onder de verkiezinge van eenen Abt, die zorge te dragen had voor dit Hospitael en de Pellegrims: stichten daer beneven een kerke of gebeden-huis, onder den naem van *Sint Ian Baptist*, om dat zy verstaen hadden, dat Zacharias, vader van *Sint Baptist*, dikwils na deze plaetse ter bevaert getrokken was.

Wijders, deze kloosters en dit hospitael, by mangel van inkomsten, wierden alleenlijk onderhouden, deur middel van aelmoesen, tot hen gezonden, door die van *Amalfi* en andere, die in *Syrien* handelden, of uit verscheide gewesten in *Italien*; zo dat zy in dezer wijze onderhouden wierden, zo lang *Ierusalem* was buiten de handen der ongelovigen: in welken tijdt zeker geestelijk perzoon, met name Gerard, opziender van dit Hospitael was; gelijk over het klooster der vrouwen zeker Roomsche Jongvrou, genaemt Agnes. Wanneer dees Gerard het Hospitael een lange wijle bediend had, besloot hy nevens zijne medegenoten, het gewaet of de kleding aen te nemen, dat de Ridders noch heden dragen, te weten een zwarte rok of mantel, met een wit achtkantigh kruiz daer op. d'Abdis Agnes deed het zelfste: en wiert hunne instelling voor goet gekeurt by Paus Honoor, de tweede, en by den Patriarch van *Ierusalem*. Gramaye wil dat, op het verzoek van dezen Gerard, deze orde des jaers elf hondert en dertien, by Paus Paschal, de tweede, voor goet gekeurt wiert, onder de regel van Sint Augustijn, welke by haer sedert altijts gevolgt is; desgelijx nam Paus Paschal den zelven Gerard en deze hospetaliers (want alzo wierdenze zedert na dit hospitael genoemt) onder de bescherminge des Roomschen stoels, verleende hen grote vryheden, en beval hen, na de doot van dezen Gerard, eenen anderen opziender of bestierder te verkiezen, die daer na Meester van d'orde van Sint Jan van *Ierusalem* genoemt wiert; zulx hier aen blijkt, dat deze Gerard d'eerste gront-legger van deze orde geweest zy.

Eenigen, als Megisser, bevestigen, dat wanneer de Christen Prinsen *Ierusalem* belegert hadden, deze Hospitaliers heimelijk met de Christenen, onder zekeren Godefroy van Buillon, Hartogh van Loraine, als Opperhooft, zamen spanden, en de Turken, met bystant van hen, der wijze versloegen, dat zy des jaers duizent negen en tnegentig, of elf hondert negentien de stadt veroverden. Dees Godefroy van Buillon, door de Christenen, tot Koning van *Ierusalem* gekroont, gaf aen deze orde grote goederen, en in hunne handen de bestieringe van vele Steden, om dezelve te beschermen.

Des jaers elf hondert zeven en tachtigh bevochten deze Hospitaliers of Ridders op *Saladin*, *Kalif* van *Egypten*, een grote zege, doch met verlies van den groot meester de Mozins; blyvende aen de Mahometaensche zyde over de vijftien duizent verslagen; gelijk des zelven jaers de Ridders, in Hoimaent, onder den Groot-meester Garnier, een bloedigh gevecht den zelven vyant leverden; daer Guy, Christen Koning van *Ierusalem*, en de voornaemsten des rijks gevangen bleven, met eenen neerlaegh van al de Ridders van Sint Jans orde: zelf de Grootmeester wiert dodelijk gewont, en sterf aen zijne quetsure tien dagen daer na. *Neerlaegh der Ridders.*

Den twalefden van Wijnmaent, des zelven jaers, wiert *Ierusalem* door *Saladin* verovert; waer door al de Christenen der latijnsche kerke en deze hospitaliers uit de stadt gedreven wierden, die voor hun eigen gelt dertigh duizent gevangen losten. Dezelve deden den Christenen Prinsen groten bystant in het herwinnen van het heiligh lant en de stadt *Akre*, 't welk zich toedroegh des jaers elf hondert een en tnegentigh, den twalefden van Hoimaent, daer de rid- *Worden uit Jerusalem verdreven.*

ridders sedert hun gewonelijk verblijf hadden. Sedert de herovering des heiligen lants bleven de hospitaliers en templiers van een gedeelte des koningrijks van *Ierusalem*, dat den Christenen overbleef, meester, en maekten eenen *Ameury van Insignan*, Koning van *Cyprus*, tot Koning van *Ierusalem*; maer na zijne doot aenvaerden de ridders en templiers dat zelfs, onder den Groot-meester Godefroy Rat, als Opper-hooft.

Ontrent des jaers twalef hondert vijf en twintigh veroverden de ridders de stadt *Damiata*, in *Egypten*, onder den Groot-meester *Guerin de Montaigu*.

Des jaers twalef hondert en zestigh maekten de ridders onder den Groot-meester *Hugues de Revel* den Sarracenen het kasteel van *Libion* afhandigh: waer over de *Soudan* besloot de Hospitaliers uit te roien: nam het kasteel van *Assur* in, des jaers 1265. en wierden des volgenden jaers de Hospitaliers en Templiers by de stadt *Ptolemais* of *Akre* of *Acon* geslagen. Drie jaren daer na verloren de Hospitaliers het kasteel van *Krak* of *Montreal*, verovert by den *Soudan*.

De Ridders worden uit het heiligh lant verdreven.

Des jaers twalef hondert twee en tachtigh bevochten de Hospitaliers onder den Groot-meester *Nikolaes de Orgue*, een grote zege op de Turken, die gekomen waren om het kasteel van *Margat* te beleggen, hunne voornaemste sterkte: de welke zich eindelijk aen den *Soudan Melechsait*, des jaers twalef hondert vijf en tachtigh, overgaf: van waer de ridders zich na de stadt *Akre* begaven, doch bleven daer niet. Want door het veroveren van *Tripolis* in *Syrie*, desgelijx van *Sidon* en *Barut*, des jaers twalef hondert negen en tachtigh, en deze stadt *Akre*, des jaers twalef hondert een en tnegentigh, den achtienden van Bloeimaent, by den *Soudan Melekseraf*, wierden al de Christenen, en by gevolg deze ridders uit het Heiligh lant gedreven, na een bezitting van hondert een en tnegentigh jaren, tien maenden en drie dagen, sedert de verovering door Godefroy de Buillon, met bystant der ridders, des jaers duizent een en tnegentigh.

De ridders, dan, begaven zich van daer na het eilant *Cyprus*, onder den Groot-meester Jan de Villiers, daer de Koning hen en den Templiers tot hun verblijf de stadt en haven van *Timesso* gaf. *Komen op het eilant Cyprus.*

Paus Klement de vijfde vergunde den Ridders van deze orde daer na, alle goederen en landen, die zy den ongelovigen quamen af te nemen, in eigendom zonder tegen-spreken van iemant, te bezitten. Derhalven verzamelden zy een sterk krijgs-heir, onder den Groot-meester *Foulques Villaret*, en maekten den Turken het eilant *Rhodes* afhandigh, beneven zeven andere omleggende eilanden. Dies begaven de ridders zich van het eilant *Cyprus*, op dat van *Rhodes*, en wierden sedert de ridders van Sint Jan op *Rhodes*, of enkelijk de ridders van *Rhodes* genaemt. Zy veroverden ook het eilant *Lango* of *Ko*, in d'*Archipelago*, desgelijx dat van *Lerro* en *Kalamo*, en verkregen door bevel des Paus al de goederen van d'orde der Templiers, vernietight in de kerkelijke vergadering te *Wenen* in *Daufijn*. *Op Rhodes.*

Een lange wijle beschermden zy tegen d'aenslagen der Mahometanen het eilant *Rhodes*, inzonderheit ten tijde van *Habusar*, *Soudan* van *Egypten*, die dat vijf jaren belegert hield; gelijk des jaers veertien hondert en acht, de Turksche Keizer Mahometh of *Muhammed*, d'eerste, benootzaekt was, na een aenslagh met drie hondert duizent man op het zelve, met groot verlies van volk dat te verlaten. Eindelijk veroverde des jaers vijftien hondert twee en twintigh, op den dagh van Sint Jan Baptist, *Bassa Ibrahin*, uit bevel van den groten Heer, de stadt en 't gansch eilant, met hulpe van twee hondert duizent, en een verlies van over de hondert duizent man; daer slechts het eilant met zes hondert ridders en vijf duizent Inwoonders, eigentlijk krijgs-knechten, verzien was.

Na dit eilant verloren te hebben, trokken zy daer af, volgens verding met den Turk gemaekt, en landen allereerst te *Kastro* op *Kandien*: staken van daer na *Messine* in *Sicilie* over; vertrokken van daer des jaers vijftien *Op Kandien. Sicilie.*

 hon-

hondert drie en twintigh, na *Civita Vecchia*: van daer na *Viterbo*, een ftadt in *Toskaen*, daer de Paus hen een wijle geriefde, ter tijdt toe zy een andere plaetfe gevonden hadden; en uit *Viterbo* in Hoimaent, des jaers vijftien hondert zeven en twintigh, na de ftadt *Kornetto*: van daer na de ftadt *Franche*, en van *Franche* na *Nize* in *Savoye*. Uit deze togen zy des jaers vijftien hondert negen en twintigh, onder fchijn van hun verblijf op het eilant *Malta* te nemen, hoewel 't op de herovering van *Rhodes* gemunt was. Dan deze aenflagh vruchteloos uitgevallen, begaven zy zich van *Malta* na de ftadt *Augufte* op *Sicilie*, en van daer na *Sarragoze*, daer deze orde haer hield met bewilliging van Keizer Karel, die een groot behagen in de zelve fchepte, over haren yver, dien zy befteden over al aen den afbreuk der Turken en Korfaren op zee. Zulx Karel eindelijk aen deze Ridders, d'eilanden van *Malta* en *Gozo*, des jaers vijftien hondert dertigh, den vier en twintighften van Lentemaent, uit een vrywilligen gifte te leen overdroegh, met befprek van jaerlix tot erkentenis op allerheiligen dagh een gefchenk van eenen valk te doen, te brengen door den Groot-meefter zelf, of door anderen, aen den Onder-koning van *Sicilie*.

De Ridders nemen hun verblijf op Malta.

Des zelven jaers, den zes en twintighften van Wijnmaent, trokken de ridders onder den Groot-meefter Filips de Villiers daer op, en zijn federt hun verblijf op dit eilant, ridders van Sint Jans orde van *Ierufalem* op *Malta*, of enkelijk, ridders van *Malta* genoemt geworden.

Wit en oogmerk dezer orde.

Het wit en ooghmerk van deze orde was in den beginne de Pellegrims te dienen, die na *Ierufalem* ter beevaert trokken, en hen met al hunne macht by te ftaen: daer na de wegen veiligh te houden, van de ftroperyen der ongelovigen, voor de Pellegrims, die na het heiligh graf reisden.

Maer heden willen zy voor luiden gehouden zijn, welker voornaemfte wit en ooghmerk nergens op uit is, dan om met al hunne macht de Turken en alle ongelovigen te beoorlogen, en den Christendom voor een fchilt en bolwerk tegen de zelve te dienen.

Brief van den Groot-Meefter Laskaris, aen dezen Staet.

Deze ridders beroemen zich te zijn, een orde, welke, tot noch toe, gene andere vyanden gehad heeft, als de genen van den Chriften name, en door eene alzo loffelijke als wonderbarelijke inftellinge, zonder voordeel en andere verdieninge, als die van de deught, hare vromigheit geduurigh uitftort aen de kloeke genade van zijne edele kinderen, t'effens met gevaer van hun bloet en leven: ja wenfchen niet anders, dan in der eeuwigheit te volherden in het befteden van hunne vromigheit, aen den krijgh tegen de godlozen. Zy voeren grote oorlogen tegen de Turken en allen ongelovigen, zonder zich te vermengen of eenigh parthy te kiezen in d'oorlogen van Chriftenrijk, en worden by alle Chriftene Prinfen onzydigh gehouden. Zy beroemen zich te zijn eene orde, beftaende uit den bloem des adeldoms van ganfch *Europe*, gewortelt in de befcherming der Chriften Prinfen, en verzaemt uit edelen en ridders van allen landaert van *Europe*, welke haer door hare glori-rijke daden van een vermaerden en heiligen krijgh, eenen tijdt van vijf eeuwen, zeer vermaert en waerdigh aen den Chriftendom en altijts fchromelijk aen hunne vyanden gemaekt heeft. Hoogh meten de ridders hunne dienften en krijgs-daden uit, en zeggen zich daer door zo aengenaem gemaekt te hebben by de Roomfche Keizeren, Koningen en andere Chriften Vorften, dat zy daer mede ftaen in een eeuwigh geduurigh verbont, en in des Roomfchen Rijks befcherming genomen zijn, naer luidt van de brieven van Keizer Karel, de vijfde, gegeven en vergunt tot *Antwerpen*, den vier en twintighften van Bloeimaent, des jaers vijftien hondert veertigh, daer hy zeidt:

De voorzeide orde en de zelve gulde ridders, zijn federt vele jaren en boven menfchen gedenken tegen den Turk, een vervolger onzes geloofs, in een geduurige befcherminge geweeft, en hebben hun bloet tegen de zelven, tot voorftant des Gods-dienfts, dap-

dapperlijk vergoten, en vele treffelijke daden uitgerecht; waer over zy by onze voorzaten, Roomsche Keizeren en Koningen, in onze en des Roomschen rijkx byzondere beschermingegenomen zijn.

By de Pausen, die de voorrechten dezer orde bevestight hebben, is dezelve orde gehouden voor wereltlijk, ten aenziene van hare voornaemste oefening; gemerkt zy de perzonen en goederen dezer orde bevrijt en uitgehouden hebben van de macht, 't gebiet en gezach der geestelijke Prelaten. Zelfs hebben alle wereltlijke Prinsen en Heeren in 't verdragh van verbont en bescherming, met deze orde gemaekt, dezelve altijts gehouden en onderscheiden van de geestelijken; ja ook in het stuk van lasten en aenslagh der geestelijke goederen, als de noot tot behoudenis van hunnen staet zulx vereischte; dies hunne goederen geenzins onder de Kollegien en Kloosteren van andere geestelijken begrepen zijn geworden.

Goederen dezer orde. Deze orde bezit in verscheide gewesten van *Europe*, als in Vrankrijk, Spanje, Portugael, Duitschlant, in de Spaensche Neêrlanden, &c. vele huizen en lantgoederen, kommanderyen met een onduitsch woort geheten, dat zijn bevelhebberyen of heerschappyen; daer over in ieder plaetse by den Groot-meester een Kommandeur, dat is Bevel-hebber, gestelt wort, om opzicht daer over te nemen en d'inkomsten t'ontfangen. Al de goederen van deze orde zijn eertijts in Vrankrijk, by Keizer Karel van alle lasten, ongelden en vijfde penningen ontslagen geweest.

Laskaris in den zelven brief. Dezelve orde plagh voorhenen, ten tijde der Spaenschen, verscheidene goederen of kommanderyen in de Vereenighde Neêrlanden te bezitten, inzonderheit te Haerlem, de goederen der orde van Sint Jans huis binnen Haerlem genaemt, welke zy houden geheellijk ingelijft en vereenight te zijn met de orde des Groten meester van *Malta*, en des Oversten meester of groot Prioor van Duitschlant, en onder hun gebiet en eigendom te staen.

Meenighmael hebben de Ridders by dezen staet herstelling van deze hunne oude kommanderyen, huizen en goederen verzocht, welke binnen het gebiet der Vereenighde Neêrlanden gelegen zijn: zelf verzocht de Groot-meester *Laskaris*, by brieven van den vijftienden van Herfstmaent, des jaers zestien honderr twee en vijftigh, aen hare Hoogh Mogende, van door haer gebiet ingeruimt te mogen worden, de baluagien in Uitrecht, de kommanderye van Haerlem en andere goederen, gelegen in dezen staet, niet zonder byvoegen van grote dreigementen, en, by weigering van vergoeding, herstelling van schade (welke by hen op veertigh duizent kronen jaerlix begroot wort,) op de schepen en goederen van dezen staet te halen. t'Effens zond hy ten dien einde eenige gezanten af, die mondeling de zake ter vergadering van hare Hoog Mogende quamen voordragen: dan hebben noit het genot van hunnen eisch kunnen bekomen. Over al de goederen in Neerlant heeft de Lantgrave van Hessen, dezer orde groot Prior of Overste meester in Duitslant, d'investiture of bestelling van den Groot-meester bekomen. De Ridders noemen de goederen van hunne orde, hun rechter ooge te zijn, ter zake van drie inzichten. Het eerste en tweede is, om die te besteden tot oefening in hun Hospitael en in den heiligen krijgh tegen d'ongelovigen: het derde is tot een heerlijke vergelding aen d'edele Ridders van hunne orde, om welkers kloeke en doorluchtige daden, tegen d'ongelovigen, zy die zeggen vergunt te worden. De Ridders, die onder deze orde staen, zijn in verscheide rangen verdeilt.

d'Eerste zijn Edel-ridders, en worden genaemt Ridders van den gerechte, en dragen een kruis van gout. *De Ridders zijn in verscheide rangen verdeilt.* Deze moeten hunne adeldom van vier geslachten bewijzen, zo wel van vaders als moeders zijde, eer zy onder deze orde mogen ontfangen worden. Daer zijn ook ridders van genade of gunst, welken de gunste van adeldom vergunt wort: dan schijnen niet te verschillen van d'eersten, uitge-

zeit dat zy niet tot de waerdigheit van den groten kruize, nochte tot die van Groot-meester kunnen komen.

Daer zijn Priesters, die de Misse doen, doch geven geen gelt voor d'ontfangkenis onder deze orde; beneven [a] dienstbare Broeders der wapenen, die geestelijken zijn, en een kruize van laken op den mantel dragen, maer mogen geen van gout dragen, dan met toelating van den Groot-meester, die hen Ridders van den Groot-meester kan maken: deze zijn verordent tot zekere ampten, hebben kleine Kommanderyen onder zich, en kunnen plaetse in d'orde krygen, na vier tochten op de Galeien gedaen, en tien jaren op *Malta* hun verblijf gehad te hebben. De Priesters doen slechts twee tochten op de galeien, doch is niet meer dan een eenige op ieder galei, die genoemt wort de Prioor van de galei.

[a] *Freres Servants des armes.*

Van gelijken zijn 'er Inwoonders des Eilants, die een half kruis dragen, en daerom half-kruizen genoemt worden, die van lasten en tollen ontslagen, doch nergens toe verplicht zijn, nochte kunnen over eenige Kommanderyen bevel, noch waerdigheden in d'orde hebben.

Daer zijn ook Donats, dat zijn gegevene of vergunde, die slechts in d'*Auberges* dienen, en zijn gegeven volkomelijk aen d'orde om te dienen; wordende gevoet by de Ridders van ieder tale, die zy ten dienste staen.

De Ridders zijn verdeilt in acht talen.

Al de Ridders, die van verscheyden landaert of volken zijn, zijn verdeilt in acht talen.

Tale van Provençe.

d'Eerste tale is die van *Provençe*. Deze is geëert met de waerdigheden van groot Kommandeur, dat is Bevelhebber; van groot Prioor van Sint Gilles, van groot Prioor van *Toulouse*, en van Baljieu van *Monosque*. In het Prioorschap van Sint Gilles leggen vier en vijftigh Kommanderyen, dat zijn bevelhebberyen of heerschappyen; en in dat van *Toulouse* vijf en dertigh.

Tale van Auuergne.

De tweede tale is die van *Auuergne*. In deze bevint zich de Marschalk van d'orde; de groot Prioor van *Auuergne*, die onder zich heeft veertigh Kommanderyen der ridders, en acht van de servants of dienstbare Broeders; de Baljieu van *Lureul*, die heden van *Lions* is.

Tale van Vrankrijk.

De derde tale is die van Vrankrijk. In deze is de groot Hospitalier; de groot Prioor van Vrankrijk, met vijf en veertigh Kommanderyen onder zich; de Prioor van *Aquitanie*, met vijf en zestigh; die van *Champanje* met vier en twintigh; de Baljieu van *Moree*, en eindelijk de groot Tresorier.

Tale van Italie.

De vierde is die van *Italie*. In deze bevint zich d'Admirael van d'orde van *Romen*, met negentien Kommanderyen onder zich; de Prioor van *Lombardye*, met vijf en veertigh; de Prioor van *Venetien*, met zeven en twintigh; de Prioors van *Barlette* en *Kapoue*, die te zamen vijf en twintigh Kommanderyen onder zich hebben; de Prioor van *Messine*, met twalef Kommanderyen; de Prioor van *Pise* met zes en twintigh; de Baljieu van Sint Eufemie; van Sint Steven van *Monopoli*; van de Heilige Drievuldigheit van *Venetien*, en van Sint Jan van *Napels*.

Tale van Arragon.

De vijfde is de tale van *Arragon*, begrypende *Arragon*, *Katalonie* en *Navarre*.

In deze is de groot Beschermer der orde; de groot Prioor van *Arragon*, anders de Kastellein van *Emposte*, met negen en twintigh Kommanderyen; de Prioor van *Katalonie*, met acht en twintigh; de prioor van *Navarre*, met zeventien, en de Baljieu van *Mallorque*. Zy begreep eertijts ook den Baljieu van de stadt *Kaps* of *Kapes*, in *Barbarye*, zo lang *Tripolis* onder de Christenen was; dan is heden dit Baljieuschap vernietight.

Tale van Engelant.

De zeste is die van Engelant. Deze begrijpt den Turkopolier, de prioors van Engelant en Yerlant, met twee en dertigh Kommanderyen: doch zijn deze al over een lange wijle verbeurt gemaekt.

Tale van Duitslant.

De zevende is die van Duitslant: in deze is de groot Baljieu; de prioor van Duitslant, die heden de Lant-graef van *Hessen* is, en de Prins van 't rijk. Heeft onder zich in Hoogh en Neerlant zeven en zestigh Kommanderyen; doch zijn die in het vereenight Neerlant gelegen, voor vele jaren aengeslagen

ſlagen en vervreemt. Desgelijks zijn onder deze tale de Prioors van *Bohemen* en *Hongarye*, en de Baljieu van Brandenburgh.

Tale van Kaſtilien. d'Achtſte is die van *Kaſtilien*; daer onder begrepen is Leon en Portugael. Deze tale is verheerlijkt met de waerdigheit van groot Kanzelier van d'orde; heeft de Prioors van *Kaſtilien* en *Leon*, met zeven en twintigh kommanderyen onder haer; den Prioor van *Portugael*, met een en dertigh; den Baljieu van *Bovede*: wat belangt het Baljieuſchap van *Negrepont*, dat is gemein aen die van *Kaſtilien* en *Arragon*.

Wie in deze orde ontfangen worden. Wijders, in deze orde worden alle Ridders ontfangen, die zich komen aenbieden; zo zy ſlechts bewijs van hunnen Adeldom voor Commiſariſen kunnen tonen, die hen door de provintiale kapittels gegeven worden, daer de prioors, en in hun afwezen d'Ouderlingen voor aen zitten.

De ſervants of dienſtbare Broeders en Prieſters of Kapelanen, doen ook bewijs van de vroomheit hunner ouders en geſlacht, desgelijx van hunne goede opvoedinge; doch wort zulx by dezen zo nau niet onderzocht.

Uit dit getal der dienſtbare broeders worden gekoren de Hof-meeſter van den groot-Meeſter, d'Opper-wapen-drager, d'onder-wapendrager en de Fiskael.

Willekeuren der orde. Al wie onder deze orde ontfangen wort, moet drie beloften doen, te weten, belofte van kuiſcheit, gehoorzaamheit, en vrywillige armoede, met beloften daer en boven van de Heidenen en Mahometanen den Oorlogh aen te doen.

Jeder broeder of ridder, uit kracht van zekere willekeuren, by d'orde ingevoert, is gehouden te dragen een zwarten mantel met een wit achtkantigh kruiz, en ten tijde van oorlogh een rode rok of kazak, die zy Sopraveſte noemen, met een recht wit kruiz, doch niet met acht punten, gelijk op den mantel. Wat belangt het dragen van den groten kruize, op de borſte, dat wort den genen verleent, die tien jaren hun verblijf op *Malta* gehad, en vier tochten in perzone op de galei gedaen hebben; doch moeten alvorens hun verzoek in den vollen raet voordragen, met de gedane dienſten bekent te maken. De groot-Meeſter, de Biſſchop van *Malta*, de Prioor van de Kerke van Sint Jan, de conventuele en kapituele *Bailliefs* dragen het groot kruis op de borſt; maer al d'andere het klein. Ieder broeder van d'orde is benootzaekt alle daeghs te zeggen, of achter malkandre, of op verſcheide uuren, hondert en vijftigh mael het Vader ons of het Ave Marye, in plaets van de Kerkelijke uuren, of d'uuren van de Mager Marye, by de Rooms-gezinden gebruikelijk. Maer de Prieſters, Diakonen, Onder-diakonen, Klerken, moeten zeker ander gebet opzeggen. Getrouden, onechten, (uitgezeit die van grote Heeren, geboren van eenen vader, grootvader, en overgroot-vader, wereltlijke Eedelen) zonen van gierigaerts, of die geſproten zijn van Sarracenen of Mahometanen, ſchoon zonen van grote Heeren of Princen, desgelijx die belijdenis doen van eenige andere orde, (ter beſcheidenheit evenwel van het kapittel,) grotelix verleemden, moordenaers, ondeugenden, en luiden beneden d'acht en twintigh jaren, mogen in deze orde niet ontfangen worden. Doch vermagh de groot-Meeſter knechtjes van twalef jaren, van wat landaert zy ook zijn, in ſoldye aennemen. Die onder deze orde aen te nemen zijn, moeten ook fraei van ſtal, ſterk van leden, gezont van lichaem en herſſenen ziin, en van goede zeden. Ten anderen moet ieder bewijzen, dat hy onder het prioorſchap hoort, daer hy zeit van te zijn.

Het gewaet wort ook niet aengenomen, voor jaer en dagh verblijf in het Klooſter gehad te hebben, om, geduurende dien tijdt, kennis van de wille, genegentheit en bequaemheit des perzoons te nemen. De Servants broeders en kapelanen mogen niet uit het uitſchot des graeus zijn, maer moeten bewijzen uit eerlijke ouders of magen geſproten te zijn, die noit eenigh hantwerk gedaen, en zelfs altijts eerlijk geleeft hebben,

ben. De Donnez of gegevene en half-kruizen mogen door Baljieus, Priorren en anderen, met toelating van den groten Heer, ontfangen worden, zonder de welke zy van alle privileedjen berooft zijn. Deze mogen slechts drie takken van den kruize van *Malta* dragen, aen de linke zyde van hunne rok, en mogen geenen tak om hoogh voeren.

Deze Donnez mogen niet ontfangen worden, zo zy gesproten zijn uit Joden, Sarraçenen of Mahometisten; of zo zy niet wel geleeft, of eenigh hantwerk gedaen, en niet eenigh gedeelte hunner goederen aen d'orde gegeven hebben. Dan deze mogen getrout zijn.

Geen Ridder van deze orde, hoe grote waerdigheit hy bekleet, vermagh zijne goederen niet te besteden tot gunste van iemant, nochte niets weg-schenken, zelfs aen zijne dienaers niet, uitgezondert zijne soldye. Komt iemant onder hen een misdaet te begaen, die kan zich, met in d'infirmerye of zieken-huis te vluchten, vry maken. Dan zijn daer buiten gesloten en niet onder begrepen, rovers, brant-stichters, lant-verraders, dieven, valsche getuigen, kerk-dieven, en anderen.

Tytel des Groten-Mesters.

Het opper-hooft van deze orde voert gewonelijk, uit nederigheit, in zijne brieven den tytel van nederigen dienaer des heiligen huis van het Hospitael van Sint Jan van *Ierusalem*, en van de krijgs-orde van 't heiligh graf van onzen Heer, beschermer der Christen armen. Doch wort by eenen iegelijk met den tytel van Groot-meester der orde van Sint Jan van *Ierusalem*, en Prins van *Malta* en *Goze* genaemt. Zelf de groot-meester Jan Paulus Laskaris schrijft zich met den tytel van *Groot-Meester*, in zijne brieven aen dezen Staet; hoewel dien tytel de Groot-meesters voor Jan de Lastik niet gevoert hebben; maer zijn na hem, met gemeen goet-vinden, in dezer wyze genoemt geworden.

Gewaet.

Wijders, het gewaet van den groot-meester, is een lange fluwele rok, die hem na sleept, met ruime mouwen, en een ronde bonet op 't hooft. Tot onderhouding van zijnen staet, en om prachtigh te verschynen, worden de groot-meester zekere kommanderyen toegevoegt, gelegen in ieder Prioorschap, en onafzonderlijk van het groot-meesterschap. Na de doot van eenen groot-meester, wort by de Ridders een ander gekoren, en met grote statelijkheit en plechtigheit gehult. In 't kort zal ik de lijste of riste van al de groot-meesters, zedert Gerard, d'eerste insteller dezer orde, tot aen dezen tegenwoordigen laetsten, Niklaes Kottoner, laten volgen; met byvoegen van eens ieders begin en einde der regeringe.

Eerste groot Meester.

d'Eerste groot-meester, of opperhooft of invoerder van deze orde wort gezeit te zijn zeker Gerard; alzo dees eerst begon de wijze en vorm van deze orde in te voeren; hoewel anderen, als Menenius, eenen Raymond du Puy voor het eerste opperhooft van deze orde stellen, na dat zy reeds wel gevestight was. Want velen willen dat Gerard d'eerste gront-regelen van zijn onderwijs aen deze orde gegeven hebbe, maer Raymond du Puy daer na d'eerste groot-meester geweest zy, gelijk reed te vooren verhaelt is.

Dees Gerard sterf des jaers 1118.

Raymond du Puy.

Dees was een Daufiner, of Florentiner, zo Megisser wil, by de Latynen van zijnen tijdt de Podio genoemt, d'eerste Groot-meester van het Hospitael van Sint Jan, volgens overlevering der Ridders; niet tegenstaende eenigen eenen Roger stellen, die des jaers elf hondert een en dertigh, het bestier over deze orde zou gehad hebben.

Deze Raymond ziende deze geestelijken in groten getale, rijk van middelen, en de meeste Edelen waren, versprak hen tot het aenvaerden der wapenen, tot voorstant des geloofs, als een zake betamelijk voor hunnen yver tot den Gods-dienst en edeldom. Volgens verhael van de ridders zelfs, voerde Raymond, en niet Gerard, hunnen dracht in, te weten een zwarten mantel of rok, met een achtkantigh kruize van wit laken. Hy deed een algemeene vergadering leggen,

gen; daer hy, met goetvinden der Ridders, de wille-keuren maekte, te volgen by deze orde in het toekomend: welke regel by Paus Kalixt, de tweede, voor goet gekent en bevestight wiert, des jaers elf hondert twintigh, en daer na by zijne navolgers, die wilden dat de ridders zouden leven na d'orde van Sint Augustijn. Hy deed in zijne standerts of vanen voeren een zilver kruis, op een geel velt, door orde van Paus Innocent, des jaers elf hondert dertigh: en zijn zedert dier tijdt de geestelijken onderscheiden in ridders, kapelanen en dienaers van het Hospitael van Sint Jan van *Ierusalem*. Hy sterf des jaers 1160.

Auger de Balben, een Daufijner.

Sterf na een driejarige regeeringe, des jaers 1167.

Arnout de Komps, sterf des jaers 1167.

Gilbert d'Assaley, een Engelander.

Dees door zijne ongelukkige aenslagen, en d'orde in een schult van hondert duizent kronen gebracht te hebben, wiert afgezet des jaers 1169. en vertrok weer na zijn lant over zee, maer verongelukte met al zijn volk, des jaers 1169.

Gaste of Kaste.

Sterf na een jarige regering. 1169.

Ioubert: sterf des jaers 1179.

Moger of Rogier de Moulins.

Bleef verslagen in een gevecht tegen *Saladin*, des jaers 1187.

Garnier van Napels, in Syrie.

Sterf aen een dodelijke wont, gekregen in een bloedigh gevecht, en regeerde slechts tien maenden en zes dagen. 1187.

Ermengar of Emengar van Aps.

Was gesproten uit den huize van *Aps* in *Vivarez*. Sterf des jaers 1192.

Godefroy van Duisson, sterf des jaers 1194.

Alfonses, een Portugees.

Was gesproten uit de Koningen van Portugael. Dan dees ziende zich in haet van de Ridders, om zijne plompheit, leide zijnen dienst neer, en trok het zelfste jaer na Portugael, daer hy door zijnen broeder des jaers 1207. vergeven wiert.

Godefroy of Geofroy le Rat.

Groot prioor van Vranktijk: sterf 1206.

Guerin de Montaigu, van Auvergne. 1230.

Bertrand de Texi.

Sterf in *Akra*, des jaers 1240.

Guerin of Gerin.

Dees wiert gevangen in een gevecht tegen de ongelovige *Korasminers*, en gezonden na den *Soudan* van *Egypten*, daer hy sterf, des jaers 1245.

Bertrand de Komps, een Daufijner.

Sterf aen zijne wonden in een gevecht tegen de Turkmannen, des jaers 1248.

Peter de Villebride.

Wiert genomen met Louis, Koning van Vrankrijk, in eenen veltslagh, door den *Soudan* van *Egypten Melechsala*, en gelost door de Hospitaliers, des jaers 1251. sterf te *Akre*. 1251.

Willem de Kastelnau of van Nieu Kasteel, Van de tale van *Auvergne*, sterf 1260.

Hugues de Revel, een Daufijner.

Sterf des jaers 1278.

Nikolaes d'Orgue, sterf des jaers 1288.

Ian de Villiers, van de Franse tale.

Sterf op *Cyprus*, in de stadt en zeehaven van *Limesso*. 1293.

Odon des Pins, van Provence.

Dees wiert door zijn onachtzaemheit en gierigheit gedaeght te Romen te verschynen, en op de klachten der Hospitaliers t'antwoorden; maer sterf op wegh na *Italien*, des jaers 1296.

Guiljam de Villaret.

Geboortigh van *Provençe*; of liever volgens Davity, van den huize van *Villaret* in *Daufijn*. Sterf op het eilant *Cyprus*, na de verwoesting van al de templiers gezien te hebben, des jaers 1338.

Folque of Fulques de Villaret.

Gesproten uit den zelven huize. Dees wiert uit haet, door zijne al te grote trotsheit, by de Ridders afgezet, en

Mauriçe de Pagnak, van Provence, gekoren, tot groot onbenoegen van den Paus, die twee Prelaten na *Rhodes* zond, om kennis van de zake te nemen, met bevel van den groot-meester de *Villaret* en *Pagnak* te dagen, en in perzone voor hem in *Avignon* te verschynen, gelijk zy deden. In middels verkoos de Paus een Gerard des Pins, Stedehouder der orde, tot groten Meester. Ondertusschen sterf Mauriçe de Pagnak te *Monpeliers*, des jaers 1322. en wiert Folque herstelt. Dan ziende zich daer na in den haet van de

ridders gebracht, leide hy zijnen dienst neer des jaers 1323. en leefde gelijk een byzonder ridder. Hy sterf den eersten van Herfstmaent, en wiert begraven te *Monpeliers*. 1327.

Elion van Velleneune, van Provençe.

Dees wiert by de Ridders aen den Paus vertoont, om hem in deze waerdigheit te bevestigen. Hy hield te *Montpelier* een algemene vergadering des jaers 1330. Trok twee jaren daerna na *Rhodes*, maekt d'orde van al de schulden vry, en verrijkte haer grotelix. Verkreegh daer na den naem van gelukkigen bestierder, deed het paleis van den groten meester met muren en torens versterken, en verdeilde de talen, *Bailliages* en waerdigheden der orde. Hy sterf te *Rhodes*, den 27. van Bloeimant, des jaers 1346.

Deodat de Gozon, van Provençe.

Ontrent vier jaren voor zijne verkiezing had hy eenen draek of slang gedoot, die d'Inwoonders van *Rhodes* vergiftigde en opat, waerom hy, volgens Megisser, Slange-doder genoemt wiert. Sterf des jaers 1353.

Peter van Koraillon, van Provençe.

Sterf den 24. van Oogstmaent, des jaers 1355.

Roger des Pins.

Sterf den 28. van Bloeimaent 1365.

Raymont Berenger.

Was gesproten uit den aelouden huize der *Berengers* van *Daufijn*. Dees wilde van zelf zijnen dienst neerleggen, maer Paus Gregorius zulx niet toestaen. sterf 1373.

Robert de Iully of Iulliak.

Was groot prioor van Vrankrijk, sterf den 29. van Zomermaent, des jaers 1376.

Ian Fernandez de Heredia;

was van tale van *Arragon*, geboortigh van *Valençe*: wiert eindelijk, na tweemael getrout, en Ridder gemaekt te zijn, tot Groot-meester gekoren. Hy belegerde de stadt van *Patras* in *Morea*, versloegh den Stedehouder in een gevecht, maer wiert daer na in een lage door de Turken gevangen, dien hy *Patras* en al de veroverde omleggende plaetsen tot losgelt weer moste overgeven. Dies niet tegenstaende voerden hem de Turken na *Albanie*, en maekten hem slave, tot des jaers 1381. dat hy gelost wiert. Daer na wiert hy, om dat hy t' *Avignon* Klement d'achtste voor den rechten Paus ging erkennen, by Urbaen de zeste van zijne waerdigheit berooft; en des jaers 1383. in zijne plaetse gestelt *Richard Karacciolo*: dan d'orde wilde hem niet erkennen, en sterf *Richard* te *Romen*, des jaers 1395. by leven van *Heredia*, die sterf des jaers 1396.

Filibert de Nadaillak,

of liever *Naillak*, van de Fransche tale, groot prioor van *Aquitanie*. Hy sterf na een regering van vijf en twintigh jaren, des jaers 1421.

Anthony Fluvian,

van de tale van *Arragon*. Dees bestierde d orde met grote wijs en voorzichtigheit, en sterf den 29. van Wijnmaent, des jaers 1437.

Ian de Lastik van Daufijn.

Was van de tale van *Auuergne*, daer hy prioor was, en wiert gekoren in zijn afwezen, hield voor zijne komste op *Rhodes*, een vergadering te *Valence* in *Daufijn*, en quam des jaers 1438. te *Rhodes*. Hy sterf den 19. van Bloeimaent, des jaers 1454.

Ioubert of Iaques de Milly.

Van de tale van *Auuergne*, daer hy prioor was. Sterf den 17. van Oogstmaent, des jaers 1461.

Peter Raimond Zakosta,

by Megisser, *Akosta* genoemt, van de tale van *Arragon*. Dees rechte d'achtste tale van Kastilien en Portugael op, daer te voren slechts zeven talen waren: deed een toren van Sint Niklaes stichten, aen den mont der haven van *Rhodes*, ter plaetse daer eertijts de *Kolossus* stont. Hy sterf te *Romen* den 21. van Sprokkelmaent, des jaers 1467.

Baptiste Ursina.

Was van d'Italiaensche tale, uit den huize van *Ursine*, en prioor te *Romen*. Wiert den vierden van Lentemaent gekoren, des jaers 1467. sterf den achten van Zomermaent. 1476.

Peter d'Aubusson.

Was prioor van *Auuergne*. Sterf te *Rhodes*, den 3. van Hoimaent, in zijnen ouderdom van 80. jaren, na een regering van 27. jaren, des jaers 1503.

Emery.

Emery d'Amboise,

Was groot prioor van Vrankrijk. Sterf te *Rhodes*, den 13. van Slachtmaent, des jaers 1512.

Guy de Blanchefort.

Was prioor van *Auvergne*, Neef van den Groot-meester *Aubusson*. Dan te scheep gaende te *Nice*, om na *Rhodes* over te schepen, sterf op wegh aen eene ziekte, den 24. van Slachtmaent, des jaers 1513.

Fabrice de Karretto.

Was gesproten uit den stamme van Marquis de Final, een Genuees. Wiert den vijfden van Wintermaent gekoren, des jaers 1513. en sterf den zestienden van Loumaent, des jaers 1521.

Filips de Villiers d'Isle Adam.

was Groot prioor van Vrankrijk. Onder deze verloren de Ridders *Rhodes*, en verkregen van Keizer Karel het eilant *Malta*. Hy sterf in zijnen ouderdom van 70. jaren, den 21. van Ooghstmaent, des jaers 1534.

Perin de Ponte,

Een Italiaen, geboortigh van *Ast*, Oom van Paus Julius de derde. Wiert gekoren den 26. van Ooghstmaent des zelven jaers, en sterf den 17. van Slachtmaent, des jaers 1535.

Didier de Tolon,

van Sant *Ialle*: was van de tale van *Provence*, en prioor van *Thoulouse*. Doch sterf, staende op zijn vertrek na *Malta*, te *Montpelier*, den 16. van Herfstmaent, des jaers 1536.

Ian de Homedes,

Van de tale van *Arragon*. Quam, na zijne verkiezinge, den een en twintigsten van Loumaent, des jaers vijftien hondert acht en dertigh op *Malta*. Hy had zijn een oogh verloren in het belegh voor *Rhodes* en deed de Vestingen van Sint *Elm* en *Michiel* stichten, en sterf in zijnen ouderdom van tachtigh jaren, den zesten van Herfstmaent, des jaers 1553.

Klaude de la Sengle,

van de Fransche tale. Wiert gekoren te *Romen*, derwaerts hy voor Ambassadeur gezonden was, en quam op *Malta* in Loumaent, des jaers 1554. Hy verrijkte grotelix d'orde, en sterf den 18. van Oogstmaent, des jaers 1557.

Ian de Valette,

gezeght *Parisot*, van de tale van *Provence*. Hy wiert gekoren den een en twintighsten van Ooghstmaent, des jaers 1557. tot grote vernoeging van de gansche orde, om zijne bemintheit by allen landaert. In minder dan twee jaren was hy Generael of Overste der Galeien, Baillif van *Lango*, Grootbevelhebber, Prioor van Sint Gilles, Luitenant van den Groot-meester, en eindelijk Groot-meester. Hy deed stichten een kasteel op het eilant *Goze*, verliet het verblijf van het kasteel van Sint Engelen, en ging dat op den Burgh van *Malta* nemen, dien hy strijtbaer des jaers 1565. tegen de Turken verdedighde. Na het opbreken des beleghs, versterkte hy het eilant van *Malta* grotelix, begon de nieuwe stadt, welke na zynen naem daer na *Valette* genoemt is; daer van hy den eersten steen den 28. van Lentemaent des jaers 1566. leide, en voer met het bouwen voort, zelfs op heilige dagen, met toelating van den Paus aen d'arbeiders. Hy sterf den 21. van Ooghstmaent, ten zelfsten dage als hy verkoren was, des jaers 1568.

Peter de Mont,

Van de tale van Italien. Hy voer met de bouwinge van de nieuwe stadt voort, daer hy het verblijf van d'orde overbracht, en deed in de zelve zijne intrede met al de Ridders, des jaers 1571. den 18. van Lentemaent. Hy sterf den 17. van Loumaent, des jaers 1572.

Ian de Bisschop, de Kassiere,

Van de tale van *Provence*; maer een Gaskonjer van geboorte. Hy deed de de grote kerk van Sint Jan Baptist in *Valette* stichten, en gaf een inkomste van duizent kronen, beneven een kapelle of grafstede, om daer in de lijken der groot-meesters, zijne voorzaten te stellen. Hy raekte by vele Ridders in groten haet, en wiert te *Romen* gedaeght. In middels zond Paus Gregoor d'achtste na *Malta* eenen *Gaspar Vikomte*, om d'orden te bestieren, in afwezen van dezen groot-meester. Hy sterf te *Romen*, den 21. van Wintermaent, des jaers 1585. in zijnen ouderdom van 78. jaren.

Hugues de Loubenx Verdale,
Van de tale van *Provence*, maer een Gaskonjer. Hy wiert gekoren den 12. van Louwmaent, des jaers 1582; had zich van jongs af in de letteren en wapenen geoefent, versterkte het Eilant, hervormde de wille-keuren der orde, deed een historie van deze orde schryven, door eenen Jaques Bosio, ontlaste d'orde van meer dan twee mael hondert duizent kronen, die zy schuldigh was, en wiert evenwel noch beschuldight van de gelt-kamer qualijk ga geslagen te hebben. Hy sterf eindelijk op *Malta*, den 4. van Bloeimaent; des jaers 1595.

Martijn Garcez,
Van de tale van *Arragon*. Hy wiert den achtsten van Bloeimaent gekoren, des jaers 1595. in zijnen ouderdom van zestigh jaren: bracht tollen en lasten af, en deed verbod dat geen Ridder, zelf geen groot-meester, in 't byzonder tot zijn eigen voordeel ten roof op de Turken mochte varen. Hy sterf den zevende van Sprokkelmaent, des jaers 1601.

Alof de Wignakourt,
Van de Fransche tale. Dees was te voren geweest groot-hospitalier van d'orde, en Stedehouder of Kapitein van de nieuwe stadt; wiert gekoren den 10. van Sprokkelmaent, des jaers 1601. Hy verzagh de stadt *Valette* met vele bronnen, en het eilant met vele vestingen, en vele andere fraeigheden. Hy sterf den 4. van Herfstmaent, des jaers 1622.

Louys de Mendez,
van *Vaskonsales*, een Portugees. Hy wiert den 27. van Herfstmaent, des jaers 1622. gekoren, en sterf den zevenden van Lentemaent, des jaers 1623.

Antonis de Paule,
Van de tale van *Provence*, maer gesproten uit den huize van Paule van *Tholouse*. Hy wiert gekoren den 12. van Lentemaent, des jaers 1623. en sterf 1636.

Iohan Paules Laskaris,
een *Piedmontier*, van de tale van *Provence*. Hy wiert den 12. van Zomermaent, des jaers 1636. gekoren, in zijnen ouderdom van zeventigh jaren, en was door zijne grote verdiensten Ridder geworden den 24. van Grasmaent, des jaers 1583. Hy sterf in zijnen ouderdom van tnegentigh jaren, des jaers 1657

Na *Laskaris* volghde *Martinis de Redin*, en sterf des jaers 1657. Na *Redin*, *Annetus Klermon de Gissans*, en sterf des jaers 1660. Na dezen *Rafael Kottener*, die des jaers 1663. overleed, en van *Nikolaus Kottener* gevolght wiert. Tot *Ierusalem*, *Margat* en *Ptolemais*, zijn geweest vier en twintigh Groot-meesters, op *Rhodes* zeventien, en op *Malta* negentien, in alles zestigh.

De Eilanden van

KOMIN *en* KOMINOT.

DE eilanden van *Komin* en *Kominot*, twee kleine eilanden, gelegen Westwaerts, tusschen het eilant *Malta* en *Gozo*, staen beide mede onder het gebiet en bescherming van den Groot-meester van *Malta*. Beide deze eilanden worden heden bewoont, veroorzaakt door de naerstige zorge van den Groot-meester *Wignakourt*, die tot meerder beveiling daer op een Vesting heeft doen bouwen. Het eilant van *Komin*, by Kluveer gehouden voor het *Hefestia*, of eilant van Vulkaen der Ouden, is in zijnen omtrek ontrent een mijle groot, en rijk van allerhande gedierte. Bezuiden dit eilant, leit een ander klein eilant, *Folfola* of *Forfora* genaemt.

Het

Het Eilant van GOZE of GOZO.

HEt eilant van *Goze*, by d'Italianen en Siciliers *Gozo*, by d'Inwoonders *Gaudisch* genaemt, na den voorgang der Arabers, die dit eilant bezeten hebben, en in hunne boeken *Gaudosch* noemen, wort gehouden voor het eilant *Gaulos* van Plinius en Mela, en voor het *Gaudas* van Strabo, en by Merkator voor het eilant der Ouden, gewijd aen Juno.

Het leit ontrent anderhalve of twee mijlen in 't Westen, of liever in 't West Noord Westen van *Malta*, groot in zijnen omtrek ontrent acht mijlen, lang drie, en breet anderhalve, langwerpigh ront van gestalte. Het is byna rontom omringt met klippen en steile rotsen, zulx het bezwaerlijk daer aen te komen is.

Daer zijn gene grote Dorpen, maer slechts gehuchten en huizen, wijd en zijd van elkandre verspreit. De voornaemste zijn *Scilendi*, *Douere* en *Muggiari*.

De lucht op dit eilant is zeer gezont, en worden daer gevonden ontallijke spring-bronnen. De gront is zeer vruchtbaer, en over al, schoon berghachtigh, byna bebout, en verschaft granen en vruchten niet alleen aen d'eige Inwoonders, maer ook aen die van *Malta*. Daer is grote meenigte van Schapen, Hazen, Gevogelt, en de volheit van honigh. Na de zijde van *Barbarye* leit een uitgehouwen steenrots, daer brave Valken gevangen worden, dewelke eenigen tot erkentenis aen den Koning van Spanje jaerlix gezonden worden.

d'Inwoonders komen in zeden met de Maltesers over een, en spreken een zelve tale, namelijk d'Arabische. Daer zijn ontrent vijf duizent zielen op dit eilant, en voorhenen, wanneer de Turk dat des jaers vijftien hondert een en vijftigh verovert had, zeven duizent. Daer is een kasteel, op eenen bergh gelegen, doch klein en van weinigh belang, verzien met een tamelijk getal van grof geschut, en beneden met een burgh. Het wiert des jaers zestien hondert achtien gesterkt met een bolwerk.

Dit eilant staet mede onder den Groot-meester van *Malta*, die zich daer Prins van noemt, en zend derwaerts eenen met den tytel van Stedehouder, van drie tot drie jaren.

d'Inwoonders, schoon zy Arabisch spreken, hangen echter alle de Roomsche leere aen.

Eilant van Lampadouse.

HEt eilant van *Lampadouze*, by d'Italianen *Lampedosa*, en by den Lant-beschryver Ptolomeus *Lipadusa* genaemt, is gelegen ontrent vijf en twintigh mylen in 't Westen, of liever in 't West-Zuid-Westen van *Malta*, op de Noorder brete van vier en dertigh graden.

Het is volkloos of onbewoont. Arioste, in zijn Orlando Furioso, vertoont dit eilant zonder huizen; maer anderen, als Kruzius, schryven dat 'er puin-

puinhopen van een oud kasteel, huizen, muren en torens van steden gezien worden; maer dat men daer niet kan blyven, ter oorzake van zeker nootlot: 't welk een droom schijnt te zijn, 't en zy, door het woort nootlot, yzelijke spoken verstaen worden, die des nachts, volgens Kruzius, verschynen. Dan zeker is het dat 'er een kerke is, genaemt Sinte Maria van *Lampadouze*, verdeilt in twee delen; het een is gewijdt aen de Godt-vruchtigen der Christenen, en wort bezocht by bêvaert reizers, die op deze plaets komen op-offeren gelt, kleden, broot, bussekruit, kogels en vele andere dingen; het ander wort bezocht by de Turken, die daer ook komen offerhande doen, zonder een van beide iets wegh neemt, van 't geen daer gebracht wort; naerdien men zeidt dat die niet brengt, of wil wegh nemen, 't geen daer gebracht is, van dit eilant niet komen kan. Maer de Ridders van *Malta* komen derwaerts met hunne galeien, en nemen de giften, door de Christenen gegeven, daer van daen, om na *Sicilie* te brengen, na het hospitael van *Trapani*, genaemt *Nuntiata*, tot onderhout zo wel van kranken, als armen, of na *Malta*.

Het Eilant van Linose.

Et eilant van *Linose*, by Ptolomeus, volgens Sanut, *Ethusa* genaemt, mede onder die van *Afrika* begrepen, leit slechts zeven of acht, of, volgens Breves, vijf mylen Noord-Oostwaerts van *Lampadouse*, op de Noorder brete van vier en dertigh graden; byna tegen over de stadt *Mahomette*, in *Barbarye*. Het is in zijnen omtrek ontrent vijf mylen groot, en heeft nergens eenigh veiligh aenkomen voor schepen.

Meenighmael hebben de Turken getracht den Ridders van Sint Jans orde, deze eilanden, als *Malta*, *Komin*, *Gozo*, &c. te veroveren en hen afhandigh te maken, dan t'elkens met vruchteloze aenslagen.

Des jaers vijftien hondert vijf en zestigh had de Turk dit eilant *Malta*, en t'effens dat van *Gozo* belegert, met een bystant van acht en dertigh duizent krijgs-knechten, en hondert drie en tnegentigh schepen, zo Galeien, Galjoten, als Brigantyns; onder het opper bevel van den *Bassa Mostafa*, en zijnen Stedehouder *Bassa Piali*; 't welk aldus begonnen wiert. Het Turksch lant- en water-heir verscheen den achtienden van Zomermaent, ontrent vier of vijf mylen van *Malta*; 't welk op het teken te geven uit het kasteel Sint Angelo en d'oude stadt, grote verbaestheit onder d'arme luiden ten platten lande veroorzaekte, die zich aenstonts met hun velt-gewassen, huis-raet en Vee in de gesterkte plaetsen; maer de Ridders, Krygs-knechten en andere weerbare luiden in de wapenen begaven. De Groot-meester *de Valette* deed aenstonts al het water van het eilant met vlas, koren, arsenik of rottekruit en andere bequame drogeryen vergiftigen, en al zijn troepen monsteren, bestaende in acht duizent vijf hondert weerbare mannen, van allen landaert; zo uit de steden en dorpen, als van de kastelen en schepen, beneven een bende van banditen of ballingen van *Sicilie*, die zich troulijk queten. Des nachts traden de Turken uit een achterhoede van vijf en dertigh schepen, met drie duizent man by de kaep van Sint Thomas, te lande, die geduurigh van veel andere met Berken gevolgt wierden; want het landen by daegh wiert hen door den Marschalk Kopier, die met duizent ruiters uitgetogen was, belet; doch beval de Groot-meester hem eindelijk, zo dra de vyant te lande getreden was, zijnen hertret na de Burgh te nemen; en zond den Generael van *Giou* met een troep Ridders en Voet-knechten, om den Turk het hooft te bieden. De Marschalk had, voor het ontfangen van dit bevel, een aental rosvolk afgezonden, onder beleit van eenen *Egaras*, na *Mugiaro*, om kuntschap te nemen,

en

en den eenen of anderen Turk te betrappen, op hope van eenige nieuwigheden te bekomen.

Dan na veel bestormingen en aenvallen op de belegerden gedaen te hebben, met sneuvelinge van veel volks ter wederzijde, wierden eindelijk de bezettelingen, by na tot het uiterste gevaer gebracht, van het belegh ontslagen, inzonderheit door de komste van Don Alvaro Garsia, die, na veel vertoevens, gesterkt met een goet getal schepen en krygs-volk, den zesten van Herfstmaent, des jaers vijftien hondert zes en vijftigh, op den middagh in het gezicht van *Malta* verscheen; doch hield zich tot aen den volgenden dageraet ontrent het eilant *Komin*; naderde als toen met zijn vlote onder *Malta*, by een plaets *Melekka* genaemt, en bracht zijn volk in min dan een uur te lande; maer trok zelf met de Galeien weêr na *Sicilie*, met belofte van binnen zes dagen wederom te keren, en wiert door den Koning van *Alzier* met acht Galeien vervolgt; doch vruchteloos. Hier op begonnen de beide *Bassas* bevel te geven, om al het geschut, tegen den Burgh en het eilant *Sengle* voor het laetste te slaken, en voorts te scheep te brengen: verlieten dan hunne loop-graven, staken de hutten in brant, en zeilden met hun vlote wegh. De *Bassas* gekomen te *Gallipoli*, maekten hun wedervaren den Groten Heer by brieve bekent, en hoe zy, zedert hun vertrek van *Konstantinopolen*, dertigh duizent zielen, zo boots-gezellen als krygs-knechten, verloren hadden. De Groote Heer ontfing den brief met grote ongeneuchte, en wierp dien tegen d'aerde, met luits keels te roepen, dat zijn degen geen geluk in eens anders hant had; des niet tegenstaende wierden de *Bassas* met grote zegestaetsi en tekenen van eere te *Konstantinopolen* ontfangen, onder het geluit van trommels en ander speeltuigh.

Te *Romen* hield de Paus een plechtelijken omgang, dien hy zelf in perzone by woonde, om Godt over de behoudenis en verlossing van *Malta* te danken; en wenschte den Groot-meester, by brieven van den tienden van Wijnmaent, geluk met die doorluchtige zege. De Groot-meester Valette deed by een vergaderen te *Lyon*, *Marzaelje*, *Livorn*, *Napels* en op andere plaetsen, Bus-kruit, Zalpeter, Metael, om geschut te gieten, allerlei wapenen, Scheeps-masten, allerhande gereetschap van hout en yzer, en andere nootwendige behoeften, tot versterking des eilants. Voorts wiert besloten op den bergh *Sceberras*, tot meerder beveiling des eilants, een stadt te bouwen. Tot bouwing van deze nieuwe stadt, heden *Valette* genaemt, wierden dertigh duizent eskus of goude kronen, by d'orde te *Palermo* op rente genomen: de Paus zelf reikte te dien einde vijftien duizent uit zijn eigen beurze, en zond derwaerts grote meenighte van Buskruit en Zalpeter, beneven een Vestboumeester François Laparel: en wilde daer en boven den Groot-meester met den Kardinaels Hoet vereeren, doch sloeg dees zulx beleefdelijk af. De Koning van Spanje gaf tot de stichting een geschenk van dertigh duizent eskus; die van Portugael dertigh duizent kruzaten, en de Fransche Koning hondert en veertigh duizent gulden. Voorts wierden, door bevel van den Groot-meester, allerlei slagh van menschen aen de Vestingen t'arbeiden gestelt, en om de breuken te zuiveren en herstellen, daer zelfs de Ridders mede de hant aen leenden. Van het kasteel *Sint Elm*, daer een ravelein geweest was, tot aen de zee, wiert een gracht in de rotse gehouwen.

De Groot-meester, gebracht op den hoek van het bolwerk Sint Jan, leide, na vele zegeningen en andere plechtigheden, den eersten steen van deze stadt: waer op de Vest-boumeester Laparel zijne handen kuste, en een goude keten, met zijn beeltenis onder aen, hem om den hals hing. Onder dezen steen wierden verscheide goude, zilvere en kopere medaeljes, tot een eeuwigh tuigh-teken en gedenkenis der stichting, geleit, met dit latijnsch opschrift op de beste: *Immotam colli dedit*, dat is: Hy heeft de stadt onbeweeghelijk op den rotse doen bouwen. Op dezen eersten steen wierden letteren gehouwen, die d'uitterste zwarigheden

den en gevaren, geleden in dit belegh, te kennen gaven, beneven den gelukkigen uitgang en desselfs verlossinge, desgelijx d'oorzaek en reden dezer stichtinge, met een gebedt tot Godt, en naem van den Groot-meester Valette, de stichter. De zelve Groot-meester Valette vereerde t'effens de stadt met een wapen, welk was een ront schilt, met een vergulde Leeu in een geel velt: na welke plechtelijkheit al het geschut rontom los gebrant, en gout en zilver gelt, gemunt met het beeltenis van den Groot-meester, onder 't volk gestroit wiert, met luits keels te roepen, *Vive le grand Valette*, dat is, Lang leve de grote Valette. d'Onkosten aen 't arbeitsvolk beliep dagelix ter somme van vijftien hondert of twee duizent kronen; doch tot verlichting van de betaling, en om d'onkosten goet te maken, deed de Groot-meester gelt van koper slaen; het stuk tot de waerdye van een of twee tarins; aen d'eene zyde met de wapenen der orde en den Groot-meester, en aen d'andere met het merk der waerdye, met deze woorden aen den rant: *Non æs, sed fides*, dat is: niet het koper, maer de trou of geloof.

Het Eilant van Pantalaree.

HEt eilant van *Pantalaree*, by Merkator gehouden voor het eilant *Kossyra* van Ptolomeus, en by anderen voor dat van *Pacinia* van den zelven, leit tusschen *Sicilie* en het vast lant van *Afrika*, of tusschen *Malta* en *Tunis*, twee of drie mylen van de stadt *Mahomette*, recht tegen over *Susa*, een stadt des Koningrijks van *Tunis*, op de Noorder brete van vijf en dertigh graden, volgens Hues.

Het is in zijnen omtrek ontrent zeven of acht, en in de brete drie of vier mijlen groot. Op dit eilant leit aen den oever der zee, aen de Noortzijde, een stadt, gelijknamigh met dit eilant, en gesterkt met een onaenkomelijk kasteel, dat op een steile en scherpe rotse gebout is.

Het eilant is meerendeels berghachtigh, vol grote rotsen of klippen, en zekeren fraeien en blinkenden zwarten steen, beneven veel puin-steen. Daer zijn vele regen-bakken, en wort op het midden des eilants een af-gront of grondeloze kolk gevonden, *Fossa* genaemt. Het lant is droogh en niet zeer bequaam om granen voort te brengen, die d'Inwoonders meest van *Sicilie* bekomen. Dan geeft evenwel veel pluk-granen, moes-kruiden, overvloet van katoen, anijs, kappers, vygen, meloenen, treffelijke druiven, daer zeer schone wijn van gemaekt wort. Daer groeit ook zeker boomtje, by de Moren *Ver*, en by die van *Sicilie Sinko* genaemt, die een ronde, scherpe en rode vrucht draeght; doch wort zwart in het rypen, daer d'Inwoonders oly van maken, dienstigh eensdeels om t'eeten, en in de lampe te branden, eensdeels voor de vrouwen, om daer mede het hooft en hair te smeren, tot cieraedt en beter groeing. Daer zijn gene Paerden; maer Ossen in groten getale, met de welken de Lant-bouw gedaen wort. Deze eilanders hebben niet veel ten besten, zijn vaerdigh in 't zwemmen, en hangen alle, schoon zy Arabische kleding en tale gebruiken, den Roomschen Gods-dienst aen.

EINDE.

BLADTWYZER.

Der byzondere namen van d'Eilanden.

V.

Y.

Z.

AENWYZINGE,

Voor den

BOEKEBINDER,

Om de Kaerten en Afbeeldingen te plaetfen.

De Boekebinder zy gewaerfchuwt dat de fignatuur N *verdubbelt is.*

De fignaturen vervolgen aldus.

A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. n. O. P. Q.

Misflagen en Drukfouten,

Het eerfte getal wyft de pag, het twede de colom, het derde de lini aen.

4. 2, 46. lees: bevaerbaer voor een floep is. 6. 2. 25. Anakandrians. 6. 2. 33 te bebouwen. 7. 1. 1: onder een Prins. 10. 2. 50. Verkenvleefch. 14. 2. 41. Faraon. 19. 2. 26. wonachtig in Agnoffi. 24. 1. 25. genaemt; een ander. 26. 1. 36. Varemonghe is. 26. 2. 2. aen een eenigen. 26. 2. 23. gefneden. 29. 2. 18. Deze. 31. 1. 36. Anil en Anger. 31. 5. en by het water, een zekere mate oly van Olyven [meer of min, na de veelheit des waters.] 32. 1. 46. Het hout. 2. 48. is een. 41. 1. 31. worden: want vrygelaten en. 33. beledight. 43. 2. 46. of wichelarye van de gelukkige 46. 1. 9. Manvolk: verfta blanken: want de zwarten gaen bloots lijfs, flechts met een kleetje voor hunne fchamelheit. 47. 2. 29. andere zekere pleisteringen of plakkinge van gout. 50, 2. 42, d'uuren, welke door. 55. 2. 8. van gene velrflagen. 65. 1. 5, Mijlen zijn, 70. 1. 26. gehouden, zijn gelegen, 2. 9. eilanden. 75. 2. 2. te vore in Neer-Ethiopien is aengeroert. 17. 23. 2 regenmaenden noemen. 92. 1. 23. Deze. 105. 1. 34. jaers acht hondert en acht, 17:5:4:19

